2 (352) / 2017
ISSN 1220-6350

caiete critice

Revistă editată de **Fundația Națională pentru Știință și Artă**

Director: Eugen SIMION

Mihail Kogălniceanu, filosof al bunului simţ, un geniu al chibzuinţei
de Eugen Simion

Rigoarea științei și bunătatea inteligenței: ***Maya Simionescu***
de Thierry de Montbrial, Gisèle Vanhese, Serge Fauchereau, Jaime Gil Aluja, Eugen Simion

Publicistica unui erou intelectual
de Constantin Coroiu

Mutațiile criticii post-revoluționare
de Alex. Goldiș, Cosmin Borza, Lucian Chișu, Andreea Mironescu, Bogdan Crețu, Alexandru Matei, Laurențiu Malomfălean, Șerban Axinte, Doris Mironescu, Caius Dobrescu

2 (352) / 2017
CAIETE CRITICE

caiete critice

Revistă editată de
Fundația Națională pentru Știință și Artă, Grupul interdisciplinar de reflecție
și
Editura Expert,
sub egida
Academiei Române

Nr. 2 (352) / 2017

Revistă indexată CNCS în categoria B

Redacția:

Eugen SIMION
director

Valeriu IOAN-FRANC
redactor-șef

Lucian CHIȘU
coordonare editorială

Mihaela BURUGĂ
secretariat de redacţie

Aida SARCHIZIAN

Călin CĂLIMAN

Maria MOLDOVEANU

Oana SOARE

Nicolae LOGIN

Luminița LOGIN

EDITURA Expert

Tel.: 318.24.38; 318.81.06
E-mail: edituraexpert@gmail.com
office@fnsa.ro

ISSN: 1220-6350
ISSN (on-line): 2285-5041

Colegiul editorial:

Mihai CIMPOI
Jacques De DECKER (Belgia)
Serge FAUCHEREAU (Franța)
Valeriu IOAN-FRANC
Jaime GIL ALUJA (Spania)
Klaus HEITMANN (Germania)
Radivoje KONSTANTINOVIC (Serbia)
Evanghelos MOUTSOPOULOS (Grecia)
Mihail METZELTIN (Austria)
Thierry de MONTBRIAL (Franța)
Basarab NICOLESCU
Dumitru ȚEPENEAG

caiete critice

CUPRINS

2/2017

FRAGMENTE CRITICE

Eugen SIMION: Mihail Kogălniceanu, filosof al bunului simţ, un geniu al chibzuinţei (II)
Mihail Kogălniceanu, a Philosopher of Common Sense and a Reasonable Genius . . . 3

A GÂNDI EUROPA

Maya SIMIONESCU: Borderless Science: Preamble to future discussion
Știința fără limite: un preambul la discuții viitoare 16

ANIVERSARE

Rigoarea științei și bunătatea inteligenței: Maya Simionescu
Intellectual Rigour and the Kindness of Science: Maya Simionescu

Thierry de MONTBRIAL: Maya Simionerscu n'a cessé d'exceller dnas l'exercice de ses responsabilitiés et son charme exceptionnel
Maya Simionerscu Will Always Excell in her Sense of Responsibility and Personal Charm 19

Gisèle VANHESE: Maya Simionescu a coeur du dialogue interdisciplinaire
Maya Simionescu at the Center of Interdisciplinary Dialogue 21

Serge FAUCHEREAU: Salut fraternel à Maya
Fraternal Greetings to Maya 24

Jaime GIL ALUJA: La science economique tributaire da la biologie
What Economic Science Owes to Biology 24

Eugen SIMION: Catedrala din interiorul celulei
A Cathedral Inside a Biological Cell 29

CRONICI LITERARE

Constantin COROIU: Publicistica unui erou intelectual
The Journalistic Writing of an Intellectual Hero 33

DEZBATERE

Mutațiile criticii post-revoluționare

Alex. Goldiș, Critica literară, de la șaizeciști la douămiiști / Literary Criticism, from the Generation of the 60s to that of the Millenium – **Cosmin Borza**, Politicile criticii literare. De la revoluție la reacțiune / *The Politics of Literary Criticism. From Revolution to Reaction* – **Lucian Chișu**, Nu poeții au fost cei alungați din cetate, ci criticii literari / *It Was not the Poets, but the Literary Critics, who Were Sent Away from the Ideal City* – **Andreea Mironescu**, Sensul și tragedia criticii literare / *The Sense and the Tragedy of Literary Criticism* – **Bogdan Crețu**, Critica literară actuală– de la foiletonul impresionist la construcție / *Present Day Literary Criticim - From Impressionistic Installments to a Sound Construction* – **Alexandru Matei**, Metaliteratura 2. 0. / *Meta-literature 2.0.* – **Laurențiu Malomfălean**, De la cronică la acută literară / *From Literary Chronicles to Accute Response* – **Șerban Axinte**, La fel ca în viață, în bibliotecă avem de-a face tot cu noi înșine / *Just Like in Real life, in the Library We Have Face Ourselves* – **Doris Mironescu**, Istoricism, receptare, metacritică / *Historicism, Critical Reception, Meta-Criticism* – **Caius Dobrescu**, Critica literară, ca discurs al înțelepciunii / *Literary Criticism as a Type of Wisdom Discourse* 41

COMENTARII

Dana LIZAC: Eminescu, Heliade şi Creangă, actori în *Călin (file din poveste)* (III)
Mihai Eminescu, Ion Heliade Rădulescu and Ion Creangă, as actors in Eminescu's poem Călin (Pages from a Fairy Tale) *(III)* 76

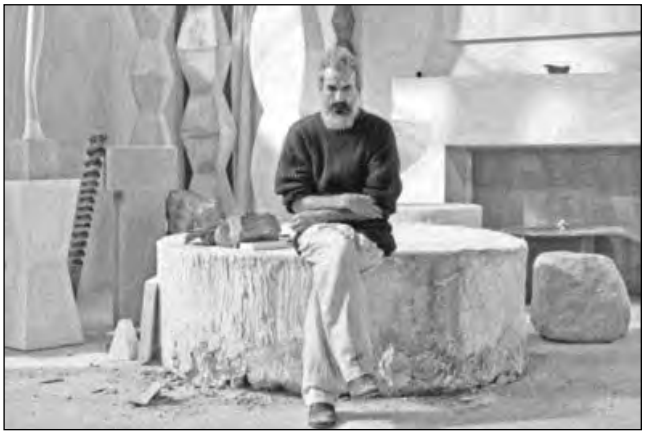

Ilustrăm acest număr cu lucrări ale sculptorului
Constantin BRÂNCUŞI
(1876-1957)

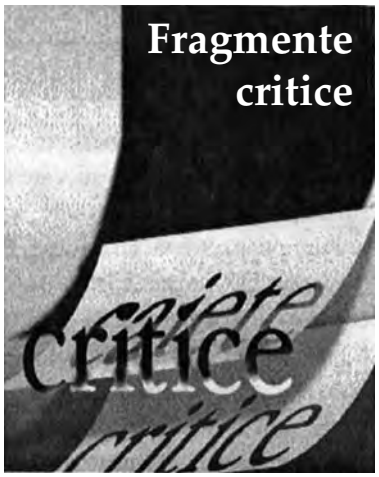

Eugen SIMION

Mihail Kogălniceanu, filosof al bunului simţ, un geniu al chibzuinţei (II)

Abstract

Cea de a doua parte a studiului consacrat lui Mihail Kogălniceanu evidențiază meritele acestuia într-un domeniu aflat la începuturi: critica literară. În privința ei, autorul trebuie considerat un îndrumător literar capabil să orienteze gustul public în sfera culturii. Nu ezită să vorbească și din perspectiva acestor preocupări despre necesitatea de a se crea o literatură națională, despre păcatul traducerilor și mania imitațiilor. Analizele făcute de Kogălniceanu unora dintre operele contemporane cu el vin în sprijinul ideilor de mai sus. Stilul său este ferm şi tăios, anunțând un polemist superior ironic şi nemilos, în aceeași manieră în care se va exprima și Titu Maiorescu, fapt care ar confirma teoria lui G. Ibrăileanu, despre nașterea spiritului critic în Moldova. Acestor reale calități li se adaugă moralistul Kogălniceanu.

Cuvinte-cheie: *Kogălniceanu, spirit critic, polemică, morală, cultură.*

The second part of the essay dedicated to Mihail Kogălniceanu deals with his merits in a discipline that was still in its infancy: litarary criticism. In his view, the autor must be regarded as a literary adviser, able to give the reading public a sense of direction in the realm of culture. Kogălniceanu never tires of asserting the need to build a national literature, or of pointing the finger to the criminal inflation of translated texts and the imitation mania. His judgement of contemporary books and literary works is grounded in these convictions. His style is bold and sharp, anticipating the superior, ironic and ruthless polemicist of later years. Titu Maiorescu will use a similar manner of expression - and that might support G. Ibrăileanu's theory about Moldova as the birthplace of the critical spirit in Romanian culture. Besides his other merits, Kogălniceanu is a genuine moralist.

Keywords*: Kogălniceanu, critical spirit, polemics, ethics, culture.*

Critica literară propriu-zisă Kogălniceanu n-a făcut decât în rare ocazii. A făcut, în schimb, după cum s-a putut remarca din comentariile anterioare, critică de îndrumare culturală generală, fiind din acest punct de vedere un fondator în Moldova, alături, poate, de Heliade Rădulescu în Valahia. Îl putem considera, aşadar, un *critic cultural*, speţă răspândită şi necesară în orice ţară civilizată. Criticul cultural este un fel de bun dispecer în literatură, semnalează fenomenele importante, aduce informaţii utile din alte culturi, face biografie sumară, în fine, dacă are simţ politic just şi simţ vizionar (*deget de lumină*) poate orienta gustul public şi politica unei naţii în sfera culturii. În epocile de tranziţie şi de afirmare a naţiunii, cum este aceea în care trăieşte Kogălniceanu, rolul criticului cultural se asociază cu acela al pedagogului naţional. Este, să mai spunem o dată, cazul lui Mihail Kogălniceanu, care a făcut politică activă şi,

Eugen SIMION, Academia Română, preşedintele Secției de Filologie şi Literatură, directorul Institutului de Istorie şi Teorie Literară „G. Călinescu"; Romanian Academy, President of the Philology and Literature Section, Director of The „G. Călinescu" Institute for Literary History and Theory, e-mail: eugensimion@fnsa.ro.

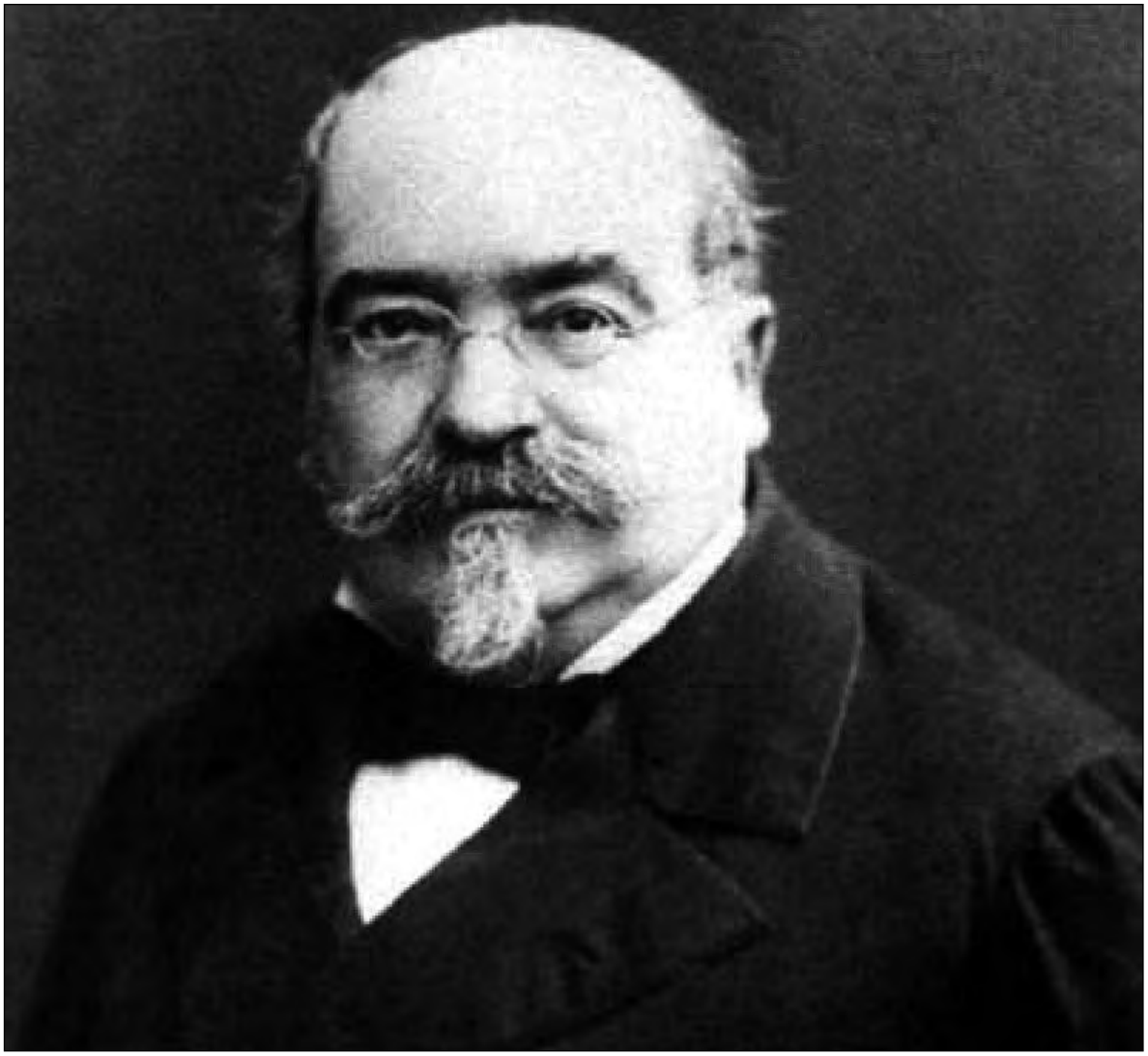

în viaţa intelectuală, a îmbrăţişat mai multe domenii. Din lecturile amintite în scrisori, nu remarcăm ca, printre ele, să fie şi cărţi de critică literară sau estetică. Era, totuşi, la curent cu această disciplină ce lua acum, în Franţa, un nou avânt, din moment ce, am reţinut, în articolele de la începutul anilor '40 stabileşte deja un cod de reguli. Kogălniceanu este, în fond, contemporan cu Sainte-Beuve, dar, după cât ne dăm seama nu pare a fi auzit de el. Oricum, în condiţiile literaturii noastre, nu poate deveni la 1840 un *cronicar de luni*. Nu are nici unde şi nici ce să comenteze. *Viaţa lui A. Hrisoverghi* din 1843 este o evocare (reconstituire) frumoasă, dar departe de exigenţele şi ale biografiei critice moderne şi ale criticii propriu-zise. Este, cum zice autorul, o „eschisă" biografică presărată cu reflecţii morale şi cu judecăţi critice destul de severe, deşi poetul îi este simpatic şi destinul lui tragic îl copleşeşte. Articolul critic este pentru Kogălniceanu un prilej de repeta fantasmele şi principiile sale. Nu ezită să le introducă: vorbeşte şi aici despre necesitatea de a crea o literatură naţională, despre păcatul traducerilor proaste, despre mania imitaţiilor... Nouă este, în *eschisa* citată, ironizarea mitologismului în poezie, moda – după vorba lui – a „mitologiei părăginite": „la fieştecare rând al compunerilor din vremea aceea nu găseşti decât muze şi iar muze"... Nu trece neobservat, apoi, darul de portretist al îndrumătorului... Iată chipul acestui tânăr

mort la 26 de ani ca André Chenier: „Aşa muri, de-abia de 26 de ani, acest tânăr favorit al muzelor, rădicat prea devreme veacului, pre care, negreşit că viind dintr-o vârstă mai coaptă, l-ar fi îmbogăţit şi strălucit cu producţiile gemului său. El era de o talie naltă, bine proporţionată; figura sa smolită era frumosă şi bărbătească; fizionomia sa atât de expresivă, încât dacă o vedea cineva o dată, nu o mai putea uita; înfăţoşarea sa era slobodă şi plăcută. însuşirile inimii nu-i erau în nimica mai jos decât ale trupului. Patria o iubea mai mult decât viaţa; ideile sale erau liberale şi potrivite cu veacul; prejudecăţile nu l-au avut niciodată de partizan. Sufletul său era îndurător si deschis la toate întipăririle nobile; si pentru prietinii săi, el era de miere, cum zice un proverb românesc. Părerile noastre de rău că l-am pierdut, cu atâta trebuie să fie mai mari, cu cât vedem în ce lipsa se află patria noastră de bărbaţi cu însuşirile lui."

În fine, după ce face istoria familiei şi istoria epocii în care a trăit tânărul poet educat de „nenorocirea" ce l-a lovit (boli, nesfârşitele procese de familie), cu alte vorbe: după ce Kogălniceanu face critică biografică fără să ştie, criticul trece la analiza versurilor. Analizează, de exemplu, *Oda ruinelor Cetăţii Neamţului*, din 1834, şi găseşte că versurile sunt frumoase şi energice. Din nefericire, versurile citate nu sunt nici frumoase estetic, nici energice în vreun fel oarecare. Mai elocvent este criticul când vorbeşte de Hrisoverghi ca geniu al iubirii, erou preromantic în maniera eroilor lui Byron, pe care Kogălniceanu îl şi citează. Din versuri, el deduce sufletul înalt al versificatorului şi, din nou, chipul său fizic înamorat şi sublim. Această traducere directă a poeziei nu este deloc convingătoare, desigur, dar portretul byronian ce urmează este, în sine, notabil, scris cu însufleţire lirică, dovadă că omul bunei rânduieli are sensibilitate şi are şi talent de expresie:

„El era tînăr, frumos, avea tot ce poate place unei femei, socotea că avea încă multe zile de trăit; toate aceste îi pot sluji de dezvinovăţire, pentru că conteni de a lucra pentru public; şi dacă mai fu poet, dacă mai luă condeiul în mînă, aceasta o făcu numai pentru ca să slăvească pre aceea care-i realizase toate voluptăţile ce visase în nopţile sale de tînăr. Viaţa noastră este atît de scurtă, atît de monotonă, atît de plină de supărări şi de necazuri, încît cînd ni se înfăţoşază un minut de fericire, ar li o nebunie pentru noi dacă l-am lăsa să treacă, fără să ne bucurăm de dînsul. Inima lui Hrisoverghi era plină de iluzii, precum sufletul îi era plin de poezie; şi precum el era adevărat poet, asemine era şi adevărat simţitor. Cînd el iubea, iubea din toate puterile sufletului, şi lumea pentru dînsul se mărginea în amoreza sa. Amorul nou ce simţi fu mai ales hotărîtor pentru dînsul; această plăcută şi misterioasă legătură avu o prea mare înrîurire asupra vieţii sale, ca să o putem trece subt tăcere, fără însă a o dezvăli mai mult decît o iartă cuviinţa. Era o femeie tînără, frumoasă, cu o închipuire vie, ce-şi păstrasă încă toate iluziile copilăriei sale şi care, tremurînd la cuvintele de foc a tînărului poet, îi răspunsesă: iubeşte-mă, fii norocit; fă-ţi un nume strălucit între oameni, ca să mă acoperi şi pre mine cu slava ta. Hrisoverghi află idealul eroinelor ce văzuse în Byron, Dumas şi în atîţa romancieri; el cîştigă un suflet ca săi înţăleagă sufletul, o inimă pentru inima sa, o stea pentru orizonul său. El uită dar tot, slavă, cinstiri, viitor, ca să trăiască numai pentru iubita sa."

La sfârşitul acestei schiţe, criticul îşi aminteşte că trebuie să dea şi o judecată de valoare despre aceste „ţăndări de pietre scumpe" şi, dând, află în ele semne de îndoială:

„Negreşit că criticii vor găsi ades ideea rău înfăţoşată, noima neînţăleasă, expresiile nu prea alese, rima rău păzită. Noi singuri mărturisim că privim aceste poezii nu ca modeluri de perfecţie, ci numai ca o dovadă că tînărul avea geniu şi ca o prubă de ce ar fi putut face, dacă nu l-ar fi răpit moartea aşa de timpuriu; căci, înainte de toate, trebuie gîndit că ei n-a petrecut din cariera omenească decît vrîsta patimilor."

Mai înainte (în „Arhiva românească", vol. I, 1841), Kogălniceanu publicase un articol despre Gheorghie [sic] Şincai, lăudându-l, fireşte. Numeşte *Hronica Românilor* „un monument măreţ", dar când este să

spună ceva despre el, spune că nu găseşte cuvintele necesare ("este un lucru atât de mare, atât de preţios, încât cuvintele îmi lipsesc pentru a-mi arăta mirarea"). Alte intervenţii în presă, ca şi discursurile lui la Academia Română, unde a fost primit în 1868 şi, în două rânduri, a fost ales preşedinte, sunt de ordin strict cultural, cu idei, sfaturi folositoare. În 1891, criticul cultural şi omul politic de mare prestigiu ţine un discurs biografic în care îşi reconstituie traseul său în istorie şi izbânzile acţiunii sale politice şi intelectuale.

*

Revenind la întemeietorul criticii culturale, trebuie să remarcăm talentul lui polemic. Spiritul de *bună rânduială*, reformistul care chibzuieşte bine înnoirile şi reprimă, din acţiunea lui, graba şi zarva, nu este deloc blând, domol când este vorba de idei şi de atingerile morale ce i se aduc. Redactorul responsabil de la „Gazeta de Transilvania" răspunde grosolan la o critică formulată în mod cuviincios şi, iritat, dar într-un stil demn, fără atac la persoană, Kogălniceanu îi aplică în „România literară" (16 aprilie-23 aprilie 1855) o corecţiune severă. Întrucât nefericitul redactor semnează insultele cu pseudonimul „Român bun", istoricul, care nu acceptă asemenea laşităţi ascunse, îi dă mai întâi o lecţie morală:

„Înainte de toate îmi vei da voie ca în contra calificaţiei de *roman bun* să protestez. Român bun este acela care sprijină cu numele seu aceea ce scrie, fie atacînd, fie apărîndu-se. Român bun nu poate fi acela care se ascunde în tufe şi de acolo, mişeleşte, aruncă tină asupra trecătorilor. Judecata ce am purtat-o asupra foiei d-tale am iscălit-o cu numele meu; şi negreşit că, atunce cînd m-am hotărît a critica pre alţii, m-am şi pregătit a fi şi eu contracriticat. Însă pre cît atacul meu a fost loial, mărginit în regulile bunei-cuviinţe; ferindu-ţi persoana, am fost şi sunt în dreptate de a cere de la d-ta aceeaşi reciprocitate. Altmintrele nici eşti demn de a ţine pana publiciştilor în mînă, nici meriţi ca să fi tratat ca publicist. Dumniata, în loc de a mă întimpina făţiş, adică cu francheţa ce se cere neapărat de la un bărbat care, puindu-se în fruntea unui jurnal, prin aceasta însuşi afişează pretenţia de a fi povăţuitorul opiniei publice, dumniata, zic, ai recurs la un anonim, plăsmuit poate de însuşi dumniata, o fiinţă imaginară, a căriia nu-i cunosc nici antecedentele, nici meritele către ţeară şi literatură, pentru ca lumea să fie datoare de a-i recunoaşte calificaţia ce-i place de a-şi da din autoritatea sa privată, adică de *român bun*. Cu un asemine român bun, poate, dar *ascuns în tufe*, vei afla, dar, de cuviinţă ca să nu întru în luptă. În timpul de mijloc asemine luptători carii lovia cu viziera peste ochi, fără a-şi arăta mai întîi faţa şi numele, se respingea din arena onorului şi se numeau *chevaliers félons*. Însă articolul unui asemine cavaler rău l-ai priimit în coloanele foiei d-tale, dumniata, domnule Iacob Murăşianu, redactor respunzător a *Gazetei de Transilvania*, d-ta, dar, ai a-mi respunde pentru acest articol, fabricat nu în Ungaria, ci în oficina d-tale. Cu d-ta, dar, am a face şi către d-ta mă şi adresez. Am zis, domnule, că apreciaţia mea asupra jurnalismului românesc n-a avut de ţel de a tămîia pre d.d. redactori şi de a le adresa complimentele vulpei către corb. N-am trebuinţă de caşul d-voastră, mi-am rostit, dar, franc opinia, şi despre *Timpu*, şi despre *Gazeta de Moldavia*, şi despre *Telegraf*, şi despre *Vestitor*, ca şi despre foaia d-tale. Dacă am fost indulgent am fost pentru j d-ta, căci aş fi trebuit să zic multe, *tocma acele ce am tăcut*. Dacă am fost aspru, am fost pentru redactorii *Zimbrului* şi a *Gazetei de Moldavia*, foi care se găsesc în împregiurări mult mai grele decît jurnalul d-tale. Redactorii pentru care am fost aspru – deşi drept – nu s-au mîniat asupră-mi, chiar acei către care mi-ar fi fost iertat de a fi indulgent, spre esemplu: decanul jurnaliştilor şi a literaţilor noştri, acela care a fundat în Moldova cea întîi tipografie sistematică şi cea întîi foaie periodică, pre care o povăţuieşte de 28 de ani, care a povăţuit ani întregi şcoalele noastre naţionale, care ne-a dat cele întîi cărţi elementare, care a rechemat la viaţă prin poezie, prin pictură, prin descrieri istorice figurile uitate a vechilor noştri domni şi eroi, a căruia nume îl găsim în toate începuturile culturale, intelectuale şi

industriale a Moldovei; cu toate defectele sale, campion neobosit al inteligenţei în timp de giumătate de secol. Şi totuşi bărbatul acesta, G. Asachi, nu mi-a vroit reu pentru critica mea, pentru că ştie de mult că preţuiesc adevărul, pentru că ştie că aprecia̧ia ce am făcut despre Gazeta de Moldova nu-i împuţinează în nimica meritele ce şi-au dobîndit în istoria începutului literaturei româneşti."

şi, după ce noţiunea de român bun este lămurită, polemistul se îndreaptă spre cel care se dovedeşte a nu fi deloc „un bărbat de bine şi de elocuinţă", adică un român cu adevărat bun, moral, responsabil, interogându-l scurt, fără inutile, acum, menajamente:

„Cine eşti, domnule Murăşianu? Care sunt până acum meritele d-tale în literatura românească, unde sunt precioasele dumitale scrieri? Numeşte-mi jertfele ce ai făcut, luptele ce ai sprijinit, prigonirile ce ai suferit, pentru ca să fii singur mai presus de critică, pentru ca să pretinzi ca noi, jurnalişti şi public, să primim *Gazeta* d-tale ca un nou decalog dat noua spre mu[l]tă închinăciune din munţii Braşovului? Capitele cele mai mari al Europei, geniile cele mai strelucite, publiciştii cei mai însemnaţi recunosc autoritatea criticei şi d-ta, de-abia neofit în jurnalismul românesc, nu! Pentru că am zis că *Gazeta de Transilvania* este în decadinţă, ţi-am jignit orgoliul! *Inde irae!* Dar vina mea este dacă în oara cînd Bariţ ţi-a trecut *Gazeta* nu ţi-a trecut şi capacitatea sa?"

şi, după această întrebare retorică devastatoare, Kogălniceanu îşi atacă direct adversarul ascuns sub pseudonim, dovedind incapacitatea lui intelectuală şi morală. Un stil de a polemiza fără patimă şi fără „ingiurii", rece şi tăios, menit să descalifice total ţinta: „Vina mea este dacă Bariţ, retrăgîndu-se din redacţie, şi-a aninat pana atît de sus, încît dta cu toate acăţăturile n-ai putut a o agiunge? Dacă aş fi căutat numai interesul meu privat, ţelul ce atribuiezi articolului meu, interesul meu privat ar fi fost, domnule Murăşianu, ca să te înalţ la ceruri; căci atunci negreşit că m-ai fi resplătit, dîndu-mi şi mie, după obiceiu, unul din acele decrete de imortalitate cu care, în coloanele d-tale, eşti atît de generos cătră toţi acei ce-ţi adresează vreun compliment. Mă înţelegi, domnule redactor. *À bon entendeur salut*, zice francezul. Eu, domnule, am preferat adevărul laudelor d-tale. Am plătit tributul cuvenit unor publicişti ca Eliad, Murgu, Maiorescu, Bariţ, C. Roset, Bălcescu etc. Am dovedit că ştiu a fi drept şi a da fără interes privat fiecăruia ce i se cuvine. *Suum cuique*, spre a mă sluji de o espresie întrebuinţată şi de d-ta; căci unii din aceştia sunt morţi, alţi sunt proscrişi şi niciunul dintre ei nu mai are în dispoziţia sa vreun organ a publicităţii, pentru ca să pot aştepta de la dînşii reciprocitatea camaraderiei. Că nu te-am pus şi pre d-ta în numărul acestor publicişti, vezi, domnule, că nu *interesul meu privat* este vina, ce meritul d-tale, pre care, în ignoranţa mea, mărturisesc că nu-l pot preţui încă."

În fine, pentru că „bunul român" îi negase obiectivitatea şi simţământul naţional, Kogălniceanu dă semne de indignare şi se apără, fără să facă, totuşi, caz de persoana lui. El pune chestiunea principial, în planul ideilor:

„De la 1838, cînd am lăsat băncile universităţei din Berlin, sunt trecuţi şeptesprezece ani. În tot acest timp, cu mici întrerupţii, am fost în arena presii. Te defiez, domnule, şi pre toţi românii cei buni a d-tale, ca, în toate scrierile ce ca editor, ca redactor şi ca autor am publicat – şi ele sunt în destul de numeroase –, să-mi arătaţi un singur pasagiu, o singură linie în care să nu resufle simţimîntul cel mai curat a libertăţii şi a naţionalităţii româneşti, ura despotismului şi a privilegiilor de caste – cu toate că mă numeşti aristocrat –, interesul cel mai viu pentru luminarea şi chemarea la viaţa publică a claselor neîndrituite şi asuprite, într-un cuvînt amorul ţerei şi progresului!"

Murăşianu, ca bun român, i-a răspuns, bineînţeles, lui Kogălniceanu, într-o notiţă semnată R. (Redactorul), apoi cu un articol mai dezvoltat, aducându-i lui Kogălniceanu învinuiri numeroase. Răspuns mediocru, fără idei şi fără prestanţa expresiei.

Kogălniceanu răspunde şi altora, în acelaşi stil ferm şi tăios ce anunţă stilul polemic superior ironic şi nemilos al lui Maiorescu.

Dovadă că spiritul critic s-a născut, într-adevăr, la Moldova. Ia apărarea, într-un rând ("România literară", 22 ianuarie 1855)[1] femeilor moldovene împotriva lui G. Sion care, într-un articol din „Timpul" (nr. 4, 30 decembrie 1854) , le arătase „neiscusinţa". Conu Mihai este indignat de aceste nedrepte mustrări. Îşi ţine, totuşi, firea, nu dă drumul haotic supărării sale. O pune în fraze întristate, decente şi limpezi. Dl Sion este un poet şi un prieten. Istoricul, cu o experienţă mare de viaţă şi cu înţelepciunea vârstei sale (are, acum, aproape 40 de ani) îl ceartă cu blândeţe:

„Nimic mai nedrept, mai arogant şi mai puţin nemeritat decît învinovăţirile d-sale Sion! Femeia este încă cea mai nobilă parte din societatea noastră, ea întrece cu mult pe bărbaţi. Pentru ce, dar, d-lui din excepţii să facă regulă? pentru ce în acest articol, pre care, dacă nu l-ar fi iscălit, nici am pute crede că este a lui G. Sion, atît de mult se deosebeşte, şi prin idei, şi prin stil, de scrierile sale de mai înainte! pentru ce în acest articol, adaog, să mustre atît de aspru generaţia de faţă? Şi chiar drepte să fie mustrările sale, este acum timpul de a dezvăli străinilor, tocmai în acest moment grav şi critic pentru viitorul terii, metehnele noastre? Socoate d-lui că cu aceasta ne-ar face mai recomandabili? D-lui, ca poet, nu şi-ar pute alege alte sujeturi mai potrivite sau socoate că femeile moldovene sunt responsabile de nenorocirile sale amoroase? – G. Sion era pînă acum, şi ca *poet* şi ca *caracter*, unul din tinerii cei mai bine văzuţi în Iaşi. Articolul seu, care este nu numai o *neiscusinţă*, dar şi o vină *lèse-moralité*, a jicnit coardele cele mai delicate a unei naţii, *lovind-o în onorul mamelor, soţiilor şi a fiicelor*. Cu adevărată întristare mă văd silit de adresa unui prieten şi poet ce-1 iubesc aceste linii, foarte blînde, potrivindu-le cu nemulţemirea generală ce a produs şi de care sunt sigur că d. Sion s-a şi încredinţat, atît prin reclamaţiile ce a trebuit să primească şi de-a dreptul, cît şi prin acele ce s-au trimis redacţiei *Timpului*."

1 Apud: *Opere*, I, 1974, ediţie Dan Simonescu.

şi trage la urmă o concluzie despre driturile şi datoriile jurnalismului românesc: să formeze „nu numai educaţia noastră politică, dar încă de a ne cultiva natura morală, întemeind nobile credinţe, dezvoltând în inimile noastre *simtimentul frumosului* şi a onestului şi fiind în toate apărătorul şi sprijinitorul bunelor moravuri”[2].

După cum se poate constata, lui Kogălniceanu îi plac două lucruri: să pună în chestiune (problemă, temă) un subiect mai general – aici este vorba de jurnalismul din Principate – şi, al doilea, să stabilească, din cercetarea cazurilor individuale, o regulă, un cod de funcţionare o lege – se spune azi – deontologică), un tip ideal de comportament. În cazul de faţă el sugerează un *cod moral al jurnalismului*, după ce, încă din 1840-1843, formulase un număr de reguli pentru critica literară. Toate acestea se potrivesc şi cu modul lui de a fi (echilibrat şi sfătos) şi cu gândirea lui constructivă, creatoare, ordonatoare. Este gândirea, temperamentul şi talentul unui spirit moralist şi, în bună parte – cum voi dovedi mai departe –, moralizator, specific naturilor întemeietoare. Căci, indiscutabil, Kogălniceanu este în viaţa noastră politică şi culturală o natură întemeietoare şi un spirit stabilizator.

Dar să revenim la temele şi stilul *pamfletismului*. Polemica amicală cu G. Sion, care jignise prin reflecţiile lui din „Timpul” onoarea şi frumuseţea femeilor moldovence, are o urmare mai puţin amicală. Numitul Ghiorghi Sion îi răspunde, numaidecât, în „Patria” (1855), într-un stil agresiv, numindu-l avocatul unei cauze pierdute şi dându-i sfaturi necuviincioase. Îl numeşte, pentru a-l discredita complet, „pamfletist” . Iritat de obrăznicia şi violenţa de acum a amicului, Kogălniceanu îi răspunde cum se cuvine în articolul *Răspunsul unui pamfletist către un moralist*, dând mai întâi largi extrase din *epistola* în discuţie. Îl ia, apoi, în derâdere pe noul caton moldav care, citând din Voltaire, Molière etc. şi comparându-se cu ei, mustră şi el femeile din ţara lui... Stilul este, aici, profund ironic, fără politeţuri gazetăreşti, direct şi precis, dar fără necuviinţe. Sion este ridiculizat, întâi, de propriile inepţii, citate copios de pamfletist şi, apoi, este strivit de comentariile acide ale pamfletarului, care-şi apără demn onoarea. Fragmentele citate din epistola lui Sion sunt, într-adevăr, burleşti şi, comentându-le, lui Kogălniceanu nu-i este deloc greu că autorul lor este mai mult decât „un apostat la buna cuviinţă”, este opera unui om fără iscusinţă şi experienţă, fără personalitate. El a scris un articol „serac de idei, în care aroganţa ţine loc talentului, ignoranţa pe acel al cunoştinţelor, trivialitatea locul stilului”... Spiritul cumpănit al lui Kogălniceanu îşi varsă, acum, mânia în fraze ce ard ca o lavă încinsă... Deşi se apără că nu este „pamfletist” replica lui dovedeşte în sens pozitiv că poate fi, când apără – cu fermă cuviinţă – o cauză justă.

*

Am amintit mai sus de talentul de moralist al lui Kogălniceanu într-o generaţie interesată, în genere, de acest gen. Moralist sau moralizator? Dacă acceptăm că diferenţa dintre un *moralist* şi un *spirit moralizator* este aceea că cel dintâi nu face decât să pună în discuţie *regulele* morale şi să facă o literatură a comportamentului moral, atunci putem zice că cel de al doilea vrea să facă legi morale şi să impună un cod moral în societate. Cel dintâi (moralistul) se ocupă cu precădere de morala omului sub aspect filosofic şi psihologic, cel de al doilea vede individul social şi vrea să corecteze morala societăţii, având ca puncte de reper fie o morală deja existentă, acceptată (morala colectivă, înţelepciunea veche), fie un nou model moral (morala civilizaţiei occidentale în cazul pe care-l discutăm) ce se confruntă cu o bună parte din morala tradiţională. Avem şi în acest domeniu, la 1840-1860, tradiţionaliştii şi progresiştii noştri. Kogălniceanu este un progresist (un modernist) care vrea să împace tradiţia bună, sănătoasă, *înţeleaptă*, cu noutatea utilă, respingând extremele.

2 *Jurnalismul românesc în 1855*, apud: Mihail Kogălniceanu, *Opere*, I, text stabilit, studiu introductiv, note şi comentarii de Dan Simonescu, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1974.

Iubeşte, respectă, admite, altfel spus, tradiţia ce ne reprezintă ca naţie şi respinge constant, după cum s-a putut constata, poziţia reacţionară faţă de tradiţie şi faţă de progres, după cum, primind *formele* civilizaţiei moderne, respinge categoric, ca personajul Stihescu din fiziologia provincialului, excesele, dezmăţul civilizaţiei occidentale. Este, nu încape îndoială, un moralizator, un pedagog social şi aspiră să fie – prin programele succesive pe care le elaborează – un pedagog, un educator al naţiunii sale. Filosoful Noica i-ar fi zis: un antrenor moral şi spiritual.

Mă uit pe un eseu dedicat secolului moraliştilor[3] şi deduc că termenul de moralist nu exista pe vremea lui Montaigne, Pascal, La Rochefoucauld... În 1690 este admis cu un sens strict normativ: „autor care învaţă să conducă viaţa şi acţiunilesale". Mai târziu, în 1792, în *Dicţionarul Academiei*, moralistul este definit ca un scriitor care „traite des moeurs". Este limpede că, în primul caz, moralistul este identificat ca *moralizatorul*, pedagogul, cel care spune ce-i bine şi ce-i rău, iar în al doilea, scriitorul care reflectează asupra moravurilor este numit cum trebuie şi cu înţelesul pe care l-a preluat modernitatea.

În cultura română, moraliştii sunt, mai toţi (de la Miron Costin la Kogălniceanu, trecând prin Cantemir – primul şi, cu adevărat, marele nostru scriitor moralist!) spirite moralizatoare şi, numai în parte, în momentele lor de graţie, moralişti, spirite speculative, observatori fini ai moravurilor. Spiritul românesc are vocaţie în acest sens aşa încât, într-o istorie a literaturii, trebuie să rezervăm un capitol special acestor autori, unii vestiţi, alţii mai puţin cunoscuţi, care examinează moravurile româneşti şi reflectează asupra lor.

Vocaţia principală a lui Kogălniceanu este aceea, cum am zis, de pedagog, sfătuitor, îndrumător al naţiei, adică de moralizator. Un moralizator care vrea să reformeze societatea şi moravurile ei, dar nu în chip radical şi cu mare grabă, pentru a nu strica tradiţiile sănătoase, temeinice şi, de bună seamă, pentru a nu sminti omul românesc. Este, vom constata, un reformist moderat şi în privinţa moralei individuale şi colective. El predică *iscusinţa* şi ceartă *neiscusinţa*, cum face în polemica lui cu G. Sion. Când vorbeşte de jurnalismul din epoca lui (1855) cere ca el să cultive „natura morală", „nobilele credinţe" – am reţinut – sentimentul „onestului". Omul *onest, chibzuit, echilibrat, cu tact*, omul de bine – pe scurt – este idealul lui uman. Pe acesta vrea să-l educe şi să-l formeze ca bun cetăţean al naţiei. În 1845 scrie în „Calendar despre poporul românesc" despre civilizaţie şi o defineşte ca „adunarea împreună a izbânzilor ştiinţifice şi a izbânzilor politice". Este, se înţelege, de partea civilizaţiei, doreşte ca ea să se întindă pe pământul românesc, dar nu uită să atragă atenţia asupra „prisosului de civilizaţie", adică asupra exceselor ei. Civilizaţia se bazează, aşadar, pe dreptate şi scopul ei este să formeze un *cetăţean* responsabil, cu drepturi, dar şi cu datorii. Moralistul moldovean, trecut prin şcolile europene, vrea să armonizeze şi pe acest teren legile propăşirii cu legile pământului:

„Din aceasta, cea întîi consecuenţie ce urmează este că, oricare să fie propăşirile omului în arte, în ştiinţe, în industrie, dacă el nu-şi izbândeşte driturile sale, ca cetăţan, civilizaţia nu este deplină; a doua consecuenţie este că, cu cît se măreşte numărul cetăţenilor chemaţi la împărţeala comună a drepturilor sociale, cu atîta se lărgeşte cercul civilizaţiei. Se poate deci încredinţa, cu toată siguranţia, că ideea civilizatriţă care domneşte pe toate celelalte este ideea care cheamă pre toţi oamenii să vie să ieie loc în marea obştime socială, în alte cuvinte, ideea că toţi trebuie să fie deopotrivă. Nu ne va fi, dar, greu de a răspinge acea zicere banală că staturile pier prin exces, adecă prisos de civilizaţie. Pentru acei care nu văd în civilizaţie decît luxul şi viţiurile luxului, acest paradox poate să aibă ceva logică, numai că greşesc nevrojnd a cunoaşte principul civili-

3 Bérenegère Parmentier, *Le siècle de moralistes*, Éditions du Seuil, 2000.

zaţiei şi prin aceasta se înşeală şi asupra urmărilor ei. Precum am înţeles-o şi am arătat-o, civilizaţia se razimă pe dreptate; niciodată însă stat n-au pierit prin prisos de dreptate. Pururea, dinpotrivă, căderea imperiilor au fost precedată de vreo mare strimbătate, care de mai înainte dezvinovăţia pre Pronie şi făcea neapărată o cumplită pedeapsă."

Tot atunci şi tot acolo ("Calendarul pentru poporul românesc", 1945-1846, şi în *Album istoric şi literar*) prelucrează, după Balzac, câteva pagini din *Fiziologia căsătoriei* şi dă la urmă *Catihisul căsătoriei*, din care lectorul moldav, om din răsăritul Europei, află că „căsătoria este o ştiinţă" şi că el nu se poate însura „înainte de a învăţa anatomia şi a diseca cel puţin o femeie". Primeşte şi alte sfaturi, mai fine, cum ar fi acela că „femeia cea mai virtuoasă poate să fie şi cea mai voluptoasă" sau că „femeia cea mai virtuoasă poate să fie neruşinoasă (*indecentă*) fără să ştie". Chiar dacă este doar un *prelucrător*, nu un autor original, admiratorul lui Balzac (îl numeşte „un bărbat de geniu", „omul cel mai gras din Franţa") se foloseşte de o scriere celebră din Occident pentru a transmite cititorilor săi propriile vederi asupra femeii şi a instituţiei căsătoriei. Heliade vede în familie un templu sacru, un simbol ceresc, Kogălniceanu – cu opera lui Balzac în faţă – socoteşte căsătoria, s-a văzut, o ştiinţă. Voise, dar, să ofere un manual de iniţiere şi un bun comportament în această ştiinţă despre *amorezi* şi despre femeia ce trebuie găsită, scrie el în argumentul ce precede textul din *Calendar* – „cât se poate mai multă vreme depărtată de acest duşman al odihnii gospodăreşti". Prima regulă este, să nu uităm, că „a vorbi de amor este a face amor"şi că „un amorez învaţă unei femei tot ce bărbatul ei i-au ascuns"...

Kogălniceanu nu este interesat, evident, numai de amor şi fiziologia căsătoriei. Cineva a strâns într-o carte cugetările, reflecţiile sale[4] şi le-a grupat tematic. Când le citim la rând, se confirmă ceea ce observam mai înainte: Kogălniceanu este interesat de toate domeniile – de la proprietate, agricultură şi industrie la adevăr şi progresul spiritului. Ca natură interioară şi stil de a merita este, negreşit, un *moralizator* evadat, din când în când, în reveriile şi fineţile speculative ale unui *moralist* cultivat şi măsurat în toate. Un înţelept, în felul său, care vine de departe, din vechime şi încearcă să se adapteze, fără complexe şi fără să se grăbească, timpului său. Adresându-se lui Cuza, la ridicarea acestuia pe tronul Moldovei, îl sfătuieşte în limbajul cronicarilor să ţină urechea „deschisă la adevăr şi închisă la minciună şi linguşire". Preţuieşte amorul, considerându-l, într-un rând, „cea mai nobilă din toate pasiunile"pentru că „însufleţeşte omul şi geniul" şi dă idei de cinste şi slavă". Pentru că românii se vaită des şi au obiceiul prost să cultive disperarea, Kogălniceanu vine şi le spune că românii au fost deseori biruiţi în războaie, dar niciodată n-au fost puşi la pământ, adică zdrobiţi. Ei vor trăi ca oameni civilizaţi, „numai având oameni luminaţi, numai când [vor] deveni o Atenă". În plan social, vede stabilitatea naţiei prin „stabilitatea obştelor săteşti". Acceptă dreptul creştinului de a critica guvernul şi crede că „cea dintâi dorinţă a fiecărui popor este dreptul de a fi", apoi:

„societatea nu are dreptul a lua aceea ce nu poate lua"

.....

„când sabia e trasă, drepturile se dau deoparte"

.....

„existenţa statului român depinde în parte de şcolile noastre"

dar şi

„o adunare fără femei este ca o grădină fără flori, ca un bărbat fără barbă şi musteţi, ca o zi fără soare [...] ca versuri fără poezie" etc.

Moderaţia este un principiu, un stil ce trebuie aplicat şi în spaţiul plăcerilor, e de

4 Mihail Kogălniceanu, *Reflecţii*, antologie de D. D. Pîrvulescu, Editura Albatros, 1988.

părere Kogălniceanu. De pildă, geniul unui bărbat constă în „a întrebuinţa cu iscusinţă nuanţele plăcerii". Când bărbaţii se ocupă de politica ţării, să facă bine şi să fie înţelepţi, căci spune:

„înţelepciunea cea mai simplă cere să nu ne nătângim, ci din contră să ne folosim de experienţa altor ţări"

şi

„să ştim cu toţii că, spre a fi demni de libertate, trebuie mai întâi să o respectăm în alţii; că spre a putea dobândi drepturi nu trebuie mai întâi să le rădicăm altora"

în fine, revenind la plăceri:

„când două fiinţe sunt unite prin plăcere, toate cuvinţile sociale dorm"

şi la autoritate, ordine, la exerciţiul puterii, Kogălniceanu mărturiseşte în 1882:

„a fi autoritar nu este a fi fără inimă, fără milă pentru ţară"

ori:

„puterea nu stă de a lovit tare şi des, dar de a lovi drept"

şi, mai departe:

„moderaţiunea [...] nu este o dovadă de slăbiciune, din contră, este o calitate mare, o podoabă a forţei care o caracterizează şi care este temelia puterii".

Sunt şi altele (în parte le-am citat în comentariile din acest capitol), sfaturi folositoare, cugetări drepte, făcute de un om care a văzut multe şi cum scrie el, într-un loc, *ţine cu ţara*, se pune în slujba ei. Kogălniceanu este, negreşit, un patriot, un luptător, vrea binele şi, vrând progresul, nu se sfieşte să meargă, când trebuie, pe drumuri bătute, adică acelea verificate de tradiţie. Aşa scrie într-un rând (1872). Cugetările lui alcătuiesc un manual de educaţie naţională, cu regulele şi în spiritul veacului său în care *principiul naţionalităţii* este esenţial. Îşi laudă generaţia ("o generaţie din oţel, fiecare purtăm pe noi stigmatul închisorii, al surghiunului, al frânghielor, al ghionţurilor") şi vrea ca, atunci când va muri, pe pieptul lui să fie pusă corespondenţa lui politică în care se poate vedea „râvna ce am depus ca să apăr biata ţară a mea în împrejurări [grele]"...

Din toate aceste însemnări şi din altele pe care nu le-am reprodus aici, se observă uşor că spiritul moralizator constructiv, practic, legat de nevoile naţiei şi atent la întâmplările, cauzalităţile istoriei, nu are timp sau, poate, nu simte nevoia să facă speculaţii asupra moravurilor, ceea ce vrea să spună că este mai puţin moralist. Reflecţiile cele mai fine despre moravuri sunt acelea conspectate şi adaptate după Balzac, despre căsătorie şi psihologia amorului în diverse situaţii. Aici se vede mai bine, repet, fineţea spiritului său disociativ. Îi place să facă clasificări, mai ales în ordinea socială, omul minţii şi al imaginaţiei sale se îndreaptă cu precădere spre clasele sociale şi, din ce remarcă acolo, spiritul său scoate un îndreptar de urmat. Pe scurt, moralistul se pune, fără complexe, în slujba moralizatorului ce-şi asumă rostul de a fi pedagogul naţiei sale.

*

Ca om din secolul al XIX-lea, lui Mihail Kogălniceanu îi place să călătorească. În aprilie 1844 pleacă spre Viena cu gândul de a ajunge la Paris, pe care nu reuşise să-l vadă în timpul studiilor de la Lunéville (1834-1835). Nu va reuşi nici acum, pentru că se opune domnitorul Mihail Sturdza, binefăcătorul său, din teamă că tânărul moldovean va deprinde acolo idei subversive. Fiulagăi Kogălniceanu, de ani acum 27, ia, aşadar, drumul Vienei şi notează ceea ce vede. Mai făcuse o dată acest voiaj şi transmisese băbacăi impresiile sale prin preaplecate epistole. Peste zece ani, observă cam aceleaşi lucruri şi are aceleaşi impresii, numai că le înregistrează, acum, pe scurt şi în chip mai organizat. Scrie, aşadar, un jurnal de călătorie. Trece graniţa la Mihăileni, la Dolina întâlneşte un soldat al lui Napoleon, devenit vizitiu la Odessa şi însurat acum cu o femeie tânără. În Galiţia remarcă din nou „starea ticăloasă şi mica talie a leşilor". Drumul-de-fier de la Lipnic îi produce mare impresie căci, scrie el, prin

el „ideile se vor împrăştia". La Cracovia impresiile sunt triste. Ajuns la Viena, se duce la biblioteca de pe lângă Curte şi, când iese de acolo, ce vede îl îngrozeşte: trei lachei cu coadă şi doi *conreurs* preced o trăsură şi, agitând bastoane, gonesc norodul din calea trăsurii. Crede că în Franţa asemenea abuz n-at fi posibil. Face reflecţii defavorabile despre „aristocraţia straşnică" şi destrăbălată a Austriei. Merge chiar mai de parte cu gândul despre starea claselor sociale şi mentalităţile lor:

„În A[ustria] a gîndi este o nenorocire; de aceea toată silinţa oamenilor este de a omori gîndul şi de a se uita; clasele cele mici muncesc, dar, pînă în noapte, iar dumenica şi luni nu gîndesc decît la petreceri. Clasele cele mari se scoală tîrziu, îşi fac tualeta; sară fac vizite, ies la Prater, muzici şi teatru, şi pe urmă joacă toată noaptea. Veţi înţelege că, cu un asemine regim, este cu neputinţă de a se găsi vreme şi pentru gîndire."

Îi place, totuşi, ceva: puţinul lux al femeilor, cu alte vorbe, austeritatea lor vestimentară. Se gândeşte la Moldova care imită doar cele rele de la străini: „noi, care imităm toate de la străini, de ce nu imităm şi cele bune, de ce nu ne lepădăm de lux, care mai ales este primejdios la noi, carii nu avem clasă de mijloc, care lucrînd acele lucruri de lux trăiesc, cum aş zice, cu o parte din veniturile celor mari? Noi, însă, neavînd fabricanţi, prin lux nu îmbogăţim nici o clasă de pămînteni, ci sărăcim pre plugari şi pre copiii noştri, îmbogăţind numai pre fabricanţii străini. Căci trebuie să gîndim: Moldova încă multe veacuri va fi numai o ţară agricolă şi, chiar dacă s-ar face şi industrială, industria multă vreme va fi, ca şi astăzi comerţul, în mîna nemţilor, în ciuda tutulor silinţilor cîrmuirii şi a şcoalii de meşteşugari / Căci pînă cînd legea nu va fi lege, pînă cînd creditul nu va fi statornicit, pînă cînd cel mai mic va fi în voia celui mare, stare de mijloc şi prin urmare comerţ, industrie şi prosperitate nu vom avea."

Cu toată decenţa femeilor austriece, lucrurile nu merg bine în ceea ce priveşte moralitatea în ţară. Corupţia îi pare lui Kogălniceanu „obştească în stările înalte". Moralistul moralizator din el reacţionează şi-i mustră aprig pe destrăbălaţii austrieci: bărbaţii însuraţi au „ţiitori" [sic], femeile au „sigibei" care le mângâie de nestatornicia şi necredinţa soţilor. Moldovean, cu vederi tradiţionaliste în această privinţă, stă şi cugetă: ce este mai rău – „această neruşinare în căsătorie sau despărţările noastre?!" Se plimbă în Prater şi este dezgustat „dentâi" de morga aristocratică (mii de echipaje, livrele, o herghelie de cai şi de jocheu etc.), apoi îl dezgustă faptul că sunt mulţi jandarmi şi poliţai încât nu poţi să te plimbi în singurătate şi să gândeşti slobod. Cum să gândeşti slobod când vezi bastonul ridicat? Îi place, din nou, ceva la *austrieni*? Cultivă pământurile, pentru că ţăranii sunt proprietari, şi au industrie. De aceea nu vezi la ei nicăieri „acele populaţii goale, palide, deznădăjduite, păcătoase şi peritoare de foame" pe care le vezi în altă parte. Cu aceste gânduri părăseşte Kogălniceanu Viena şi se întoarce în Moldova, cu vaporul pe Dunăre. Ajuns la Iaşi, fostul aghiotant domnesc, care-şi dăduse demisia la plecare, este arestat şi trimis la mănăstirea Râşca, apoi exilat la Hilița, la moşia familiei[5].

Însemnările din Spania (1846) sunt mai bogate şi, sub raport literar, mai fine. Iritat de persecuţia fostului său protector, Mihail Sturdza, decide să plece la Paris şi să „se desţăreze". Îşi vinde cărţile „Academiei Mihăilene" şi, cu banii luaţi pe ele, pleacă în decembrie 1845 şi ajunge la 8 februarie 1846 în oraşul la care visase de mult (încă de când era colegian la Lunéville) să ajungă. Obosit, cum mărturiseşte, de *sejourul* parizian, hotărăşte să plece în Spania. În iunie 1846 începe deja să noteze în caietele sale. Stă în Spania, probabil, până în februarie 1847, cum reţinem dintr-o însemnare[6]. Citise cărţi despre ea (printre ele aceea a lui Washington Irving) şi vrea acum s-o vadă

5 Cf. *Opere*, I, p. 495, note.
6 *Ibidem*, p. 534-535.

cu ochii lui. Castilia îi pare maiestuoasă. Este intrigat, totuşi, că nu vede în ea copaci şi păsări. Doar câte o potârniche. Cântecele jeluitoare ale castelanilor îi par asemănătoare cu acelea ale ţăranilor români. Au aer marţial şi îşi împodobesc figura. Folosesc expresii „ampulate" (bombastice) şi se dau mari moştenitori din familii ilustre. Andaluzii sunt fuduli şi fanfaroni, ca focşenenii noştri. Castelanii practică hoţia, spaniolii în genere au cultul titlurilor. În Asturia pe poarta unei colibe zăreşti scutul familiei, semn al genealogiei sale nobile. Observaţii subtile. Kogălniceanu este interesat de psihologia colectivă şi prinde uşor semnele unui peisaj urban. Madridul îi pare, vara, un oraş adormit în timpul zilei, deşteptat numai după apusul soarelui. Face o fotografie:

„Madridul vara în zori de zi, ca toate oraşele mari, este adormit; cu cît zioa se înaintează, vuietul muncii şi a trăsurilor sporeşte; trăsuri, oameni, vînători apar strigînd *que quiere aqua, portocali, naránjos à dos quartos*, lungi şiruri de *arreros*. Dar de la amiază vuietul începe a se micşura şi la două ceasuri oraşul iarăşi adoarme, uliţele sunt părăsite şi numai copiii şi franţujii, cum zice norodul, le frechentă; căldura se face nesuferită şi toată populaţia este împlîntată într-o imensă hornăitură. Ferestrele sunt trase, toate măsurile sunt luate spre a dobîndi o răcoare artificială."

Jurnalul de voiaj devine o suită de mici eseuri în stil european despre prezenţa maurilor în Spania sau despre Europa creştină. În eseu intră multe paranteze istorice luate din cărţile pe care în chip vădit Kogălniceanu le consultă. Se vede limpede că voiajorul moldav are cultură şi, în contact cu altă civilizaţie şi alte moravuri, uimirea lui a depăşit stadiul vaietului şi al admiraţiei primare a lui Dinicu Golescu. Kogălniceanu este un călător avizat şi jurnalul lui este acela al unui om instruit care face speculaţii despre fiziologia unei naţii şi simbolurile ei spirituale. Iată Catedrala de la Toledo:

„Ca să-ţi faci o idee de catedrala Toledului în frumoasele sale zile, visează capitulul său în care riga Spaniei, stăpînul zmeilor lumii, nu era decît canonic, închipuieşte-ţi soborele sale, unde se aduna toţi prelaţii peninsulii, pe urmă visează bolţile înalte a bisericii umplute de smirnă şi tămîie, capelele mistice cu preuţi slujind Sfînta Taină, ferestele sale cu vitre colorate, cu porfiri şi azur, resfrîngînd razele soarelui, arcadele între care se doseau mii de rugători, preoţi, împăraţi, călugări tunşi, cavaleri acoperiţi cu fier, curtizani îmbrăcaţi cu mătasă, cîrjile, crucile, prapurii, steagurile biruitorilor şi biruiţilor rugători, pe urmă armiile de îngeri şi de profeţi, înălţîndu-se unii peste alţii de la trupina coloanelor pînă la înaltul bolţilor, şi după aceste ceteşte *Miile / şi una de nopţi* şi pune-ţi înainte cerdacurile Răsăritului, broderiile Alhambralii, ogiva şi trefla, colonetele delicate ca o făclie, buchetele de flori, arabeştele, piatra lucrată ca de mîna îngerilor şi în urmă pe Carol V întrînd pe poarta cea mare ca să mulţemească Dumnezeului armiilor de bătălia Paviei, şi atunce vei avea o idee de catedrala Toledii."

şi iată un portret moral al biscaienului, omul cel mai frumos din Spania:

„Biscaienul iubeşte primejdia, ţeara sa, obiceile sale, îi voinic la salt, la tras la ţintă, la alergat, îi vestit prin uşurinţa şi iscusinţa sa. Dar totodată iubeşte băutura, cărţile; în religie, însă, fără fanatism. Cinstit, neatîrnat, de năravuri simple, iubind comfortul, încît în acestă provincie singură nu vezi strenţele proverbiale a cerşetorului espaniol. Satele sunt frumoase, împădurite cu copaci şi verdeaţă; tot satul are şcoala sa. Ei sunt cei mai frumoşi oameni din lume; trăsăturile lor nu sunt înjosite şi dovedeşte zicerea adevărată că în Spania nu găseşti vulgaritate; fruntele lor, care n-au cunoscut niciodată frica, ruşinea sau supunerea străină, sunt largi şi înălţate. Iubesc jocul întratîta, încît în vremea războiului civil îi făcea să uite duşmăniile; într-o zi, pe ţărmurili Bidasoei era o colibă unde avea să se serbeze una din nenumăratele solemnităţi a calendarului espaniol; ea era în puterea cristinos, şi aceştii dănţuia, juca şi ridea; carlistii, pe munţi, privea cu părere de rău această serbare, procesia, danţul, şi, mişcînd /

braţele, făcea semnul ca cînd ar fi avut castanete şi încet-încet se apropia de serbare."

Şi, de la omul frumos şi curajos, călătorul ajunge la politica Spaniei, pe care o numeşte ticăloasă şi pătimaşă, „o politică de recreminaţii". Mai adaugă: în Spania nimeni nu se ocupă de viitor, toţi se ocupă de trecut. Ce-l mână este şi faptul că în casele spanioleşti nu vezi bărbaţii, femeile sunt mai mereu singure şi, atunci, ele se duc la teatru, la plimbare şi chiar în *boudoir*, cu „cavalerul *serviente*. Sunt deosebiri şi în ceea ce priveşte limbajul. Bărbaţii au „afectaţia vorbei", limbajul lor este „pătimaş", femeile sunt mai naturale. Face şi alte observaţii critice, de pildă, „espaniolul francesad", adaptat ideilor noi. Moralistul moldav este, la acest punct, suspicios. Admite, după cum ştim, noutatea chibzuită. În faţa zidurilor vechi ale cetăţii Toledo devine liric, imaginaţia lui este plină de mari „tablouă". În spiritul călătorului Kogălniceanu se ascunde un suflet preromantic, un poet al ruinelor:

„Nu fac versuri, dar cînd cetesc pre Şiler sau pre Lamartine, dar cînd mă aflu într-un loc plin de mari suveniri, atunce sufletul şi duhul mi se înalţă şi simţesc că şi eu sunt poet. Închipuirea mea era întinsă, capul meu era plin de mari tablouă, cînd singur, străin, mă plimbam noaptea în catedrala Toledei sau cînd a doa zi petreceam pin ruinele sale, n-auzind decît sunetul păsurilor mele, sau o pasăre cobe ce fugea la apropierea mea, sau o piatră ce cădea cînd mă suiam pe scările răsăpite a Sânt Juan de los Bojes. Adîncit în visurile mele, într-un extas nedescris, îmi plăcea a studia acele ruine măreţe, a contempla natura pietrei ce sămăna arsă şi arzînd încă, căci soarele arde tot aice, mă scoboram în adînci subterane, suiam înalte scări, treceam prin mari ogrăzi, prin lungi galerii şi, văzînd Tagul, îmi aduceam aminte de palatul Galianei."

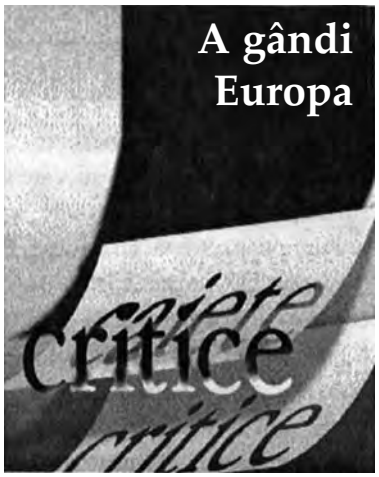

Maya SIMIONESCU

Borderless science: preamble to a future discussion

Résumé

Conferenţiarul încearcă să dea răspunsuri la întrebarea prioritară dacă există două Europe în materie de cercetare ştiinţifică pe continentul. Dacă ţările Europei de est sunt mai slab dezvoltate economic, au, în schimb, materie cenuşie din belşug care, din nefericire, a migrat masiv în ţările Europei Occidentale şi în Statele Unite. Rolul ştiinţei, în viitorul apropiat al Europei, este să răspundă la o serie de întrebări esenţiale pentru societatea contemporană: cum să se menţină sănătatea populaţiei, cum vom produce suficient pentru a acoperi nevoile din ce în ce mai mari ale populaţiei, cum vom gestiona resursele planetei, cum vom trăi, învăţa şi interacţiona în viitor.

Cuvinte-cheie: *rolul ştiinţei, migrarea inteligenţei, gestionarea resurselor, viitorul Europei, nevoile populaţiei.*

Le conférencier essaie de donner des réponses à la question prioritaire s'il y a deux Europes en matière de recherche scientifique sur le continent européen. Si les pays de l'Europe d'Est sont moins développés économiquement parlant, ils possèdent, en échange, beaucoup de matière grise, qui a malheureusement immigré à profusion dans les pays de l'Europe Occidentale et aux Etats-Unis. Le rôle de la science, dans le prochain futur de l'Europe, c'est de répondre à une série de questions essentielles pour la société contemporaine à savoir: comment maintenir la santé de la population; comment produire suffisamment pour couvrir les besoins croissant de la population; comment gérer les resources de la planète, comment vivre, apprendre et interagir dans le futur.

Mot-clés*: le rôle de la science, migration de l'intelligence, gestion des resources, le futur de l'Europe, les besoins de la population*

Allow me, for a change, to speak in another European language, in English. In addition, let me for a moment (1) to think on the role of science for the future of our Continent a possible next topic, a preamble to a future discussion and (2) to try to answer the question of this year' topic "Y a-t-il deux Europes dans la Science » ?

(1) **The role of Science.**

You may know already that just in a few days after our Seminar, namely on 6 - 7 October 2014 - in Lisbon will take place an European high level conference entitled **"The Future of Europe is Science"** .

The seminar will be open by European Commission President Jose Manuel Barroso. The participants, well-known scientists, Nobel Prize Laureates, industrialists, policy makers and civil society individuals will debate on the role that science, technology and innovation have in Europe's societal well-being and the potential of science to stimulate growth, jobs and create business opportunities.

The large number of questions that Europe, and not only, is facing now or will

Maya SIMIONESCU – Institutul de Biologie şi Patologie Celulară „Nicolae Simionescu", e-mail: msimionescu@acad.ro

be facing before long will be discussed. For example: how to keep people healthy; how are we going to live, learn, work and interact in the future? How will we produce enough to cover the needs of the increasing population, and how will we manage the resources?

There are a number of current stringent problems that have to be taken into account.

Bioeconomy should continuously be developed. Each nation has to make sure of the optimal use of renewable biological resources. In addition a sustainable production and processing systems have to be elaborated in such a way as to produce more food with less environmental impact.

The entire globe is facing, among others a **climate change and a shortage of energy.**

Health problems are increasing. I shall refer in particular to the health issue because as the old saying goes, "Health is wealth". The legitimate wish of each and all individuals is to have a long, happy and healthy life. This poses a current societal challenge. The reality shows that chronic cardiovascular diseases, -diabetes, obesity, antimicrobial resistance are all on the rise.

The European population is ageing: the number of people in the European Union aged over 65 will grow by 70% by 2050. These are good news but on the other hand one has to make sure that "we should not give years to life but we should give life to years". How this can be done? The secret to confront and solve the health challenges, as well as all the societal problems is **knowledge.**

There is a **"Knowledge Triangle"** made of

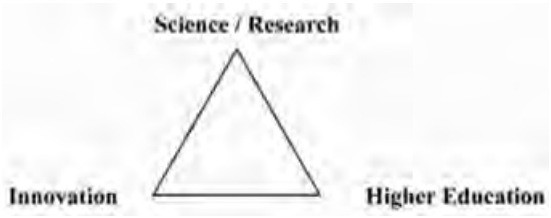

Visionaries know that the solutions of the future, solid economic, cultural and administrative development of each and all European countries lie within and outside the limits of this triangle. And this brings me to the second question:

(2) "Y a-t-il deux Europes dans la Science »?

We all know that intelligence is distributed evenly over the planet as well as over all European countries. However, if we refer to science, Central and Eastern European nations still lag behind Western European countries; the former are only slowly catching up. But still there are many problems and we should work hard if we want the envisaged and promised European Research Area (ERA) to become a robust reality.

Europe deserves good science and the idea of ERA is a generous and open-minded concept. Development of well-balanced, harmonious and high-level science all over the European countries is not only a wish but a target of European policy. However, this harmonious development of science in all the countries was slowed-down since over the past 25 years we have assisted to a flow of talent from Eastern Europe and Russia to Western Europe and USA, countries which benefited greatly from this "brain drain". However, this made the transition to better science in home-countries quite difficult.

There are quite numerous problems for the late-comers to the European Union (EU). I know better the situation in Romania where the balance between inward and outward flows of researchers is clearly tilted towards the outward flows. Romania is one of the EU countries with the highest losses of qualified R&D personnel.

There are a number of factors responsible for this "brain-drain", among which there is the low importance attached to the role of science, research and innovation and as a consequence the insufficient funding of programmes meant to increase the attractiveness to a Science and Technology career. Additional factors are the low market demand for researchers, low salaries and the significant additional cuts brought about by the economic crisis.

Maybe we should not think of who is to be blamed for this, but rather to **what needs**

to be done so as that ERA will be achieved and the intelligence of each country will participate to the formation of poles of science spread out throughout Europe and not as it is at present, particularly in rich and strong European countries, only!

ERA with this beautiful name should encompass the entire Europe.

I deeply believe in what L. Pasteur said that "Science has no borders" but I also truly believe that each country needs Science. Science cannot be imported and even that fraction that can be imported needs to meet prepared minds. Thus every country needs Science and scientists.

For well-balanced development of science - measures have to be taken at the National and European level.

At the national level, each European country, and especially the late comers to the European Union, should have visionary governments that take the favorable decisions to finance and support good research, make reverence to true value, respect the scientists and ensure a decent life for researchers; in the same time people should be educated to understand the role of Science for the wellbeing of the society.

At the European level, care should be taken to find a way to offer equal chances to unequally developed countries. In Europe, we are all equal but chances are not equally distributed! During the current economic crises, social inequalities have increased and they are a considerable new threat to social cohesion.

The idea of the European research area (ERA) is noble and generous but it should be implemented as such as all European countries should have the chance to develop to full capacity its research talent and capacity for the benefit of the entire Europe. Moreover, one should continue to develop Humanities in the European Research Area (HERA) that is a partnership between 21 Humanities Research Councils across Europe and the European Science Foundation. In this way one could consider - on a larger scale - the existence of an **European cultural area.**

I believe that we should have in Europe strong Institutions that manage the scientific endeavour making rules that apply to all nations, give those nations equal chances, preserve the main values, institutions that by their decisions promote and support cooperation for common benefit.

If we question whether in science "y a-t-il deux Europe" ?

I think that the answer is "yes, in science there are two-speed Europe or multi - speed-, or a variable geometry Europe. I do not know whether this is good or bad for different other domains. But if we question whether this is good or favourable for science, my answer is no, this is not good for Science in general and for European science, in particular.

Conclusion

It would be for everybody's gain to help the harmonious development of research in all European countries. Synchronization all over Europe will lead to harmony in ERA and HERA, will slow down the "brain drain" and may lead to "brain gain" everywhere.

The charm and spiritual ambiance of Europe have to challenge and defy the present global problems and crisis. The return to the "spiritual character of Europe" (Paul Valery, "l'Europeen", 1924) can be achieved only through preservation and development of each nation' culture and science, as an essential part of culture.

This is a preamble to a future discussion. Until then, please remember:

The Future of Europe is Science.

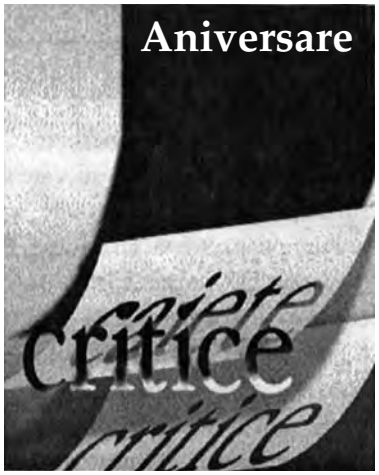

Rigoarea științei și bunătatea inteligenței: **Maya Simionescu**

Abstracvt

Întervenііle din paginile următoare se constituie într-un elogiu adus doamnei acad Maya Simionescu, la împlinirea unui „anume număr de ani". Reprezentantă a „științelor care nu au patrie" (Louis Pasteur), acad. Maya Simionescu este bine cunoscută în comunitatea științifică europeană a biologiei celulare. Savant biolog cu mari realizări științifice în domeniul ei de activitate, Maya Simionescu ilustrează categoria oamenilor de bine, de cuvânt și de caracter. În tot ceea ce întreprinde pornește de la ideea că nimic durabil nu se construiește fără suflet în lumea spiritului.

Cuvinte-cheie: Știință, biologie, celulă, aniversare, Maya Simionescu.

The contributions in the following pages come together as a tribute to Maya Simionescu, a member of the Romanian Academy, upon her coming of "a certain age". The celebrated scientist, who is a representative of the „sciences that have no motherland" (in Louis Pasteur's words) is well known in the European world of cellular biology, both for her remarkable achievements and for her kindness, character and integrity. In everything she does she starts from the assumption nothing durable is ever built in the realm of spirit without relying on the soul.

Keywords*: Science, biology, cell, anniversary, Maya Simionescu*

Thierry de MONTBRIAL

Président de l'Institut français des relations internationales (Ifri) Membre de l'Académie des Sciences morales et politiques (France) Membre d'honneur de l'Académie Roumaine

...Maya Simionescu n'a cesse d'exceller dans l exercice de ses responsabilites et son charme exceptionnel

A l'approche de son quatre-vingtième anniversaire, Maya Simionescu continue de rayonner et de projeter l'image de la jeunesse. Ce n'est pas seulement en raison des atouts que la généreuse nature lui a conférés. Maya est une femme magnifique, non seulement par la beauté physique, mais aussi est sans doute surtout par la beauté intérieure. J'ai d'ailleurs toujours été convaincu, comme Cicéron, qu'à partir d'un certain âge, on a le visage de ce que l'on est. Chercheuse éminente, avec des travaux qui la situent au plus haut niveau international, elle s'est aussi révélée tout au long de sa carrière, surtout quand elle a dû prendre la relève de son mari, une organisatrice hors pair. Diriger avec succès une institution de recherche suppose une rare combinaison de talents scientifiques, managériaux, diplomatiques. Il faut réunir dans un même caractère esprit de géométrie et esprit de finesse, fermeté et souplesse. Il faut une détermination sans faille associée à une

grande capacité d'adaptation. On dit souvent que diriger des chercheurs serait comme être le berger d'un troupeau de chats. C'est vrai (surtout dans les sciences dites molles !). Mais il faut aussi savoir interagir avec les pairs et plus généralement avec un environnement complexe, notamment pour le financement. Maya Simionescu n'a cessé d'exceller dans l'exercice de ses responsabilités et son charme exceptionnel a toujours opéré au bénéfice de ceux qui ont eu la chance de se trouver dans sa mouvance. Se situant toujours au premier rang par ses mérites, elle a cependant su résister à la vanité et à la corruption de l'ego, comme j'ai pu moi-même le constater depuis quinze ans dans le cadre du séminaire *Penser l'Europe* dont elle est l'âme, auprès de l'académicien Eugen Simion et du petit groupe d'intellectuels européens qui les entourent ainsi depuis le début du millénaire.

Il y a, dans ce "club de Bucarest", une intention humaniste qui en constitue le carburant. Mais la flamme ne continuerait pas de nous éclairer sans Maya, toujours présente, efficace, imaginative, optimiste et tendue vers l'avenir. Puisse sa jeunesse continuer de nous dynamiser de longues années encore.

Gisèle VANHESE

Université de la Calabre, Italie

Maya Simionescu au cœur du dialogue interdisciplinaire

Parlant de hauts lieux et d'amis qui ont compté, Yves Bonnefoy s'attarde avec délice sur « cette Calabre qui touche au monde héllénique par le paysage autant que par l'histoire »[1]. C'est dans cette terre, qui appartint à la *Magna Grecia* et fut traversée par Pythagore, Empédocle et Parménide, qu'a eu lieu ma première rencontre avec Maya Simionescu en mai 2010, début d'une amitié qui n'a jamais cessé de grandir. Élégance du cœur, vitalité rayonnante, curiosité pour toutes les connaissances humaines, voici les versants d'une personnalité complexe qui m'ont le plus fascinée. C'est certainement le dialogue continuel que Maya a instauré entre la science, dont elle est une illustre représentante, et les arts, en particulier la littérature, qui m'a profondément touchée. Durant les sessions annuelles du séminaire international *Penser l'europe* à l'Académie roumaine de Bucarest, qu'elle anime avec le Prof. Eugen Simion et auquel j'ai l'honneur de participer, elle m'a révélé combien la passion s'allie, chez elle, à l'érudition.

Maya Simionescu n'a cessé en effet, au cours des années, de stimuler ce débat européen en posant les bonnes questions et en essayant d'apporter des réponses justes sur des problématiques se situant aux confins entre savoirs différents, qui peuvent se condenser dans cette interrogation: quelle est la place des sciences dans la culture humaniste contemporaine ou celle de l'humanisme dans les sciences contemporaines? D'un côté, elle a soutenu combien la science est fondamentale dans la formation de l'homme européen, en réfléchissant sur le devenir scientifique ou encore sur la *lingua franca* de la science. De l'autre, elle a non seulement montré combien l'adage de Rabelais « Science sans conscience n'est que ruine de l'âme » devait servir de guide pour s'opposer aux dérives scientifiques et technologiques, mais je dirais qu'elle l'a prolongé en y ajoutant la nécessité de la connaissance de l'autre territoire du savoir humain – les arts et la littérature. Elle affirme avec vigueur que les deux savoirs – scientifique et littéraire – présentent la même dignité : « If we consider culture, with its two noble components, art and science, we have good reasons to discuss the chances of European science today, in the process of globalization »[2]. Elle met en évidence, dans une communication se référant à la *la culture de l'europe dans le contexte de la mondialisation*, une même créativité et une même exploration des mystères du monde :

Scientific creativity like artistic creativity is a process that requires inspiration, motivation, imagination, innovation, originality ; they both stem from the same mysterious unseen need to uncover the beauty or the nature's secrets. Just like good art, scientific exploration is a voyage into the unknown, an act of creation of permanent values[3].

Maya Simionescu s'inscrit ainsi dans une lignée d'érudits européens, en tout premier lieu roumains, qui ont considéré la science et la littérature comme les voies d'un démarche heuristique similaire dans sa profondeur. Nous pensons à Lucian Blaga, Ion Barbu, Solomon Marcus et à plusieurs autres penseurs qui se situent sous le signe de Janus Bifrons. En France, Gaston Bachelard est défini par les critiques comme « l'homme du poème et du théorème ». Il appartient, comme Mircea Eliade, à ces auteurs dont l'œuvre offre une oscillation significative et féconde entre écriture diurne et écriture nocturne, en référence aux deux

1 *Yves* Bonnefoy, *l'italie et la Grèce,* in *entretiens sur la poésie (1972-1990),* Paris, Mercure de France, 1990, p. 347.;

2 In Eugen Simion, Thierry de Montbrial (eds), *Penser l'europe. 10 ans,* Bucureşti, Académie, Roumaine, Fondation Nationale pour la Science et l'Art, 2011, p. 243.;

3 *Ibidem.*;

régimes de l'imaginaire qu'a mis en évidence Gilbert Durand. Mircea Eliade observe que « c'est un fait que le "régime diurne de l'esprit" est dominé par le symbolisme solaire, c'est-à-dire, en grande partie, par un symbolisme qui [...] est souvent le résultat d'une déduction rationnelle »[4]. L'autre régime est dominé par des schèmes d'intégration allant parfois jusqu'à la fusion du régime nocturne mystique, règne des germinations et des visions. Dans son dialogue interdisciplinaire, il est frappant de constater que Maya Simionescu se réfère, dans plusieurs de ses textes, à Goethe, considéré ici comme l'un de ses alliés essentiels. Dans la communication, relative à *La Culture de l'Europe dans le contexte de la mondialisation,* on note qu'elle cite tour à tour, en plus de Goethe, Pascal, Malraux, Baudelaire, dans une réflexion sur l'expansion de la science dans la société contemporaine. Maya Simionescu n'est donc pas seulement intéressée par l'avancée prométhéenne de la science, mais aussi par une quête herméneutique où s'inscrirait la grande *coincidentia oppositorum* entre les savoirs :

Humanistic culture cannot develop ignoring science. We know that since the time of Baudelaire which considered that the poetry cannot developp ignoring science. Can we imagine philosophy today without taking into account the progresses in physics or biology ?[5]

On découvre, dans une communication concernant *Les rôles des académies nationales dans l'espace européen de la recherche,* une magnifique image dans la vision qu'a Maya du développement de la science : « I imagine Science, like Brancusi's 'Endless column': infinite, with no limits, no frontiers. Science is a continuous exploration to uncover nature's secrets, including our own »[6]. Ainsi, pour qualifier la progression infinie des sciences, Maya recourt à une œuvre du sculpteur Brancusi, qui a transmuté l'opacité de la pierre en une sorte de « mutation ontologique »[7] abolissant la pesanteur, en particulier avec la *Colonne sans fin* et le cycle des *Oiseaux.* C'est par ailleurs dans ce même substrat archétypal que s'enracinent la poésie et la poétique de Lucian Blaga, qui consacre l'un de ses plus beaux textes à l'oiseau sacré - que sculpta Brancusi - l'oiseau de la légende roumaine, l'oiseau fée des contes : *Pasârea sfântâ* dans le recueil *Lauda somnului.* Quant à la *Colonne sans fin,* nous croyons en percevoir comme l'ombre dans un poème énigmatique de *Lichtzwangde* Paul Celan, où le vocable *Steigrohr* dessine, selon nous, une « colonne montante »

In den Dunkelschlägen erfurh ichs : du lebst
aufmichzu, dennoch,
im Steigrohr, im
Steigrohr.
Dans les coupes sombres, je l'ai appris : tu vis à
ma rencontre, néanmoins,
dans la colonne montante,
dans la colonne montante[8].

Enfin, Maya Simionescu aime fonder sa vision de l'avenir scientifique sur une perspective historique qui reconnaît - dans une communication pour *les lettres, les arts et les sciences dans l'europe d'aujourd'hui* - combien nous sommes redevables à ceux qui nous ont précédés :

Science was invented by Greeks, nearly 3000 years ago when they started to look at the world in a radically different way : Ionians and Athenians believed that the world around could be comprehensible for the human mind and they acted accordin-

4 Mircea Eliade, *traité d'histoire des religions,* Paris, Payot, 1964, p. 116.
5 In Eugen Simion, Thierry de Montbrial (eds), *op. cit.,* p. 245.;
6 In Eugen Simion, Thierry de Montbrial (eds), *op. cit.,* p. 43.;
7 Mircea Eliade, *Brancusi et les mythologies,* in *Briser le toit de la maison. la créativité et ses symboles,* Paris, Gallimard, 1990, p. 23.;
8 Paul Celan, *contrainte de lumière,* traduit par Bertrand Badiou et Jean-Claude Rambach, Paris, Belin, 1989, pp. 76-77. ;

gly[9].

Maya se réfère ici à ces « Matinaux de la pensée que furent, à la naissance de la pensée, mais avant toute scission au sein de la parole, les premiers penseurs du monde grec »[10]. Elle revient ainsi à « ce matin grec de la parole où le poème et le noème n'étaient pas encore ennemis »[11]. Sans doute pense-t-elle, elle aussi, que les Présocratiques « ne sont derrière nous qu'en apparence. Dans l'ouragan des temps mobiles, leur *en deça* est aussi bien un avenir »[12]. Pour elle, science et art doivent concourir à créer un « espace respirable »[13] car « le matin à venir suppose l'interminable épreuve du jour, du soir et de la nuit, dans ces randonnées plusieurs fois séculaires dont nous sommes les rescapés ». Oui, les sciences et les arts doivent concourir, selon leur propre chemin, à cet espace respirable pour nous tous qui sommes les rescapés de plusieurs naufrages. Nul doute que Maya n'ait été guidée, dans son parcours existentiel et scientifique, par la recherche indéfectible du bonheur, « face d'or de l'être, lumière annuitée dans son rayonnement »[15]. Bonheur dont elle parle si bien, en particulier dans son commentaire de l'inoubliable *Jurnalul fericirii* de Nicolae Steinhardt[16], bonheur que je lui souhaite avec toute mon amitié et mon affection :

In conclusion, happiness differs from pleasure and joy, which are ephemeral emotions. Throughout life, individuals search and have the right to search to graciously satisfy their dreams and desires with decency and dignity, to try to reach the unreachable, to discover the un-discovered, to look forward for happiness for themselves, for the loved ones and for the community they serve.

Please, be Happy![17]

9 In Eugen Simion, Thierry de Montbrial (eds), *op. cit.*, p. 361.;
10 Jean Beaufret, *l'entretien sous le marronnier,* in René Char, *œuvres complètes,* Introduction de Jean Roudaut, Paris, Gallimard, 1983, « Bibliothèque de la Pléiade », pp. 1172-1173.;
11 *Op cit.,* p. 1173.;
12 *Ibidem.;*
13 *Ibidem.;*
14 *Ibidem.;*
15 Jean Beaufret, *héraclite et Parménide,* in *cahier de l'herne, René char,* Paris, Le Livre de poche, 1971, p. 245.;
16 Maya Simionescu, *The right topursuit happiness,* in Eugen Simion (ed.), *les droits de l'homme et les valeurs du monde européen,* Bucureşti, Académie Roumaine, Fondation Nationale pour la Science et l'Art, 2012, p. 120.;
17 *Op. cit.,* p. 121.

Serge FAUCHEREAU

Scriitor, critic literar, Franța

Salut fraternel à Maya

Nous savons, je le sais depuis longtemps, sans avoir les moyens jour en prendre la mesure, que Maya Simionescu est dans son domaine ardu de la science, une chercheuse internationale de tout premier ordre. D'autres que moi seront plus aptes à lui rendre un juste hommage scientifique .

La femme de science se double cependant d'une accessible intellectuele dont j'ai maintes fois apprécié l'esprit pénétrant et le bon sens, en public comme en privé, toujours sons-tendus par une modestie et une vraie dévotion a la cause commune.

C'est au final l'amie que je veux saluer, sa patience attentionée, son humour, son sourire.

Jaime Gil ALUJA

Presidente de la Real Academia de Ciencias Económicas y Financieras de España

La science economique tributaire de la biologie

Qu'est ce qui nous rend humain?

Santino est un chimpanzé qui a appris à jeter des pierres aux visiteurs de zoo de Furuvik, en Suède.

Jeter des pierres n'est pas un exploit pour un chimpanzé. D'autres primates jettent aussi toute sorte de projectiles aux personnes qui les regardent, mais Santino a passé à l'histoire de la Neuroscience, non seulement parce qu'il attaque les humains depuis sa cage, mais maintenant, il programme ses attaques.

Lorsqu'il est arrivé au zoo, Santino jetait ses pierres sans plus, en voyant les premiers curieux, mais, lorsqu'il fut puni pour agir ainsi, il commença à cacher ses pierres avec astuce et, après une nouvelle punition, il sophistica sa conduite jusqu' au point de programmer soigneusement ses attaques, en cachant ses pierres dans des endroits insoupçonnés.

Santino n'est qu'un singe, mais ce n'est pas seulement une anecdote. Il a passé à l'histoire de la neuroscience car il met en évidence que la programmation d'un évènement futur n'est pas l'exclusivité du genre humain.

Nous pensions que cette faculté nous était propre et il se trouve que nous la partageons avec nos parents primates .Et il nous reste peu de choses qui ne soient pas partagées avec eux. Alors, qu'est-ce qui fait que les personnes soyions uniques ? Qu'est-ce qui nous convertit en humain ?

Nous ancêtres répondaient : « l'âme ».Descartes assurait que c'était « le raisonnement ».Mais, en quoi consiste exactement la raison ? Qu'est-ce l'intelligence ? un chimpanzé est-il intelligent ?

« On me demande si un singe est intelligent…. Mais intelligent pour faire quoi ? » C'était la réponse que Darwin donnait invariablement à ses auditeurs.

Car, s'il s'agit de grimper à un arbre de 20 mètres de hauteur, je suis convaincu que Santino est plus intelligent que nous tous.

Mais, si nous proposons d'échanger des idées, des expériences et des propos pour obtenir une meilleure Europe, alors, peut-être nous, nous serons meilleurs que lui. D'accord, mais l'assurance de notre supériorité, bien que réconfortante, ne répond pas à ma première question :

« Qu'est-ce qui nous rend humain ? » Pourquoi Santino jette des pierres et nous, nous lançons des fusées dans l'espace avec des singes comme lui à l'intérieur ?

L'aptitude de partager des idéaux.

Je suis sûr que vous pensez comme moi la réponse et je suis sûr aussi que vous apporterez de nouveaux contenus : le raisonnement, bien sûr ; la capacité d'abstraction, aussi ; la faculté d'avoir des relations dans des structures sociales complexes, aussi. Mais nous partageons presque tout ce qui a été mentionné auparavant avec

d'autres animaux, à un certain degré ou niveau.

Il y a cependant une faculté que d'autres espèces n'ont pas. C'est celle qui a fait que les légions romaines se soient imposées aux tribus celtes et que, siècle après siècle, un nouvel empire succédât à un autre, sur le sol européen : Charlemagne, Charles V, Napoléon, Stalin et actuellement l'Union Européenne.

Cette faculté, si naturelle et si exclusivement humaine a été la base et le ciment des communautés, des nations et des empires : il s'agit de notre capacité de partager des symboles ; des systèmes de valeur, et avec ceux-ci des attitudes, des conduites et des règles. Il ne s'agit pas seulement de les avoir en commun avec la famille, le clan ou la tribu, mais aussi avec des milliers d'inconnus avec lesquels nous ne partageons que cela : des réalités intangibles, des idées. Des idées pour lesquelles autrefois des personnes mouraient, et avec lesquelles actuellement heureusement, nous sommes disposés, surtout, à vivre ensemble.

Et cela est ce qui nous réunit pour l'hommage bien mérité que nous faisons à Maya Simionescu : cette faculté exclusivement humaine de partager des valeurs. Nous partageons l'idée universelle de l'Europe, qui est celle de citoyens qui vivent ensemble pacifiquement, unis par le respect des droits de l'homme.

Cette idée a été, j'en suis certain, l'origine du « Cercle de Bucharest ».Le besoin de penser à l'Europe dans son ensemble, aussi nécessaire ou peut-être plus que de penser à sa Défense, ou à son Economie ou à sa Science ou à toutes à la fois. Il est indispensable de penser á l'Europe, parce que l'Europe est vivante avant tout dans nos pensées et elle cessera d'exister le jour où elle ne sera plus dans nos pensées, de la même manière que lorsque des millions d'égyptiens ont cessé de partager la valeur de croire que les pharaons étaient des dieux, leur empire qui avait duré 3.000 ans cessa aussi d'exister.

Penser l'Europe » été le premier pas pour que nous puissions la partager ensuite. Croire en elle, au-delà de la famille, de la tribu, du clan, de la nation y vivre avec des millions d'inconnus qui respecteront les mêmes règles de vivre ensemble parce qu'il partagent les mêmes valeurs. Ceci est l'esprit humain. C'est ce qui nous convertit en personnes : nous pouvons nous entendre et vivre ensemble dans ce monde de complexités, à partir de codes, de signes, bien que nous ne nous ayons jamais vus et bien que nous ne nous reverrons jamais. Nous coopérons en partageant un ensemble de valeurs en transformation perpétuelle.

Partageons « Penser l'Europe »

Aucun autre être vivant ne le fait. La capacité de partager des idéaux, et par là même des codes, des lois et des règles de conduite qui nous permettent de programmer un futur en commun, est seulement nôtre.

En outre, nous pouvons négocier, minute à minute son avenir, de la même manière que nous négocions chaque jour notre Histoire, qui a une seule et unique loi immuable : elle change continuellement. Pour cela, nous nous réunissons chaque année pour « Penser l'Europe » comme nous l'avons fait au long de quatorze ans, à instances de Maya Simionescu et Eugen Simion.

Et pour cela aussi, je ne peux pas concevoir une intention aussi noble comme celle de repenser notre vie ensemble, jusqu'au point de lui donner la consistance précise pour qu'elle soit le foyer pacifique et prospère de nos enfants et petits-enfants. Parce que c'est : l'Europe. C'est une tâche aussi noble qu'urgente, d'autant plus qu' actuellement notre idée de l'Europe est visée par les populismes qui essaient de dissimuler l'égoïsme des nations et de ses élites.

L'Europe, cet idéal indispensable de vivre ensemble pacifique se voit à nouveau menacée et a besoin plus que jamais que nous croyions en elle, c'est-à-dire que nous la pensions, que nous la reformulions et que nous pactions de nouveau sur son idée. Vous comprendrez alors que je suis orgueilleux de partager ces idéaux dans le « Cercle de Bucharest », et très spécialement

avec vous, Maya Simionescu, avec qui je partage de nombreuses complicités intellectuelles, pour repenser notre présent et préparer l'avenir.

L'aspiration à la connaissance nous unit

Non seulement comme personnes et comme européens, mais aussi comme scientifiques. Parce que, ces jours-ci, Mme. le professeur Simionescu, j'ai repassé votre magnifique curriculum :votre passage par Columbia, Yale, par l'Université de Californie, celle de Rockefeller ou celle de McGill.

Et j'ai repondéré votre effort bien mérité comme viceprésidente de l'Académie Roumaine et présidente de la Société Roumaine de Microbiologie.

Et votre largesse de vues, votre vocation de citoyenne européenne, votre lucidité pour nous convoquer chaque année pour penser et repenser l'Europe, et la convertir ainsi en réalité dans notre mémoire; dans nos réseaux neuronaux; dans nos sentiments et par là même, dans nos attitudes et notre conduite.

Certains êtres humains n'ont pas su aller au-delà de leur groupe de chasseurs et périrent face à ceux qui ont été capables de s'organiser au-delà de leur tribu, de leur clan, de leur ethnie pour forger de grands espaces de vie commune pacifique. Mais nous ne sommes pas ses descendants. Nous sommes les descendants de ceux qui partagèrent des idéaux ; ceux qui ont pacté ; ceux qui ont su se convertir en quelque chose de plus de ce qu'ils étaient avant de s'être connus.

L'humanisme en Science

Nous nous sommes mis d'accord et nous nous sommes unis pour créer aussi de la Science. Cette science qui nous permet maintenant de nous entendre à partir de la raison empirique, mais aussi à partir de la sensation. En constatant toujours qu'on arrive à la vérité après de nombreuses essais et de nombreuses erreurs.

Et celle conviction nous mène à une seconde constatation non moins importante, qui est que la science est faite surtout pour servir l'être humain. Et dans cette mesure nous nous sommes proposé et nous proposons maintenant qu'elle serve aussi l'Europe et qu'elle fasse partie de l'ensemble des croyances que nous partageons. Science humaine. Celui qui croit que c'est un oxymoron n'est pas un scientifique ou s'il est scientifique, il n'est pas une personne, il s'achemine vers l'erreur, car, et nous l'avons commenté à plusieurs reprises, Mme. Simionescu, notre mission n'est pas réduite à la vision étroite mécaniciste de science. Bien au contrarie, la science seulement est science si elle comporte, d'une manière ou d'une autre, un composant humain.

Nous ne sommes pas un ensemble d'algorithmes qui permettent la prédiction. L'être humain ne peut se contenir ni pourra être répliqué avec de simples formules. Celui qui le croit est condamné à être démenti chaque fois par la réalité. Parce que si nous étions ne serait-ce que des algorithmes, nous ne serions pas arrivés jusqui'ici. Nous serions peut-être en train de jeter des pierres aux visiteurs d'une autre espèce supérieure qui aurait transcendé la liste prédite de ses algorithmes biologiques par sa capacité intellectuelle de partager des valeurs, des normes et des conduites très souvent avec des inconnus.

Parce qu'un singe, lorsqu'il rencontre le singe d'un autre groupe ou bien il s'échappe en courant s'il se sent inférieur, ou bien il attaque s'il se sent supérieur en force ou en nombre. Mais nous, les humains, nous sommes capables d'échanger des idées avant d'échanger des coups.

Nous, les humains, nous avons transcendé notre propre liste d'algorithmes qui, lorsque nous étions primates, nous enchainait à un destin prédictible, carent de liberté. Et nous continuons à nous réunir chaque année à Bucharest, avec la complicité appréciée du professeur Valeriu Ion Franc, pour que nos idées soient toujours meilleures, pour qu'elles nous maintiennent toujours unis et pour qu'elles nous rendent meilleurs.

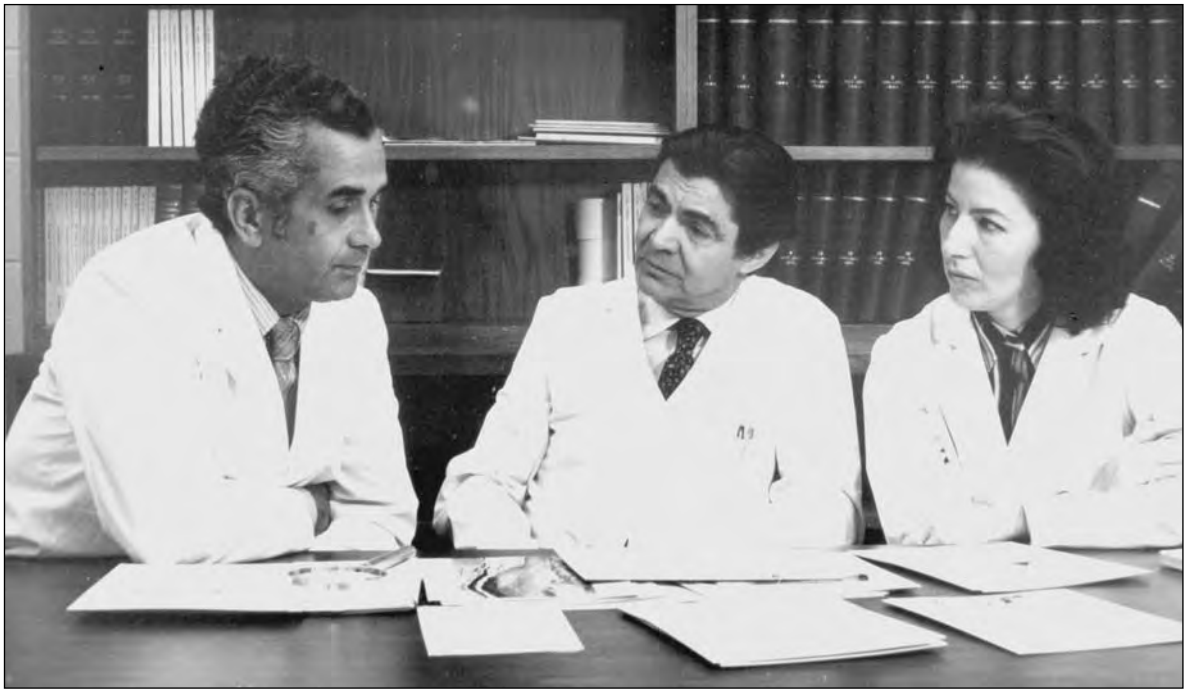

Regards de l'économie ver la biologie

Je reviens vers vous, chère Maya Simionescu, pour dénoncer le mécanicisme déterministe de la logique surgie du tiers exclus qui exclut la complexité du monde dans lequel nous vivons, complexité qui, en même temps, fait de nous des personnes. Et je sais bien de quoi je parle, car ma propre discipline, l'Economie, a été pendant des décennies, séquestrée, et elle continue a être séquestrée par quelques uns de mes collègues, par l'apparente supériorité intellectuelle du paradigme des sciences physiques, qui aspire à la respectabilité.

Il s'agit d'une dérivation qui les convertit en « le virtueux », ce personnage de la comédie de Shadwell, qui croyait savoir nager parfaitement, parce qu'il imitait sur un tabouret les mouvements d'une grenouille attachée à une corde dans une cuvette. La vie réelle des citoyens n'a rien à voir avec le déterminisme imperturbable de la physique théorique, quoiqu'on utilise les mathématiques pour décrire leur conduite avec plus de précision. Le fait d'employer les mathématiques en économie ne convertit pas l'économie en mathématiques. Utiliser la Biologie en Economie, et peut-être aussi l'Economie en Biologie, par contre fait que ces deux grandes disciplines soient plus humaines.

L'interdisciplinarité ne fait qu'enrichir ces deux disciplines et nous le voyons chaque année, chère Maya Simionescu, lorsque vous nous convoquez pour nous expliquer que l'Europe et le Monde sont deux réalités que nous comprendrons mieux avec des points de vue différents.

Valeurs d'hier et de demain

J'ai repassé, comme je vous l'ai dit, la liste de vos mérites et les succès que vous avez atteints en pathologie, vascularité, structures pulmonaires, diabète et artériosclérose. Et cela m'a impressionné. Et, pour terminer, j'aimerais risquer une analogie, que je ne crois pas capricieuse, entre la capacité de partager des idées, des valeurs, des attitudes, des conduites et des règles avec d'autres humains, au-delà de notre cercle immédiat de la tribu, et vos recherches sur l'athérome. Ces plaques qui s'accumulent sur les parois de nos artères jusqu'à les obstruer et qui terminent par nous détruire.

L'Union Européene, est, d'une certaine manière, la suite d'une longue liste d'empires. Mais, s'il vous plait, ne réduisons pas

le concepte d'empire à son acception la plus détestable, celle de l'imposition forcée d'un pouvoir central sur la périphérie. Parce que les empires ont été beaucoup plus que cela. Au long de notre histoire, ils se sont succédés, parce qu'ils garantissaient mieux l'ordre, la paix et la prospérité qu'aucune autre organisation sociale.

Les légions romaines étendirent l'empire au moyen de leur épée courte, mais n'oublions pas que seulement avec les épées, l'empire n'aurait pas duré deux mille ans. L'empire romain fut aussi et surtout une formidable machine d'intégration de peuples, de races, de religions et de cultures, qui devenaient peu à peu romaines.

Comment ? Eh bien, en leur offrant ces valeurs qui rendaient leur vie plus agréable que celle de ceux qui restaient en marge de l'empire. Des valeurs comme l'empire de la loi sur le chaos ; la valeur de la connaissance et de la culture sur l'ignorance avec un code partagé de symboles, sur l'incompréhension mutuelle et l'obstination à s'enfermer dans la tribu.

La perpétuation et la survivance des valeurs

Toutes les valeurs n'ont pas pu devenir éternelles, comme la Rome éternelle l'aurait voulu. Les artères idéologiques de l'empire se peuplèrent, d'une certaine manière, de plaques d'athérome : la tyrannie extrême ; l'esclavage et l'extorsion ; les famines ; l'injustice insupportable…

Le sang de l'empire cessait peu à peu de circuler avec ses valeurs dans tous les territoires et dans les cerveaux de ses citoyens tandis que d'autres valeurs remplaçaient les romains dans les artères de la société qui, tout-à-coup ne se reconnaissaient pas en eux. Et l'empire finit par s'effondrer avec la scission de Rome en Orient et Occident. Cet effondrement a permis l'invasion des barbares. Ceux-ci apportèrent leurs propres symboles, leurs valeurs et leurs normes partagés.

Mais ils adoptèrent aussi les romains et dans les nouvelles sociétés et états qui se formèrent, comme la Roumanie ou comme l'Espagne des Hispanias romaines, les meilleures idées de l'empire survirèrent. Comme par exemple de droit romain qui aujourd'hui encore est la source principale du droit européen.

La grande valeur de l'union de la science

Les corps périssent aussi, mais leurs gènes survivent et transmettent à leurs descendants l'expérience de ceux qui se sont le mieux adaptés. Les empires tombent, mais certaines de leurs valeurs survivent dans les sociétés humaines qui les remplacent. Nous croyons que l'évolution culturelle est meilleure que la biologie, car sa capacité d'adaptation est plus rapide.

Après trois mille ans de morts et de mutations aléatoires pendant des centaines de générations, avant qu'un nouveau gène nous permette de nous adapter et surmonter le cancer, je suis sûr que des courageuses biologistes comme vous, Maya Simionescu, l'auraient vaincu avec la science.

C'est une autre grande valeur qui nous unit. Cette science, à laquelle vous avez consacré votre vie, naquit en Europe, et les scientifiques qui portèrent leurs enseignements aux quatre coins de la planète, ainsi que les autres valeurs de l'Illustration étaient européens aussi.

Dans ce proget, nous nous sommes réunis à nouveau, chère Maya Simionescu, pour vous rendre un modeste, mais très mérité hommage et d'une certaine manière, pour repenser nos valeurs, les revivre, les améliorer pour les transmettre aux futures générations. Rien ne me fait sentir plus humain, plus scientifique, plus citoyen, plus européen que de partager ces réflexions avec vous et avec tous ceux qui appartiennent à ce cercle d'amis européens.

Ma plus profonde, sincère et effusive reconnaissance à la personne qui a été, qui est et qui restera un exemple pour tous ceux qui prennent la relève de l'esprit humaniste que nous leur offrons.

Encore merci, Maya Simionescu.

Bucharest, 23 février 2017

Eugen SIMION

Președintele Secției de Filologie și Literatură
Academia Română
Președintele Fundației Naționale pentru
Știință și Artă

Catedrala din interiorul celulei

Cu un an sau doi în urmă am discutat în cadrul seminarului „Penser l'Europe" (ajuns deja la a XV-a sesiune!) despre știința europeană. Mai exact: despre raportul care poate există între *știința națională* (în eventualitatea că există o știință națională) și *știința care*, cum a zis Pasteur, *nu are patrie*. Ce pot spune umaniștii despre această chestiune, știind că ei nu fac știință sau, dacă fac, știința lor este totdeauna aproximativă, credibilă în funcție doar de talentul lor critic? S-a discutat pe larg despre această temă și, de bună seamă, cei mai ascultați și comentați au fost reprezentanți *științelor tari*, cum le spune comunitatea europeană. Aveau și au în continuare de ce să fie: ei au metode sigure și pot ajunge mai repede la *adevăr* în disciplinele lor. Pe când noi, cu *umanioarele* noastre și cu lipsa noastră de metode exacte de analiză și de criterii ferme, ce *adevăr* căutăm și la ce *adevăr* ajungem? … Îmi amintesc de întrebarea pe care mi-a pus-o atunci când l-am cunoscut (prin 1975-1980, cred) pe Constantin Noica: *cu ce te ocupi D-ta*, m-a întrebat el, după ce discutasem, totuși, despre literatură și îl invitasem să vină, la Facultatea de Filologie, să participe la o ședință a *Cercului de critică* pe care îl conduceam... Eu, surprins de întrebare și, trebuie să mărturisesc, vexat că filosoful *Rostirii românești* nu știe mai nimic despre ce fac eu în critica literară, i-am răspuns, puțin iritat: *Cum ce fac? Fac critică literară de mulți ani, Domnule Noica… „Bine, bine*, mi-a replicat el repede, mai iritat, parcă, decât mine – *dar în afară de asta, ce faci, la ce lucrezi*"… Am înțeles numaidecât mesajul (adică: *în afară de critica literară – care nu-i ceva serios – ce operă serioasă pregătești D-ta în sferă intelectuală ? Ce caută spiritul d-tale?..."*

Opresc relatarea acestei întâmplări aici, nu înainte însă de a preciza că, după oarecare vreme, voind să discut cu filosoful despre critica literară – pe care o socotea neserioasă pentru că nu are acces la filozofie! –, m-a refuzat în ultimul moment, pe motiv că de la Thibandet încoace n-a mai citit nicio carte de critică literară și că, în genere, nu-l interesează literatura. Refuzul lui a fost însoțit de o întrebare pe care n-am uitat-o nici astăzi: *dacă opera de artă este o unicitate, cu ce criterii vei analiza și vei judeca d-ta, critic literar, unicitatea?...* Cu această dilemă m-am despărțit, ca să zic așa, păstrând proporțiile, de Constantin Noica, după ce el, marele filosof existențialist, se despărțise, într-o carte celebră, de Goethe. N-am renunțat, desigur, să fac critică literară (au trecut de atunci, peste 30 de ani, dacă nu mai mult) și să scriu chiar și despre cărțile lui – opere superioare de creație prin imaginația ideilor și limbajul lor creator – dar nu mi-a ieșit din cap, repet, întrebarea pe care mi-a pus-o atunci, spre sfârșitul anilor *A*70 sau începutul anilor *A*80, C. Noica. Într-adevăr: ce criterii are criticul literar pentru a judeca unicitatea operei literare și, la urma urmei, cât adevăr este în judecata lui de valoare estetică dacă nu are un criteriu sigur de a judeca nu o *operă*, ci *toate operele literare* și personalitatea celui care le creează?!

Voiam, în fapt, să vorbesc în însemnările de față nu despre dilemele profesiunii mele intelectuale, ci despre o știință tare, exactă, foarte actuală, azi, într-o postmodernitate agitată și confuză, despre o știință performantă și, mai ales, despre personalitatea eminentă care o ilustrează de mulți ani cu pricepere (folosesc înadins un termen modest!) și devotament în spațiul academic românesc. Este vorba de Maya Simionescu, biolog celular reputat, despre care umblă vorba în mediul academic că ar împlini în curând un anume număr de ani. Voind, zic, să scriu despre ea, cu această ocazie, mi-a venit în minte întâmplarea cu Noica și m-am gândit din nou la interogația lui sceptică privitoare la criteriile nesigure ale umaniștilor de a determina și judeca unicitatea (originalitatea) operei de artă. Interogația atrage după sine o altă interogație,

îndreptățită și ea într-o societate (cum este *societatea cunoașterii*) în care, vorba unui filozof fizician, Ilya Prigojin, vechile certitudini nu mai funcționează, iar noile certitudini sunt nesigure. Îmi amintesc de imaginea pe care o dă el despre omul de știință actual: plutește pe un râu învolburat, având pe un mal vechile certitudini de care a fost nevoit să se despartă, iar, pe celălalt, noile incertitudini ce se cheamă, se confundă și, adesea, se despart… Cum nu am prea multe idei nici despre certitudinile, nici despre incertitudinile biologiei celulare, mă resemnez să fac un portret al celui/celei care le are, iar dacă nu le are, încă, nu s-ar fi apucat să le caute, – vorba lui Pascal – dacă nu le-ar fi găsit deja…

Așadar: Maya Simionescu… Am zărit-o, prima oară, pe la începutul anilor A90, în aula Academiei Române, unde se discuta despre noile *granturi* academice. Fizicienii din Academie erau, îmi amintesc, suspicioși, în timp ce o doamnă academician argumenta coerent, cu grație dar și cu o anumită fermitate intelectuală, care pe mine, om de litere m-a convins repede, că fără *granturi* nu se poate face în viitor cercetare fundamentală. O doamnă fără vârstă, cu un surâs tânăr și o privire luminoasă ce sugera o bucurie contantă. Înfățișarea și

comportamentul ei l-ar fi încurajat pe un moralist francez (care are, se știe, geniul de a fi delicat și exact în observațiile lui, punând totodată un strop de maliţiozitate în propoziții!) să spună despre cazul pe care îl discut aici: *iată o femeie academician competitivă,* la propriu și la figurat. Maya Simionescu a rămas, am impresia, aceeași și azi. Sporul de ani n-a schimbat-o prea mult. Are un spirit liber, sincronic, nu s-a blazat într-o schemă, nu se lasă ușor sedusă de ceea ce vede și aude. Vrea să vadă cu ochii ei totul și, înainte de a decide ceva, vrea să pipăie, totul, ca biblicul Tomna, cu mâinile spiritului său.

Cum a fost timp de două mandate (opt ani) vicepreședintele Academiei Române, mi-am dat seama repede că spiritul ei nu suferă de maladia de care suferă, în genere, spiritul intelectual românesc: *spiritul adamic.* Adică acela care începe multe, cu zgomot, și termină puține. Dimpotrivă, ea vrea să ducă – și de regulă reușește – lucrurile la capăt, cu o disciplinată, bine educată obstinație. Odată ce a început ceva, nu lasă catedrala neterminată și nici cercetarea celulei neîncheiată. Vorbește mult, cum este și firesc, de altfel, de domeniul ei de cercetare, încât lasă impresia că s-a mutat demult într-o celulă. Celula este casa spiritului și a sufletului său. Îmi place enorm, trebuie să spun, acest mod de a gândi și de a acționa în lumea noastră sud-est europeană, predispusă – cum zice tradiția – la lene și la jeluire. G. Călinescu scrie undeva că noi, românii, construim din fuga cailor pentru că istoria nu ne lasă niciodată să construim încet și sigur. Filosoful spaniol Ortega Y Gasset crede că spiritul adamic este specific lumii mediteraneene, în totalitate. Poate că este ușor cum zic filosofii, dar mai știu că învățul are și dezvăț și că orice boală a spiritului poate fi, dacă nu învinsă de tot, poate fi cel puțin pusă la treabă. Nu pot să cred sau, mai exact, nu-mi vine să cred că în lumea intelectuală românească nu sunt și oameni care să termine ceea ce au început și, în genere, care să nu se lase doborâți de scepticismul nostru fundamental, dacă acesta există cu adevărat.

Maya Simionescu îmi pare a fi unul dintre ei. Ea cercetează de multe decenii împreună cu colaboratoarele sale de la Institutul de Biologie Celulară, misterele celulei umane și, dincolo de performanțele ei științifice, recunoscute ca atare, după câte îmi dau seama, de comunitatea științifică europeană, Maya Simionescu mi se pare a fi ceea ce în limba română se numește: *un om de bine*, *un om de cuvânt*, *un caracter*, cum se spune în limbajul moraliștilor. Judecă pozitiv și, am observat, nu pornește niciodată în tot ceea ce face de la ideea că răul domină lumea. Nici că, noi, românii, latini din răsărit, ratăm, totdeauna, în ceea ce pornim să facem. Este, mai degrabă, un *spirit meliorist* și, negreșit, *un spirit superior diplomatic* Caută pacea, liniștea creatoare și, am observat, încearcă să potolească conflictele dintre indivizi cu armele înțelegerii și ale prieteniei, nu ale reprimării. A înțeles și ea – fapt important – că bunătatea este o formă a inteligenței și că nimic durabil nu se construiește fără suflet în lumea spiritului.

Ca să închei acest portret, sumar, întocmit la repezeală, aș aminti de o remarcă a lui Rabelais pe care o citez mereu când vine vorba de știință și despre omul de știință: *știință fără suflet duce la ruina spiritului*. Ruina spiritului sau a sufletului? N-am timp să verific, dar, cum nu știm bine, nici azi, care este frontiera dintre suflet și spirit în ființa noastră, mă consolez cu ideea că, în definitiv, vorbim de același lucru. Ruinându-se sufletul, se ruinează și spiritul, oricât de *tare, exactă, pozitivă* ar fi știința spiritului. Este bine, așadar, ca știința să aibă suflet și, dacă-l are, să aibă grijă să nu-l piardă.

Îmi vine în minte această propoziție esențială, iată, acum când vreau s-o firitisesc pe Maya Simionescu pentru sportul de ani pe care, remarc, îl întâmpină, fără mari schimbări, ca atunci când am zărit-o prima oară, la începutul anilor A90, în Aula Academiei Română, apărând ideea de a înrădăcina (refuz cu obstinație să zic, *a implementa*) *ideea granturilor* în sol românesc.

Un spirit, în continuare, grațios și competitiv, hotărât să ducă mai departe catedrala pe care a început-o. Catedrala din interiorul celulei.

Bucureşti, 22 dec. 2016

Constantin COROIU

Publicistica unui erou intelectual

Abstract

Autorul trasează câteva linii la profilul intelectual și moral al lui Gr. T. Popa, așa cum sunt ele ilustrate de prodigioasa publicistică a ilustrului savant desfășurată timp de mai mulți ani în paginile revistei „Însemnări ieșene" pe care a fondat-o împreună cu Mihail Sadoveanu și George Topîrceanu. Referirile privesc atât temele și ideile abordate de marele umanist în scrierile sale restituite acum, după aproape trei sferturi de veac de la producerea lor, cât și stilul eseistului și portretistului Gr. T. Popa, pe care autorul îl caracterizează cu sintagma lui G. Călinescu: erou intelectual.

Cuvinte-cheie: *erou intelectual, rezistență, orizont elastic, idealism lucid, criticism, civilizație a-culturală, netemeinicie, energie nervoasă scăzută.*

The article sketches the intellectual and moral profile of Gr. T. Popa as it appears in the articles published by the well-known scientist in „Însemnări ieșene", a cultural magazine Gr.T.Popa founded together wich Mihail Sadoveanu and George Topîrceanu. The author analysese both the ideas and the style of the essayist and memorialist Gr. T. Popa, considered, in the words of G. Călinescu, an „intellectual hero".

Keywords*: intellectual hero, resistance, lucid idealism, criticism, a-cultural civilization, low nervous energy, elastic horizon.*

Profesor de Anatomie la facultăţile de Medicină din Iaşi şi Bucureşti, cercetător de anvergură şi reputaţie europeană, figurând, se pare, la un moment dat, şi pe lista nominalizărilor la Premiul Nobel, cofondator, împreună cu *Mihail Sadoveanu* şi *George Topîrceanu*, al revistei „Însemnări ieşene" ce era menită să umple golul lăsat în capitala Moldovei după mutarea la Bucureşti a faimoasei „Viaţa Românească", *Gr. T. Popa* este unul dintre românii care pot fi definiți fără ezitare cu sintagma călinesciană: *erou intelectual*. Volumul „Scrieri" editat de *Alexandru Dobrescu* este o restituire de zile mari a publicisticii lui Gr. T. Popa la „Însemnări ieşene" (1936-1940), periodic a cărui redacţie a funcționat la Institutul de Anatomie din Iaşi, unde savantul îşi desfăşura activitatea de cercetător şi profesor. Extrag câteva date şi fapte privind biografia, opera şi personalitatea lui Gr. T. Popa dintr-o evocare a lui *Constantin Bălăceanu-Stolnici* şi din mărturiile lui *Dumitru Radu Popa* (nepotul savantului) şi *C.D.Zeletin*. A venit pe lume într-o familie de ţărani din ţinutul Vasluiului, satul Şurăneşti, unde s-a născut şi un alt mare savant - Emil Racoviţă. Studiile liceale şi universitare şi le-a făcut la Iaşi, apoi, ca bursier Rockefeller, în America şi, în fine, în Anglia, maestrul său fiind marele anatomist, antropolog şi arheolog *Elliot Smith*. A fost profesor de Anatomie la Facultatea de Medicină din Iaşi iar, începând din anul 1942, la cea din Bucureşti,

Constantin COROIU – scriitor, Iași, e-mail: constantin.coroiu@gmail.com.

unde l-a urmat pe Fr.Rainer. Academicianul Constantin Bălăceanu-Stolnici, care i-a fost student, preparator şi asistent, rememorează: „Într-o lecţie specială, ne-a prezentat celebra sa descoperire a vaselor porte hipofizare, pe care a făcut-o cu Una Fielding în laboratoarele de la University College din Londra. Mai târziu aveam să văd imensa colecţie de lame (câteva mii) ca şi machetele de carton care au servit la fundamentarea descoperirii sale". Gr. T. Popa, mai povesteşte fostul său discipol, „era un bărbat frumos, cu părul cărunt, purtând totdeauna un halat alb ireproşabil care vorbea liniştit cu un grai românesc impecabil, şi care, în lecţiile sale, făcea tot ce se putea pentru a fi cât mai explicit… Ceea ce m-a impresionat a fost vasta sa deschidere spre cultură. Nu a fost numai un om de ştiinţă de excepţie şi un profesor remarcabil, dar a fost şi un scriitor, un eseist, un mare gânditor… Rămăsese profund marcat de climatul societăţii anglosaxone. Avea un simţ al responsabilităţii civice foarte dezvoltat şi era un sincer apărător al democraţiei şi al drepturilor omului, cu o orientare de stânga de tipul laburismului englez, ceea ce impresiona într-o epocă în care dictaturile de extremă dreaptă şi cele de extremă stângă însângerau popoarele lumii". În 1947, Gr. T. Popa „devenise vârful de lance al rezistenţei intelectualităţii române…". În acel an, la 15 aprilie, el a rostit o conferinţă despre morala creştină cu referiri la dictatura comunistă care se instaurase, ceea ce l-a pus în conflict deschis cu regimul. Peste câteva zile, invitat de Teohari Georgescu, care era ministru de Interne, a refuzat să se întâlnească cu acesta, iar la nici o jumătate de oră după refuz, la Facultatea de Medicină, unde profesorul şi locuia cu familia, a descins o formaţiune de jandarmi înarmaţi şi ofiţeri superiori pentru a-l „ridica". Profesorul era împreună cu asistenţii săi, între care şi actualul academician C. Bălăceanu-Stolnici, care îşi aminteşte: „Lucrurile au luat însă o întorsătură neaşteptată. Toţi studenţii aflaţi în facultate s-au adunat în amfiteatru şi în gangul circular care-l înconjura, blocând orice acces şi manifestându-şi energic solidaritatea cu cel pe care îl considerau o victimă a comunişti-

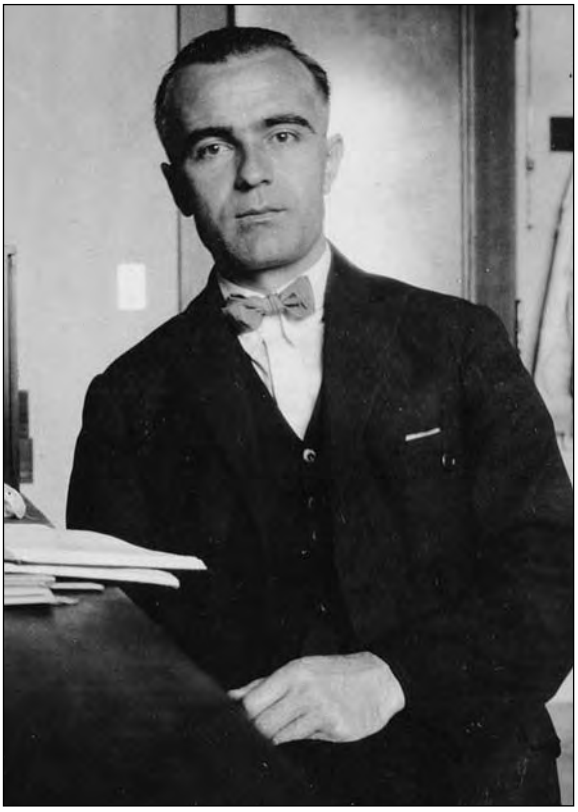

lor şi un erou naţional". Între timp s-au alăturat studenţilor şi câţiva renumiţi profesori pentru a-l apăra pe colegul lor: „După circa o oră, au sosit profesorii Burghele şi Mezincescu, însoţiţi de un comisar guvernamental, care a ordonat retragerea trupei de jandarmi, detensionând în acest fel atmosfera. Colegul meu, Ion Oprescu, care era asistent la histologie, s-a repezit şi a luat tensiunea arterială, ajunsă la cifre primejdioase, a profesorului nostru. După aceea, Gr. T. Popa, însoţit de profesorii Ion T.Niculescu, Mezincescu şi Burghele, a părăsit în aplauzele studenţilor amfiteatrul şi, trecând prin sala de disecţie care astăzi îi poartă numele, a ajuns la locuinţa pe care o avea în clădirea facultăţii. Afost ultima dată când l-am văzut". În 1948, Gr. T. Popa a fost exclus din Academia de Ştiinţe Medicale şi din Academia Română, iar în luna iulie a aceluiaşi an a murit. Avea doar 56 de ani, dar în spatele său rămânea o mare operă ştiinţifică, civică, morală şi, nu în ultimul rând, literară. „Moartea marelui savant – *scrie C.Bălăceanu-Stolnici* – a fost trecută sub tăcere. Decanul de atunci, N.Lupu, a interzis

orice ceremonie şi a obligat familia să părăsească locuinţa din incinta Facultăţii de Medicină". De menţionat, în fine, că Gr. T. Popa este cel care l-a determinat să plece în America, dându-i o scrisoare de recomandare către Universitatea Rockefeller, pe viitorul laureat al Premiului Nobel pentru Medicină, Emil Palade.

Revin la „Scrierile" lui Gr. T. Popa. Citez dintr-un articol publicat în numărul din 1 februarie 1936 al revistei pe care o coordona: „…azi apărem ca un popor cu o energie nervoasă scăzută, care nu se poate aplica susţinut pe nici o ramură de activitate. De aceea, lăsând deoparte excepţiile, suntem neserioşi şi nestatornici. Dar… nu trebuie să ne considerăm definitiv condamnaţi la inferioritate, ci trebuie să ne convingem cât mai repede că este şi în noi o mare rezervă de puteri latente, pe care avem datoria să le desfăşurăm. Şi numai şcoala, şcoala bună, ne poate ajuta să ne ridicăm la nivelul de încordare caracteristic popoarelor înaintate". În prefaţa volumului, intitulată „Gr. T. Popa şi noi", criticul *Alexandru Dobrescu* mărturiseşte că la lectura articolelor şi eseurilor marelui cărturar ceea ce l-a „frapat înainte de toate a fost faptul că textele în cauză parcă ar fi fost scrise azi".

Gr. T. Popa este un exponent al „spiritului critic în cultura românească" - magistral definit de G.Ibrăileanu în eseul său cu acest titlu devenit clasic. Or, chiar dacă nu cu aceeaşi forţă şi influenţă la scară naţională şi în alte spaţii locuite de români, iar, până la un punct, fireşte, nici cu aceeaşi ideologie, „Însemnări ieşene", fondată de Gr. T. Popa, Mihail Sadoveanu şi George Topîrceanu, se voia şi era o publicaţie ce continua, în fond, spiritul faimoasei „Viaţa Românească", condusă autoritar de G.Ibrăileanu timp de 27 de ani. Altfel spus, revista celor trei s-a situat ferm sub semnul criticismului. Publicistica lui Gr. T. Popa, el fiind şi cel mai laborios şi mai prezent în paginile revistei, în nume propriu sau sub pseudonime, ilustrează o admirabilă continuitate în spirit. Desigur, într-un nou context, şi anume într-o epocă dramatică, de mari prăbuşiri, de recrudescenţă a extremismelor devastatoare, la mijlocul şi la finele anilor '30, când istoria şi lumea îşi ieşiseră cu totul din matcă. Gr.T. Popa nu critică indivizi şi nici măcar opere. El abordează probleme, analizează şi critică mentalităţi, moravuri, inerţii, laşităţi, grave carenţe de caracter şi, mai ales, racile ale societăţii româneşti din timpul său şi dintotdeauna, dar şi ale celei europene. Are dreptate editorul acestor surprinzătoare, prin actualitatea lor, „Scrieri", să se minuneze în prefaţa cu care le însoţeşte: „Dacă n-am avea dovada propriei sale existenţe, încheiate tragic tocmai datorită practicării neabătute a unei asemenea intransigenţe, ne-ar fi greu, probabil, să admitem că un astfel de om a trăit aievea. Gr. T. Popa a avut tăria lăuntrică de a spune mereu adevărul, de a-şi respecta convingerile până şi atunci când îşi periclita libertatea sau chiar viaţa".

Nu se nasc decât foarte rar pe aici, pe la noi, oameni cu o asemenea verticalitate şi tărie de caracter, care să nu abdice nici o clipă de la convingerile proprii şi să moară pentru o idee.

În portretul pe care i-l creionează lui Gr. T. Popa, introdus de editor în „Anexele" volumului, C.D.Zeletin face această apreciere generală demnă de reţinut: „Însuşirea esenţială a moldovenilor stă în aceea că trăiesc idei, le iau în serios, le impun în for şi le apără în arenă. Ibrăileanu socotea criticismul în cultura românească o însuşire eminamente moldovenească. E o înclinare ancestrală a sufletului, probabil moştenită de la dacii liberi, deci nesupuşi de puterea străină, înclinare peste care s-a suprapus modularea etică proprie firii slave…".

În chiar primul număr al „Însemnărilor ieşene" (1 ianuarie 1936), scriind despre „civilizaţie şi cultură" şi despre „contradicţiile lumii actuale", Gr..Popa atrăgea atenţia că Europa se afla atunci „în stadiul de *civilizaţie a-culturală*, deci în momentul dezvoltării unei mari şi îndelungi crize", ceea ce s-a dovedit a fi un diagnostic precis. Ilustrul savant a văzut cum nu se poate mai bine. La români, el deplânge una dintre cele mai păgubitoare trăsături de comportament, în fond de caracter, şi anume „lipsa de seriozitate". Neseriozitatea, observă analistul, constituie „cel mai mare rău dintre defecte din

alcătuirea noastră particulară". Gr. T. Popa are nostalgia acelei seriozităţi ce „vrea să însemne temeinicie, persistenţă", şi nicidecum un mod de a trăi posac, de a fi lipsit de umorul adesea vindecător. Neseriozitatea înseamnă, în opinia lui, lipsă de temeinicie şi de consecvenţă. Există proşti serioşi şi inteligenţi neserioşi. Din păcate – observă Gr. T. Popa – „unii oameni neserioşi sunt în acelaşi timp şi proşti", dar, în ce ne priveşte, cea mai răspândită şi mai nocivă e neseriozitatea şi a celor proşti, şi a celor inteligenţi. Iar acesta este, în opinia sa, unul dintre flagelurile ce afectează societatea românească şi îi împiedică progresul. Discursul lui Gr. T. Popa e mai degrabă amar, dar nu sceptic sau resemnat. Convingerea lui este că „oricum ar bate pe deasupra vânturile şi furtunile politice…, oricum s-ar întocmi sistemele politico-sociale, totul depinde de calitatea oamenilor". Exponent al criticismului, cu termenul folosit şi de C.D.Zeletin, moldovenesc, Gr. T. Popa analizează starea societăţii româneşti mai mereu prin comparaţie cu realităţile din câteva ţări civilizate pe care le cunoaşte foarte bine. În vara anului 1936, profesorul este invitat la festivităţile dedicate Centenarului Universităţii din Londra, rezultată de fapt, în 1836, din unirea mai multor colegii vechi de câteva sute de ani într-un conglomerat. A fost singurul reprezentant al lumii academice româneşti la acea sărbătoare din capitala Angliei. Ungurii aveau cinci. Evocarea evenimentului începe cu o caracterizare ce denotă buna cunoaştere a psihologiei şi educaţiei englezului ca unul care studiase în Anglia şi tot acolo făcuse şi cea mai importantă descoperire ştiinţifică a sa: „Oameni extrem de politicoşi, care totuşi nu pun accent pe politeţea lor; apropieri distanţate care ne promit să fie eterne; punctualităţi extravagante şi o perfectă îngrijire (necăutată) în ţinută. Un englez îţi dă impresia, fără să fie nevoie s-o mai verifici, că nu poţi să-l baţi pe umăr, nici nu se simte bine să-l iei de braţ. El nu se vârâ în prea multe amănunte (ba nu se vârâ deloc), care privesc viaţa intimă a omului, şi apare glacial, uneori uscat, dar totdeauna bine dispus. Ceremoniile lor sunt ca şi oamenii: demne, reci, dar impresionante". Suita de festivităţi, care îl fac pe universitarul ieşean să simtă încă o dată „ce fior şi ce siguranţă poate da sufletului tradiţia…", a constituit, conchide el, „un spectacol măreţ, care pentru mine a însemnat o lecţie mare, dar şi un prilej de adâncă melancolie. / În timp ce oamenii aceştia, atât de asiguraţi cu tot ce trebuie unui progres bogat, se străduiesc mereu să-şi sporească cultura, ce facem noi (cei atât de calici şi atât de în urmă din toate punctele de vedere)?" O întrebare formulată cu mai bine de 80 de ani în urmă, dar cu atât mai legitimă în momentul de faţă.

Observator atent al vieţii sociale şi politice, şi nu numai al celei din România, dar niciodată militant în vreun partid, Gr. T. Popa intervenea, în 1938, în dezbaterea privind noua Constituţie a ţării. Analiza sa pe care îşi întemeiază opiniile este pilduitoare. Polemizând cu cei de la „Viaţa Românească" pe această temă, eseistul insistă mai ales pe conceptul de democraţie, aşa cum era şi este el ilustrat în societăţile evoluate. Mai întâi, descrie şi defineşte trei tipuri de democraţie „care coexistă astăzi" şi pe care „le cunosc de la ele de-acasă, nu din citite": franceză ("democraţie integrală"), americană ("democraţie tutelată"), engleză ("democraţie selectivă"). Ce anume determina schimbarea Constituţiei? Gr. T. Popa răspundea că tocmai realităţile triste şi faptul că ţara ajunsese „foarte aproape de prăpastie". Și anume: „Dezordinea publică, instabilitatea politică, promovarea necinstei şi a incapacităţii, lenea şi neseriozitatea". Toate aceste rele, cum le numeşte el, şi multe altele erau (dar vedem că aceleaşi sunt şi astăzi) generate de „doi factori de viciare a vieţii publice: extinderea militantismului politic şi inferioritatea culturală în care ne menţinem cu plăcere".

Atunci, în 1938, în dezbaterea privind Constituţia se implicau şi intelectuali patrioţi de mare anvergură şi de o ţinută morală ireproşabilă ca Gr. T. Popa. În România de azi, pe asemenea subiecte sensibile şi de mare însemnătate se năpustesc, ca într-un viol colectiv, cohorte de politicieni demagogi şi jurnalişti de tip nou, cu feţe crispate de venin şi prostie, în chip de tocşoişti agresivi şi agramaţi.

Aproape toată publicistica lui Gr. T. Popa, care ne e restituită acum, este expresia şi rodul unui remarcabil talent de scriitor, de portretist. Pentru savantul despre care s-ar putea crede că locurile sale de muncă ar fi fost doar sala de disecţie, laboratorul şi catedra, scrisul nu e un *violon d'Ingres*, ci o preocupare şi o activitate de fiecare zi. E uimitor cât de prodigios a fost eseistul și publicistul aşa-zicând de serviciu care scria note şi articole de strictă actualitate. Te întrebi când oare avea timp pentru toate. Gr. T. Popa e cu atât mai laborios ca om al scrisului la gazetă, cu cât peisajul publicistic românesc al vremii nu era, ca şi astăzi de altfel, foarte ofertant din punctul de vedere al calităţii, al seriozităţii, al valorii. Aflu dintr-un articol al său că la mijlocul anilor '30 în România apăreau 150 de reviste, ceea ce – apreciază Gr. T. Popa – însemna o „publicistică bogată" , numai că cele mai multe periodice erau editate în condiţii precare „atât ca înfăţişare, cât şi ca substanţă", nu puţine sucombând repede şi fiind înlocuite de altele care, şi acestea, dispăreau după o prestaţie scurtă şi cvasianonimă. Erau reviste goale de conţinut şi scrise prost: „În unele «organe» de acestea limba este teribil stropşită. Ideaţia pustie şi restul nul", constata Gr. T. Popa în analiza sa din „Însemnări ieşene" (15 ianuarie 1936).

Gr. T. Popa a trăit tot timpul în societatea scriitorilor, şi încă a unor mari scriitori. I-a cunoscut în diverse ipostaze şi împrejurări, cu unii a colaborat sau a fost prieten, s-a simţit mereu bine în compania lor. La moartea lui G.Topîrceanu, el îl evocă pe autorul „Baladelor vesele şi triste", cel care, între altele, insistase ca revista „Însemnări ieşene" să se numească astfel: „Discuţiile (în redacţie – *nota mea*) uneori erau chiar aprinse şi Topîrceanu punea multă pasiune, mai ales pe-o temă: imparţialitatea faţă de curentele politice. El ţinea morţiş ca noi să facem o revistă de înaltă atitudine spirituală, fără nici un fel de părtinire a curentelor de stânga ori de dreapta… Cum în redacţia noastră sunt tineri care simpatizează mişcările de stânga, iar alţii pe cele de dreapta, el ţinea să controlăm atent fiecare frază, fiecare cuvânt, pentru a nu-i lăsa să lunece pe pantă politică". Pledoaria lui Topîrceanu era pentru: „Obiectivitate lucidă, argumentare liniştită – şi dragoste de ţară adevărată. Nu orbire şi minţi deformate de patimă, ca la cele două «extremisme» ale noastre, care afară de ura lor nu mai vor să ştie şi să vadă nimic". Urmează o admirabilă schiţă de portret: „Sub înfăţişarea lui ascuţită, cu sclipitoarea frază critică, în care se citea la fiecare clipă o ironie, o înţepătură, Topîrceanu păstra un suflet rar, o bunăvoinţă nelimitată şi o putere de sugestie spre progres, rară. Prietenia lui se obţinea cu greutate, dar când se obţinea – era definitivă. Dragostea pe care o avea pentru Sadoveanu era un exemplu viu de ataşament, adesea duios. Deseori aveau păreri deosebite şi Topîrceanu îl critica deschis, dar niciodată dincolo de linia prieteniei. Îl iubea; şi când nu se potriveau în unele idei, îl durea adânc, dar tot îl iubea". Pe creatorul superbelor parodii „îl aţâţau prostia şi poza pretenţioasă". Odată, când Gr. T. Popa care nu pregeta să se ocupe de „bucătăria" revistei, se neliniştea că Sadoveanu nu adusese articolul prevăzut a fi publicat în numărul la care tocmai se lucra, Topîrceanu îl asigura că îl va primi negreşit, fiindcă ce însemna un articol pentru Sadoveanu care – zicea Topîrceanu – „este ca un arbore secular şi gigantic: odată mai desprinde o frunză; şi nici nu se cunoaşte". Pe creatorul superbelor parodii „îl aţâţau prostia şi poza pretenţioasă". În treacăt fie spus, cât de multe subiecte i-ar furniza astăzi lui Topîrceanu „filosofii" dâmboviţeni, bahlulieni şi de pe alte râuri româneşti, cu ifosele lor elitiste; ori poeţii şi prozatorii, ba şi criticii, care cutreieră Europa şi fac lecturi din fulminantele lor opere pe la nişte festivaluri şi şezători de care n-a auzit nimeni.

Mă întorc la doi mari oameni care au fost. La Topîrceanu şi la evocarea lui de către Gr. T. Popa: „De cum a căzut la pat şi s-a ştiut că e ceva serios la ficat, a intrat într-un fel de panică, pe care o puteai citi în fiinţa lui, dar pe care o ascundea cu o stăpânire de sine admirabilă. Când diagnosticele medicilor începură a se încurca, l-a pătruns un timp dezolarea, în contra căreia totuşi izbucnea ades firea lui veselă şi ironică…

Stărui să meargă la Viena, îşi punea toate nădejdile în această călătorie, dar nu avea bani. Şi atunci a avut ultimul noroc, care vine foarte rar la oamenii în năcaz: a întâlnit un suflet simţitor şi o minte înţelegătoare, care l-a ajutat generos şi prompt". E vorba de ministrul Artelor Iamandi. „A plecat – povesteşte Gr. T. Popa - furişându-se din Iaşi şi n-a vrut să fie văzut de nimeni. Abia a consimţit să viu eu la gară. Peste frica de moarte se aşezase o nouă încredere, de tipul acelora care îşi au origina în mister. Înainte de plecare îmi spuse şi trist şi vesel: - Uite, doctore, cum mi-a fost mie dat să văd întâia oară străinătatea. Şi eu care visam să merg odată cu dumneata la Cambridge! – Vom merge, n-avea grijă./ Şi după un moment întorcând compătimirea de la el la mine, îmi zise glumind: - N-ai avut noroc doctore, ai rămas orfan: Sadoveanu s-a mutat la Bucureşti, mă mut şi eu ceva mai departe şi ai să rămâi singur". Dar Gr. T. Popa face şi istorie literară, într-un alt articol din revista pe care o coordona. Consideră că este de datoria sa să contribuie cu precizări importante în ceea ce priveşte biografia lui Topîrceanu, cu convingerea că datele şi informaţiile pe care numai el le deţinea ca unul ce-i fusese apropiat sunt indispensabile istoricului literar sau viitorului biograf al scriitorului, cel atât de discret când era vorba de viaţa sa.

Un scriitor care i-a fost şi coleg la Facultatea de Medicină din Iaşi şi despre care scrie cu admiraţie şi, aş spune, cu duioşie, Gr. T. Popa este Ioan I. Mironescu, (pseudonim literar al medicului Eugen Ioan Mironescu), născut şi el într-o familie de ţărani, la Tazlău-Neamţ, reputat dermatolog specializat la Berlin, profesor şi mulţi ani şeful Clinicii de Dermatologie a Spitalului „Sf.Spiridon" din Iaşi, autor a două volume de proză, colaborator al revistelor „Viaţa Românească" şi „Însemnări ieşene". Mai interesant decât prozatorul, altfel luat în seamă şi de G.Călinescu în monumentala „Istorie", este omul, personajul, şi el un erou intelectual, ca şi Gr. T. Popa. Ia parte la răscoalele din 1907, fiind arestat şi judecat la Tribunalul din Iaşi, iar iubirea sa pentru clasa-mamă se exprimă prin fapte şi gesturi literalmente memorabile. Atât ale medicului, care înfiinţează în Tazlăul natal un sanatoriu pentru „reconfortarea persoanelor cu surmenare fizică sau mentală", prin care au trecut şi scriitori (Sadoveanu, Panait Istrati, Ibrăileanu, Topîrceanu, Teodorenii, Otilia Carzimir şi alţii), cât şi ale politicianului, căci, în speranţa de a ameliora condiţia ţăranului român, în 1930 se înscrie în P.N.Ţ. Un idealist, un romantic, cum îl caracterizează Gr. T. Popa: „Repede însă s-a dezmeticit: a văzut oameni cu trei case în patru ani; a văzut <<tovarăşi>> escaladând băncile parlamentului, <<fraţi întru suferinţă>> cu câte două auttomobile odată, când mai înainte nici cal cu biciuşcă n-aveau; a văzut ahtiaţi de slujbe fugind din şcoli la prefecturi şi a văzut exodul ridicătorilor de norod spre capitală şi spre oraşe mari; a văzut mai ales practicismul celor care vorbeau în numele ţăranilor, dar care îi disprețuiau mai mult decât stăpânitorii de odinioară. Văzut şi s-a scârbit. A demisionat din politică şi s-a retras la Tazlău. Şi-a scris testamentul muşcător de ironic la adresa practicienilor şi, la moartea lui, am aflat că între timp el întreţinea doisprezece copii săraci din Tazlău, că dădea consultaţii şi medicamente gratuit ţăranilor şi stăruia să lumineze mereu pe cei din satul lui. În satul natal s-a dus atunci când a simţit aripa morţii şi acolo a cerut să fie înmormântat, după obiceiurile ţărăneşti, pe care le-a dictat înainte de închiderea veşnică a ochilor. Ţărănist, se înţelege, ţărănist până-n clipa morţii, dar… ţărănist romantic".

Gr. T. Popa este adeseori amar, dar nu sceptic. Eseistul, analistul, gânditorul lasă întotdeauna deschisă o fereastră spre orizont chiar dacă în casă – a se citi în România – există mai mereu multă confuzie, ceartă pe mize meschine, atmosferă conflictuală, dezinteres faţă de problemele mari, dezbinare, pârâ şi obedienţă la porţi străine, corupţie, parvenitism, trădări. El speră că sunt totuşi posibile încetarea războiului româno-român, coagularea forţelor în interes naţional sau, cu vorba sa, coeziunea - ce i se pare a fi vitală mai ales în momente grele pentru fiinţa statului, când, spre a le depăşi, trebuie să fim uniţi „oricât de opuse

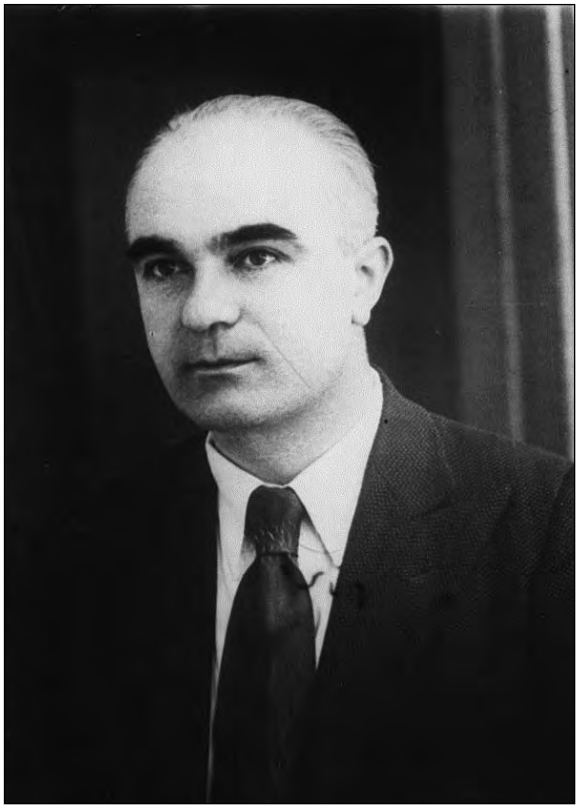

ne-ar fi ideile şi angajamentele de grup". Idealistul lucid avea însă serioase motive să fie dezamăgit. Românii, zicea Ibrăileanu, s-au ocupat în istorie mai mult cu importul. Evident, în primul rând de forme fără fond. Ne lipseşte vocaţia construcţiei durabile, dar o avem în schimb pe cea a distrugerii, a demitizării băşcălioase, a maculării valorilor ratificate de istorie şi intrate în conştiinţa unui neam, atâtea câte sunt.

În 1936, Gr. T. Popa comenta ceea ce atunci, nu şi astăzi, era „un eveniment puţin obişnuit". Nişte generali, vreo câţiva directori din Ministerul Instrucţiei şi doi profesori universitari au strâns în jurul lor pe unii nemulţumiţi ori care se considerau nedreptăţiţi de Academia Română şi s-au autoproclamat Academia de Ştiinţe din România, a cărei structură urma să se compună din 70 de „nemuritori" şi dintr-un număr nelimitat de locuri pentru cei ce aspirau la „nemurire", adică membri corespondenţi, uzurpând astfel numele unei instituţii naţionale de incontestabil prestigiu şi arogându-şi drepturile acesteia. Dincolo de aspectele juridice ale unei asemenea iniţiative, Gr. T. Popa demonstrează pe bază de fapte cât de neîntemeiată şi de necugetată, ca să nu spun ridicolă, era ea. Autorul amplei analize ce i-o prilejuieşte „evenimentul" cu pricina, căci de o analiză este vorba, admite că, pe lângă mulţi veleitari, sunt şi vor fi mereu nu doar nemulţumiţi, ci şi nedreptăţiţi cu adevărat. Iar fiindcă tocmai ne aflăm într-un moment al unor nemulţumiri sau frustrări faţă de Academia Română care ar exista, se pare, în breasla scriitorilor, dar probabil că şi în alte bresle, reamintesc aici ceea ce le reamintea şi Gr. T. Popa contemporanilor săi: „În strălucita Academie Franceză, Corneille a fost de două ori respins; asemeni Voltaire n-a putut intra decât la a treia candidatură; iar Victor Hugo a căzut de trei ori. Tot aşa, Pasteur s-a văzut refuzat de două ori şi de abia a intrat a treia oară". Savantul dă şi alte exemple răsunătoare pe care nu le mai consemnez. Dar, observă el, nici prin cap nu i-a trecut cuiva dintre aceste celebrităţi că trebuia subminată, desfiinţată sau măcar contestată Academia Franceză, deşi unii au criticat-o sau au persiflat-o precum, de pildă, Montesquieu în „Lettres persanes". La noi, da! Oare de ce? Un răspuns pe cât de simplu, pe atât de maliţios, ar fi acela că nu nea fericit Dumnezeu nici cu vreun Voltaire, nici cu vreun Victor Hugo sau Pasteur. Şi nici nu ne va ferici, atâta timp cât, atrăgea luarea aminte G.Călinescu, mâncăm seminţe pe cărarea pe care ar putea păşi sandala unui Platon român…

Fie că abordează probleme ştiinţifice, de istoria culturii (cum este studiul „Junimismul şi vremea de azi") sau literare, mesajul lui Gr. T. Popa este cel al unui gânditor care priveşte condiţia umană în complexitatea ei. Un eseu se intitulează „Imperfecţiunile din noi". În chestiune sunt imperfecţiunile, cu ori fără ghilimele, ce ţin de biologia noastră. În demonstraţia sa, pornind de la planul biologic, autorul parcurge toate palierele până la etajul ultim, cel al spiritului, şi conchide absolut memorabil: „Fiecare dibuire nedusă la capăt este un insucces vital şi cu cât se strâng în fiinţa noastră mai multe nereuşite, cu atât suntem mai aproape de moarte. Viaţa plină, viaţa efectivă cere succes, adică atingerea perfec-

ţiei în acţiunile întreprinse. Cu fiecare părăsire, cu fiecare renunţare (dacă e definitivă) murim câte puţin". De o mare profunzime şi scris magistral este eseul intitulat „Orizonturi neelastice şi misticism" din care sunt tentat să citez mai mult, dar oricum neîndestulător: „O parte din existenţa omului este determinată în mare măsură de orizontul său. Orizontul geografic, care este o atingere a cerului cu pământul, are o semnificaţie simbolică, punând în contact ceea ce este concret-material cu fluidul aparent, dar nepipăit; şi totodată el este inaccesibil, pentru că niciodată omul nu poate prinde orizontul, care-l momeşte mereu, dar fuge continuu. În asta chiar şi stă valoarea sa. E singura înfăţişare mai de înţeles a infinitului, care nu poate fi cuprins în forma sa nemişcată, dar poate fi bănuit în continua mutare din loc. Atracţia orizontului este forţa de propăşire a omului, a spiritului omului. Căci orizontul îţi promite depărtările, dar nu te aşteaptă în mersul tău, ci tot mai încolo se lărgeşte, prezentându-ţi alte promisiuni. La orizont stau idealurile, acolo se află speranţa; şi realizarea dorinţelor tot acolo se întrevede, deşi ea niciodată nu se împlineşte. Şi cu toate că aşteptările nu se adeversc, orizontul fugar nu te descurajează, fiindcă mereu îţi descoperă alte zări şi continuu ridică, din ruinele unor speranţe, speranţe nouă. Binefăcătoare putere! Cruda realitate, fără înşelările sublime ale zărilor, ar sili fiinţa cugetătoare să-şi pipăie nimicnicia şi zădărnicia strevăzută în sineşi, ar sili-o la imobilitate, imobilitatea morţii". Elasticitatea orizontului ne salvează spiritual, ea, scrie Gr. T. Popa, e marea fericire a omului, a individului, dar şi a popoarelor, care nu trebuie „să-şi fixeze zările" şi să-şi „solidifice mirajul depărtărilor", orizonturile elastice constituind „o condiţie de sănătoasă dezvoltare". Exemplificând, de această dată cu pana sa de prozator, Gr. T. Popa evocă trei cazuri. Unul este al unui mare „maistru al gândirii" care, paralictic fiind, plănuia un lung concediu pentru a putea lucra. La puţin timp, însă, un nou atac cerebral i-a pus capăt vieţii. Altul este al matematicianului de pe Titanic, care, în timp ce nava se scufunda încet, şi lumea îngrozită nu ştia cum să se salveze, zorea la încheierea „unui raţionament pe lungi coloane de formule". În fine, un al treilea caz este dintre cele cunoscute, trăite de însuşi cel ce povesteşte: „În timpul războiului, un flăcău voinic din Suceava fusese adus cu şira spinării sfărâmată la postul de prim ajutor. Cursese din el atâta sânge, încât faţa îi semăna cu floarea de corn şi abia vorbea în şoaptă. – Domnule doctor, aşa-i că n-am să mor? - Nu, băiete, nici nu te gândi; uite că te pansez şi te trimit la spital, unde te faci bine. / Mulţămit, abia suflă câteva vorbe. – Ei bine că a dat Dumnezeu să pot scăpa, că mai am o datorie de bani la un om din sat. Trebuie s-o plătesc. / Şi urmărindu-mă din ochi cum îi trag faşa, până să isprăvesc pansamentul, şi-a dat sufletul". Concluzia: „Şi paraliticul, şi flăcăul din Suceava, şi matematicianul ar fi fost cu mult mai chinuiţi dacă ar fi ştiut fiecare *precis* că peste o săptămână vine un nou ictus sau că în clipa următoare vor muri. Această cunoştinţă precisă ar fi fost pentru ei un orizont neelastic, un inel rigid de metal în care moare omul înăduşit". Abordând apoi, în legătură directă cu elasticitatea sau nonelasticitatea orizontului, tema misticismului, Gr. T. Popa spune că el, misticismul, e o formă de boală socială care îl scoate pe om din normal şi raţional; ea îşi are sorgintea în orizonturile neelastice. „Un om cu orizont elastic trăieşte ades în fantazie, dar un mistic trăieşte totdeauna printre halucinaţii". Prima se bazează pe real, a doua pe ireal. „Născătoare de misticism" sunt incultura în ordine spirituală şi tirania în ordine socială. În consecinţă, oamenii de stat tebuie să aibă permanent în vedere „păstrarea unor orizonturi elastice pentru toate categoriile de cetăţeni şi ferirea cu multă grijă de misticism… Misticismul este semnul neputinţei şi al inferiorităţii; e manifestarea celor care au renunţat la ce poate fi mai dumnezeiesc în firea omului:creaţia".

Aşa gândea şi scria Gr. T. Popa în ţara în care, peste trei sferturi de secol, reflecţia privind existenţa şi condiţia umană, metafizica aveau să ia diferite chipuri care mai de care mai schimonosite...

Mutațiile criticii postrevoluționare

Abstract

Dacă despre schimbarea la față a literaturii de după 1990 s-a discutat constant, pe tonuri mai apocaliptice sau mai raționale, mutațiile criticii literare au rămas în afara agendei culturale românești. Parțial, pentru că, spre deosebire de literatură, care și-a proclamat rupturile printr-o retorică a manifestelor, critica literară n-a părut să se disocieze zgomotos de generațiile anterioare. Dezbaterile care s-ar fi putut coagula într-o reflecție sistematică au eșuat repede în polemici generaționiste și în conflicte individuale. La sărbătorirea a 10 ani de la prima ediție a Colocviului „G. Călinescu", organizat de Fundația Națională pentru Știință și Artă la inițiativa criticului Eugen Simion, vă propunem un bilanț cu privire la statutul criticii post-revoluționare, pornind de la întrebările următoare: În ce măsură s-a modificat misiunea criticului în societate? Mai e valabilă critica estetică așa cum o înțelegeau generația interbelică sau generația șaizecistă? Care sunt temele și provocările cele mai importante aflate în atenția criticii după 1990? Se poate vorbi unitar despre o nouă promoție de critici și dacă da, care sunt trăsăturile care o individualizează în raport cu generațiile anterioare? Mai e posibilă dubla formație a criticului literar (de publicist și cercetător, în același timp) sau ea ține de o paradigmă revolută, în discordanță cu actualitatea occidentală? Este sincronă noua critică literară cu direcțiile teoretice contemporane sau mai are de ars etape? Accesul liber la informație a aruncat automat în desuetudine contribuțiile critice românești sau ele pot fi revalorificate în discursul contemporan? Reprezintă democratizarea mediilor de comunicare o șansă sau, dimpotrivă, un obstacol pentru criticul literar? (Alex Goldiș, Cosmin Borza)

Cuvinte-cheie: *postcomunism, generație literară , critică, paradigmă, evoluție, mutație.*

If we constantly discussed about the face transformation of literature after 1990 in apocalyptic or more rational sounds, the mutations of literary criticism remained outside the Romanian cultural agenda. In one hand, it is because, unlike the literature, that proclaimed its breaks through a rhetoric of manifestos, literary criticism never seemed to dissociate noisy of previous generations. The debates that could coagulate into a systematic reflection quickly failed in polemics about literary generations and in individual conflicts. At the celebration of 10 years since the first edition of "G. Călinescu" Colloquium organized by the National Foundation for Science and Art by at the critic Eugen Simion's initiative, we propose you a survey regarding the status of post-revolutionary critics and starting from the following questions: How much the critic mission has changed in our society? Aesthetic criticism is still well-founded in the same manner that it was understood by interwar generation or sixties generation? The double formation of the literary critic is yet possible as journalist and researcher in the same time or it is belonging to an old paradigm in opposite to the occidental actuality? What are the most important subjects and challenges in the focus of criticism after 1990? Can we talk about a new and unitary promotion of critics and if so, which are the characteristics that distinguish them from previous generations? Is synchronous the new literary criticism to the contemporary theoretical directions or it has more burning stages? Free access to information automatically thrown in a wastepaper basket the Romanian critical contributions or they can be recycled in a contemporary discourse? Democratization of media communication is a chance or, on the contrary, an obstacle for a literary critic?

Keywords: *post-communism, literary generation, critics, paradigm, evolution, mutation.*

Alex Goldiș

Critica literară, de la șaizeciști la douămiiști

Criza cronicii literare nu e o criză reală, ci mai degrabă un regret că o generație critică talentată a abdicat – total sau doar temporar – de la ea. Se scrie cronică literară în mai toate revistele din țară, însă a dispărut acea mobilizare generală din prima parte a anilor 2000. La un scurt recensământ, oricine își poate da seama că, departe de a fi o stare de normalitate, avalanșa de nume care scriau săptămânal era oarecum bizară. Paul Cernat, Andrei Terian, Bogdan Crețu, Simona Sora, Mihai Iovănel, Bianca Burța-Cernat, Nicoleta Cliveț, Doris Mironescu, Alexandru Matei, Raluca Dună, Teodora Dumitru, Șerban Axinte și mulți alții scriau cronică literară cu fervoare. Ceea ce înseamnă că, fără ca lucrul acesta să fie recunoscut deschis, exista o stare de mobilizare generală, comparabilă doar cu aceea a criticii șaizeciste. Doar în a doua jumătate a anilor '60 a mai existat o asemenea frenezie a cronicii literare, când o practicau, în același timp, Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Valeriu Cristea, Lucian Raicu, Matei Călinescu, Mircea Martin, Ion Pop ș.a.m.d. Nu e ușor de constatat că ceea ce-i mâna în luptă, atât pe șaizeciști, cât și pe douămiiști, era reconstrucția câmpului literar după o perioadă de derută generală. Focarul autorității criticului – și, evident, puterea simbolică a activității sale – iradia, în ambele contexte, din a pune umărul la canonul literaturii noi și la nașterea unui nou set de reguli de consacrare. Fără a adopta vreodată mina providențialistă a generației șaizeci (și, poate, cu o mai pragmatică știință a felului în care funcționează câmpul literar), și critica douămiistă a asistat la o renaștere a literaturii după un deceniu în care ea nu se simțise deloc bine.

Efervescența de acum câțiva ani e mai degrabă contextuală și nu-i de mirare că, odată ce regulile de funcționare a câmpului literar au început să devină t predictibile, criticii n-au mai văzut în cronica literară o modalitate privilegiată de consacrare. (în treacăt fie spus, a se nota că nici Generația '80 n-a mai fost atrasă spre cronică în proporția șaizeciștilor). Criticii anilor 2000 s-au întors, așadar, în mod firesc spre cercetare, fără a părăsi întru totul domeniul actualității. I-am văzut, în ultimii ani, pe Paul și Bianca Burța-Cernat, pe Bogdan Crețu sau Doris Mironescu ieșind din Bibliotecă pentru a comenta câte o apariție excepțională și/sau care se întâlnește într-un fel sau altul cu proiectele lor de lungă durată. Așa încât n-aș zice că douămiiștii au părăsit cu totul actualitatea literară, ci doar că au început fiecare să lucreze conform unei agende proprii. La urma urmei, nu știu cât era de firesc ca toate mințile echipate ale generației să se ocupe în mod exclusiv și în aceeași măsură de cronica literară.

E interesant de observat că, dacă în câmpul poeziei și al prozei de după '90, delimitările generațiilor noi de cele vechi au fost vizibile atât la nivelul scriiturii, cât și la cel al manifestelor („fracturismul", „minimalismul", „mizerabilismul" au rupt-o definitiv cu textualismul optzecist ca și cu abstractismul șaizecist), tocmai critica – genul cel mai apropiat de ideologie și cel mai dispus la autoclarificări – a preferat să păstreze discreția cu privire la diferențele de viziune. Ceea ce nu înseamnă, totuși, că aceste diferențe nu există. Demersurile criticilor noi, ajunși, mulți dintre ei, la a doua carte, compun deja un tablou suficient de coerent încât să se preteze la câteva observații.

În primul rând, perspectiva e inevitabil diferită de cea a criticilor optzeciști sau șaizeciști chiar și numai pentru că circumstanțele de producere și de discutare a literaturii române s-au modificat radical după 1990. Frontul comun sub umbrela „autonomiei esteticului", întreținut polemic timp de mai bine de trei decenii, nu mai are același sens în contextul literar de azi. E și motivul pentru care generațiile vechi acuză promoția tânără de „ideologizare" sau de pactizare impură cu mediaticul sau cu socialul (în cuvintele lui Nicolae Manolescu: „neogherism"). În realitate, însă, abia echilibrul fragil dintre estetic și ideologic, fără avantaje nete de partea primului, e firesc într-o societate prin excelență democratică, în care regula o face amestecul valorilor și nu „puritatea" lor.

Diferențele dintre critica așa-zis douămistă și cea șaizecistă, în ciuda contextelor diferite în care au evoluat, nu sunt totuși atât de mari pe cât ar părea, măcar dintr-un punct de vedere: fiecare dintre aceste generații a reprezentat un reviriment al criticii, în momente esențiale de „turnură ideologică": pe de o parte, critica șaizecistă a tras toate consecințele „dezghețului" ideologic de la jumătatea anilor '60, asumându-și aproape misionar rolul de a curăța de ideologie marile nume ale literaturii române și de a le repune în circulație. Era, atunci, un exercițiu crucial de demistificare. Din destule puncte de vedere, generația tânără de critici a retrăit acest moment după 1990, când i-a revenit „misia" (resimțită mai puțin emfatic, totuși) de a repune în discuție o întreagă tradiție literară românească renunțând la dogmele jumătăților de adevăr. De aici, impulsul totalizator și ambiția panoramică, comune celei mai tinere și celei mai vârstnice generații active azi.

Dacă e să inventariem atent chiar și numai cărțile tinerilor critici (deși nu doar ei au participat la acest fenomen), ultimele două decenii și jumătate au echivalat cu repunerea pe tapet a unor probleme imposibil de invocat chiar și sub un regim care mai destrângea uneori șuruburile cenzurii: opțiunile ideologice ale avangardei și problematizările identitare avute în vedere de aceasta, în volumul lui Paul Cernat, *Avangarda românească și complexul periferiei* (2007); sinuozitățile scriiturii lui G. Călinescu, aflată în permanență la mijlocul distanței dintre teoriile sale și cedările de pe teren (inclusive politice), în cartea lui Andrei Terian, *G. Călinescu. A cincea esență* (2009); posibilitatea de a construi un anticanon feminin al literaturii noastre interbelice, în volumul Biancăi Burța-Cernat, *Fotografie de grup cu scriitoare uitate: proza feminine interbelică* (2011); calitatea de exponent al unei identități în mișcare și cea de reflector al unei perioade complexe din punct de vedere istoric a lui Mihai Sebastian (în Mihai Iovănel, *Evreul improbabil*, 2012); destinul unui scriitor autoexilat din naționalismul ceaușist, în *Estetica lui Norman Manea* (2012); capacitatea unui scriitor activ în timpul comunismului de a ilustra în același timp disidența și obediența față de regim, în cartea recentă a lui George Neagoe despre Ștefan Augustin Doinaș, *Asul de pică* (2013). Exemplele pot continua. De remarcat că fiecare dintre autorii studiilor de mai sus e dublat de un bun critic literar, fără derapaje majore în ce privește evaluarea operelor avute în discuție De aceea, fără a părăsi decisiv axa esteticului, atât de deplânsă de generația afirmată înainte de 1990, aria de problematizări este, dintr-odată, mult mai largă. Repet: ca în anii '60, meritul central rămâne al contextului și abia apoi al criticilor individuali, mai mult sau mai puțin conștienți de permisivitatea sporită a discursului lor.

Din modificarea ariei de acoperire a studiilor literare, dublată de o nevoie de compensație, derivă, în fond portretul generației actuale de critici. Trei sunt caracteristicile centrale care o diferențiază atât de șaizeciști, cât și de optzeciști: (1) Menționata insistență asupra ideologiei în dauna esteticului e o consecință firească a blocării acestui tip de discurs aproape jumătate de deceniu. A vorbi deschis despre opțiunile politice sau identitare ale avangardiștilor, ale Generației 27 sau ale scriitorilor sub comunism nu ține de preferințe, ci de necesitate. Mai ales că această discuție e precedată de atâtea mistificări nu doar protocronist-ceaușiste, așa cum se crede îndeobște, ci și de mitizări venite din tabăra susținătorilor autonomiei esteticului. Eugen Negrici vorbește primul, în *Iluziile literaturii române* (2009), despre gonflarea compensativă a interbelicului modernist și a tinerei generații șaizeciste, din nevoia de a contracara dogmatismul realist socialist. (2) Preeminența metacriticii asupra criticii e explicabilă, pe de o parte, atât pe filieră externă (unde studiile teoretice și interdisciplinare au acaparat total câmpul studiilor literare), cât și pe filieră internă: unei generații '60 pentru care literatura prima asupra tuturor tipurilor de discurs era normal să i se contrapună acum o generație care favorizează reflecția asupra criticii. Când nu sunt lucrări de metacritică propriu-zisă, mai toate studiile literare ale

ultimei generații conțin capitole consistente de receptare și de dezbatere conceptuală. Un nou pozitivism, în consonantă cu achițiile teoretice ale World Literature sau ale studiilor cantitative, nu e departe de utopia tinerilor critici. De unde și a treia deosebire față de generațiile anterioare: încercarea de înscriere a criticii românești într-un circuit internațional. Aflați sub influența „ideologiei ISI" sau nu, tot mai mulți critici actuali își pun nu doar problema orientării discursului lor către Occident (așa cum o făceau șaizeciștii sau optzeciștii), ci chiar a posibilității de a pătrunde efectiv în sfera de referințe occidentale. Cartea lui Andrei Terian, *Critica de export* (2013), e produsul simptomatic în acest sens. De aici, insistența asupra actualizării referințelor și reproșurile adresate vechilor critici de a nu ține pasul cu teoriile noi (Andrei Terian) sau de a se limita la referințele românești și la devenirea așa-zis „organică" a literaturii române (Bogdan-Alexandru Stănescu).

De remarcat, însă, că dacă vom mai avea parte de episoade polemice în critica actuală, e foarte probabil ca ele să-i aibă drept protagoniști tot pe șaizeciști și pe douămiiști, peste capul optzeciștilor. Pe de o parte întrucât, cu excepția *Aisbergului poeziei moderne* (2002) a lui Gheorghe Crăciun, ambițiile optzeciștilor au rămas nematerializate în proiecte critice de anvergură, care să servească drept model în ambele sensuri: de dependență filială și de exasperare polemică. Cea mai puternică generație anterioară, cu care mai are socoteli neîncheiate dacă vrea să-și delimiteze și mai exact pozițiile în câmpul literaturii actuale, rămâne încă generația '60.

Cosmin Borza

Politicile criticii literare. De la revoluție la reacțiune

Intrarea în normalitate (Nicolae Manolescu, 1990), *Ne revizuim, ne revizuim...* (Eugen Simion, 1990), *Bătălia canonică – de la critica americană la cultura română* (Virgil Nemoianu, 1990), *Literatură și politică* (Nicolae Manolescu, 1991), *Turcirea intelectualilor, I-II* (Eugen Simion, 1991), *O Cassandră a criticii: Monica Lovinescu* (Gheorghe Grigurcu, 1992), *Cui i-e frică de Monica Lovinescu?* (Valeriu Cristea, 1992), *Pentru Europa* (Adrian Marino, 1994), *Revizuirile sunt necesare, mai ales în perioada aceasta de tranziție înghețată* (convorbire Dumitru Chioaru-Monica Lovinescu-Virgil Ierunca, 1995), *Anti-„'90"* (Ion Bogdan Lefter, 1996), *Pentru un mai grabnic sfârșit al canonului estetic* (Sorin Alexandrescu, 1997), *Între comunism și democrație, între modernitate și postmodernitate* (Ion Bogdan Lefter, 1999), *Postmodernismul socialist* (Alexandru Mușina, 1999), *Rezistența vechii ierarhii de valori* (Ion Simuț, 2000), *Despre canon* (Eugen Simion, 2001), *Valoare şi canon sau despre sinuciderea din grădina estetică a literaturii române,* (Gheorghe Crăciun, 2001), *Cultura română între comunism și naționalism, I-VIII* (Mircea Martin, 2002-2003), *Estetica, la bursă* (coord. Mihai Iovănel, 2006), *Cui i-e frică de poezia milenaristă?* (Andrei Terian, 2006), *Puncte din oficiu pentru literatura (română) tânără, I-II* (Paul Cernat, 2008), *Direcții în literatura română de după 1990, I-III,* (Bogdan Crețu, 2009), *Bilanțul douămiismului* (coord. Alex Goldiș, 2009), *Iluziile revizionismului est-etic, I-III* (Paul Cernat, 2010), *Revizuiri* (coord. Alex Goldiș, 2011), *O nouă critică de direcţie în cultura română?* (Nicolae Manolescu, 2013), *Despre fobia stângii și cultura pluralistă. Răspuns domnului Nicolae Manolescu* (Paul Cernat, 2013), *Cui i-e frică de Titu Maiorescu?* (Nicolae Manolescu, 2014), *Tot Maiorescu și Gherea?* (Andrei Terian, 2014), *Un epilog diaristic și prologul unei reevaluări critice* (Bianca Burța-Cernat, 2015), *Despre infidelitățile tinerei generații de critici. Scrisoare deschisă către Nicolae Manolescu* (Alex Goldiș, 2016).

Acestea sunt câteva dintre titlurile articolelor/anchetelor care jalonează dezbaterile critice de după Revoluția din 1989. Cine parcurge *Cronologia vieții literare românești. Perioada postcomunistă, I-VII (1990-1996)*, proiect coordonat de Eugen Simion și de Bianca Burța-Cernat, realizat de mai mulți cercetători ai Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu", colecțiile revistelor *România literară, Observator cultural, Cultura,*

Vatra etc. sau, pentru intervalul 2005-2015, sintezele din presa culturală autohtonă propuse de arhiva on-line www.romaniaculturala.ro, dezvoltată de Institutul Cultural Român, ar putea selecta, cu egală ori și mai mare îndreptățire, alte texte simptomatice pentru mutațiile criticii postrevoluționare. Ceea ce nu cred că are cum să disimuleze oricare alt posibil decupaj este filonul ideologic-politic fățiș care inervează aproape întreaga perioadă.

Mai mult decât o confruntare de metode, grile, perspective, afinități sau preferințe, critica românească postcomunistă prilejuiește – cu sau fără voia celor implicați în dezbatere, din cauza intereselor politicianiste, a naivității politice ori, dimpotrivă, a demonizării/denaturării postúrilor apolitice – o paradoxală revigorare a angajării ideologice. Și datorită credinței (iluziei?) că statutul literaturii și, implicit, al figurilor ei centrale își menține gradul ridicat de influență socială, mulți critici din ultimul deceniu al secolului al XX-lea scriu despre cărți și scriitori ca și când ar redacta, apoi, ar cizela o nesfârșită „constituție" a noii lumi românești, „democratice", „liberale", „occidentale". Partizanii implicării politice a intelectualilor, aproape toți și promotori ai postmodernismului ori ai revizuirilor „estetice", înlocuiesc (ceea ce Alex Goldiș numea în cartea sa despre critica postbelică) lupta „în tranșee" cu un război de „gherilă". Inamică le devine o bună parte a societății autohtone, considerată a fi rămas închistată în „neo-/cripto-comunism", precum și, în particular, gruparea de critici care se legitimează prin apărarea autonomiei esteticului. Nu doar că Monica Lovinescu este numită o „Cassandră", deci o voce neascultată a Adevărului, dar inclusiv evaluările analitice ajung manipulate ideologic. Un epitom al acestei maniere interpretative este articolul semnat de Ion Bogdan Lefter, *Între comunism și democrație, între modernitate și postmodernitate*, în care conceptele politice și cele critice par echivalente/inseparabile. De altfel, într-o pledoarie din 1997 (*Un model explicativ și un mare proces istoric*), autorul *Recapitulării modernității* chiar precizează că „«bătălia canonică» postmodernă și «bătălia canonică» democratică sunt fețele aceluiași mare proces istoric. Mai mult sau mai puțin

în cunoștință de cauză, mai deschiși sau mai obtuzi, novatori și conservatori, oameni ai viitorului sau oameni ai trecutului, suntem cu toții actorii acestei confruntări de «canoane» cu final de acum previzibil: restructurarea în profunzime a întregii societăți românești, cu tot cu tradițiile sale culturale autarhice și triumfaliste...".

Că revoluția *postrevoluționară* „est-etică" și postmodernistă nici nu oferă o alternativă viabilă la critica „estetizantă", (neo)modernistă, nici nu „restructurează în profunzime" măcar literatura română, nicidecum societatea autohtonă, devine limpede începând cu mijlocul anilor 2000. Iar cele mai credibile sau judicioase reacții de opoziție nu vin doar din partea reprezentanților autonomiei esteticului, ci dinspre critică tânără, aparținând așa-numitei generații „douămiiste". Eseurile polemice scrise de Paul Cernat (2010) și de Bianca Burța-

Cernat (2015) sau dosarul *Revizuri* din revista *Steaua* (2011) au menirea și de a sancționa idiosincraziile ori confuziile metodologice întreținute de grila „est-etică", și de a propune un model depolitizat al revizuirilor critice. Tot astfel, definitoriu rămâne și modul în care sunt receptate – în primul deceniu al noului mileniu – volumele de sinteză ale exegeților „optzeciști". Cel mai apreciat de criticii tineri este studiul lui Alexandru Mușina, *Paradigma poeziei moderne* (1996), urmat de *Aisbergul poeziei moderne* (2002), al lui Gheorghe Crăciun, în timp ce panoramele compuse de Ion Bogdan Lefter (*Recapitularea modernității*, respectiv *Postmodernism. Din dosarul unei „bătălii" culturale*, ambele din 2000) și Mircea Cărtărescu (*Postmodernismul românesc*, 1999) întrunesc preponderent evaluări negative. Cum se vede, cu cât gradul de manifestare a *partipris*-urilor generaționiste crește (în volumele amintite, Mușina nu abordează cazul postmodernismului autohton, iar Lefter și Cărtărescu rescriu bună parte din istoria literaturii române din perspectiva mutației estetice produse la finalul secolului trecut), cu atât adeziunea criticilor afirmați după 2000 scade.

În fapt, unitatea noii generații este câștigată în timp, deloc programatic, tocmai prin „reacțiunea" față de revizuirile *est-etice* și *postmoderne* – promise a fi revoluționar-democratice și dovedite precumpănitor dogmatice. În ciuda preferințelor politice adeseori antitetice ori a câtorva convertiri ideologice mărturisite public, dincolo de backgroundul cultural destul de divers sau de polemicile și de animozitățile deloc incidentale, reprezentanții de prim-plan ai criticii „douămiiste" împărtășesc – dacă mi se permite termenul – un *ecumenism* și al viziunii teoretice, și al metodologiei analitice. Pe cei mai mulți dintre ei conceptele cheie atât ale criticii estetice, apolitice, de dinainte de 1989, cât și ale revizuirilor din anii '90 – *canon literar*, *scriitor clasic*, *patrimoniu cultural*, *valoare estetică*, *ideologie artistică*, *compromis ideologic*, *literatură elitistă/populară*, *generație/promoție literară* etc. – nici nu-i irită, nici nu le produc angoase sau anxietăți ale influenței. În sfera lor de interes intră și autori de secol XVII, și proza de consum sau SF, precum și canonicii ori marginalii modernismului, neomodernismului, postmodernismului. De aceea, „douămiiștii" sunt afini mai degrabă „șaizeciștilor", cărora nu le moștenesc, totuși, energia/constanța creatoare, dar nici parcimonia față de teoria literară.

Totodată, evoluând concomitent cu democratizarea (și, curând, monopolul) noilor medii de comunicare, tinerii critici afirmați în anii 2000 încorporează cu destulă ușurință codurile discursului *up to date*: în loc să le facă o concurență acerbă sau să le provoace compromiterea specificității domeniului, critica „de blog/facebook" motivează cel mult asimilarea un demers interpretativ mai tranzitiv, anglo-saxon, în contrast cu influența franceză din anii '60. În plus, lipsiți de propensiunea pentru fetișizarea propriei generații creatoare (dimpotrivă, congenerii poeți și prozatori nu sunt mai deloc scrutați cu deferență), având șansa accesului tot mai facil la direcții teoretice imediat contemporane, beneficiind de finanțări – deși intermitente, totuși, parcă mai generoase ca niciodată – ale proiectelor de cercetare, criticii „douămiiști", afiliați majoritatea universităților și institutelor de cercetare, au putut evita multe dintre dezbaterile aporetice sau sterile din anii '90. În cronicile, eseurile, studiile și cărțile lor, se remarcă un apetit teoretic debordant, semn al complexului de inferioritate, încă foarte intens, cauzat de conștiința că între cercetarea românească și cea occidentală (ba chiar central-est europeană) există un decalaj considerabil. Pe termen scurt, deschiderea oferită de asimilarea aproape bulimică a strategiilor și formulelor analitice diverse/hibride este salutară, ferind tânăra generație de tentația criticii parohiale. (Așa se explică și reacțiile incisive ale mai multor critici tineri la tentativele repetate ale lui Nicolae Manolescu de a-i înseria ideologic). În timp, însă, absența ralierii la un fond teoretic mai clar delimitat, mai strategic asumat, poate provoca dispersia identității de grup, deci și a forței generației de a impune o mutație critică propriu-zisă, „douămiiștii" riscând să rămână reprezentativi doar pentru că oferă o develope a inerțiilor exegetice postcomuniste.

Acest pericol este acutizat și de faptul că mai toți renunță la critica de întâmpinare în favoarea cercetării științifice adeseori foarte

„nișate". Esențială pentru parcursul lor instituțional, dar afectând receptarea literaturii contemporane și a numeroase alte etape din evoluția culturii naționale (care pot deveni cu dificultate teme de interes internațional), tranziția spre critica literară academică implică, totuși, cel puțin două mari câștiguri teoretice: în primul rând, anulează prejudecata că între activitatea de critic al actualității literare și cea de cercetare ar exista vreo incompatibilitate (cei mai apreciați tineri cronicari români s-au dovedit a fi și cei mai competenți cercetători); în al doilea rând, poate conferi o identitate și o misiune instituțională, științifică și culturală criticii „douămiiste" prin emulația produsă – în special datorită contribuției lui Andrei Terian – de analizele ideologice, transnaționale și cantitative. Poulet, Richard, Starobinski, Barthes, Derrida, Lyotard, Jameson substituiți de David Damrosch, Franco Moretti, Theo D'haen ori Tötösy de Zepetnek? Rămâne de văzut. Mutațiile critice – ca orice „revoluție" – sunt consfințite doar de acțiuni concertate, nu de elanuri singulare.

Lucian Chișu

Nu poeții au fost cei alungați din cetate, ci criticii literari

Răspund punctual chestionarului cu privire la Mutațiile criticii, din contextul mai larg al „schimbării la față" a literaturii de după 1990. Fiind mai comod de consemnat, numerotez întrebările postate în preambul, însă nu înainte de a observa că în conținutul acestora reapare întreaga problematică a dezbaterilor derulate timp de un deceniu în cadrul Colocviilor tinerilor critici. Le regăsesc, filtrate și esențializate, în cele opt interogații care le formează nucleul. Apărute din inițiativa profesorului Eugen Simion și având drept spirit tutelar pe G. Călinescu, Colocviile… au reînnodat tradiția începută cu decenii în urmă de marele critic în instituția care astăzi îi poartă numele. Acolo, înconjurat de tineri, G. Călinescu formase o adevărată școală de gândire critică și istorică în domeniul literaturii, evocată cu emoție în glas de cei deveniți, între timp, venerabili membri ai instituției patronate de genialul critic.

1. În ce măsură s-a modificat misiunea criticului în societate? Critica trasează căile și limitele de înțelegere ale producțiilor artistice scrise, sondează profunzimile operei literare, indicând totodată limitele între care aceasta funcționează. Altfel spus, criticii literari își urmează menirea de a face cunoscute resorturile creației literare și de a comenta imaginarul ei ideatic. Istoria și teoria literară îi ajută să nu rătăcească, fixând în cadrul unor sisteme mediul în care și prin care există. Relația criticii literare și a slujitorilor ei cu societatea este una specială. Prin statutul profesional criticii literari aparțin categoriei restrânse a elitelor, fapt care conferă disciplinei lor un grad înalt de autonomizare și, s-ar zice, de stabilitate dar, oricât de mult și-ar delimita sfera preocupărilor, criticii nu poate face abstracție de realitățile înconjurătoare.

De aceea, dacă mi se permite o scurtă paranteză digresivă, nu misiunea criticului s-a schimbat, ci societatea, iar necesitatea de a menține deschis dialogul cu ea reprezintă astăzi o adevărată provocare pentru critici. Revoluția tehnologiilor din sfera comunicării, responsabilă cu declanșarea fenomenului globalizării și apariției societății planetare, a transformat radical toate arealele, de la economie și medii de viață, până la cultură. S-a produs o imensă coliziune cu vechile *establishment*-uri preponderent culturale, fapt pe cale de a destrăma cutume, reguli, coduri (culturale, etice, morale, religioase, juridice, economice, alimentare ș.a.m.d.). Dinamica realităților sociale scoate în evidență confruntări acutizate cum ar fi cele dintre cultura de elită versus cultura media, întreitul raport ubicuu spațiu public/ privat/ virtual (cu tendința de a deveni public), relația individ/societate, raportul forță fizică/intelectuală sau cel național/global, cu aspectele sale identitare, reglementate, dacă se poate spune astfel, de o diversă, deconcertantă și aleatorie scară de valori. O chestiune, care ține de specificitatea mutațiilor survenite după victoria tehnologiilor comunicării, constă în faptul că se vorbește triumfalist despre instaurarea unei noi societăți

numită Societatea Informațională a Cunoașterii (SIC), care deocamdată nu există. În locul prezenței ei diafane (conform decalogului existențial) și-au făcut simțite, din păcate în progresie geometrică, două efecte sociale. Primul constă în proliferarea formelor fără fond, odată cu accesul și sincronizarea la comunicarea globală a miliarde de utilizatori aparținând unor culturi, civilizații și mentalități extrem de deosebite, aflate în plus pe trepte diferite ale civilizației. Al doilea se referă la categoria de utilitate în cultură, căzută sub incidența valorilor economic măsurabile, redusă adică la goana după profitul financiar care a generat la rândul său un consumerism exacerbat, acesta uzând de toate mijloacele publicitare posibile în scopul perpetuării lui. Noile surse de alimentare culturală sunt cele care au sporit deviza societății prin promovarea mitului fericirii (*hedonsimul*), a amuzamentului ieftin, încât în timp ce noi pledăm pentru valorile eterne ale literaturii, cititorii zilelor noastre sunt educați să admire profitul, forța fizică, performanța, reușita cu orice preț. Aceste conversii au început să pătrundă și în manualele școlare. Dacă formele fără fond stau departe de marea literatură, consumerismul tinde să se extindă în sfera culturii spirituale, de pildă prin impresia că o carte, fie ea roman sau volum de versuri, este valoroasă numai dacă se vinde bine și nicidecum datorită aprecierilor valorice făcute de criticii literari. În intervalul despre care discutăm, critica literară s-a distanțat de ideea serviciului public.

Revin la discuție, simplificând la maximum: critica literară este un instrument de comunicare foarte specializat, care se adresează unei comunități restrânse de inițiați și unei categorii elevate de cititori răspândite în marele public, folosind-se de modelul/schema canonică a comunicării, după cum a fost stabilită inițial de Roman Jakobson și perfecționată ulterior. Ea se concentrează asupra componentelor de cod, canal și context, nu atât în calitatea acestora de suport al mesajului, cât în aceea de elemente inseparabile ale structurii și substanței mesajului. Misiunea și poziția ei devin ingrate în raport cu impactul social al revoluției tehnologiilor comunicării, care au modificat schema canonică a acesteia, transformată din reprezentare lineară, cu jaloane de spațiu și timp, într-o peliculă Moebius, un continuum de replici în care emițătorul și receptorul își împrumută o versatilitate reciprocă și aproape instantanee, intens privilegiată în detrimentul celorlaltor funcții ale comunicării. Excesele acestei autentice babilonii, în care, repet, „debutează" miliarde de utilizatori ai comunicării, au diminuat drastic interesul pentru activitățile elitelor. Ceea ce nu înseamnă că literatura nu mai există și, prin ea, criticii literari n-ar mai avea o misiune. Ceea ce înseamnă, în același timp, că vechile domenii ale literaturii și criticii, din spațiul public, sunt continuu agresate de proliferarea gustului comun, pe care l-aș numi inestetic, precum și de preluarea de către non-literatură a emoțiilor pe care înainte le cultiva literatura grație unor strategii și formule artistice pe care le numesc estetice. Astăzi, când evocăm în termeni aproape sumbri literatura, surogatele ei au parte de o masivă prezență în mass-media, fiindcă de multișor știrile nu mai furnizează informație, ci narațiuni epice. Nu mai reprezintă un paradox că „povestea știrii" e mai importantă decât însăși știrea, cum nici faptul că „se tipărește din ce în ce mai mult și se citește din ce în ce mai puțin". Prin urmare, semne prea bune pentru misiunea socială a criticii literare nu se întrevăd, dar se poate scrie cu mult folos despre misiunea ei profesională, restrânsă, elitistă. Totuși, nu mă pot despărți de întrebare fără să arăt că în urmă cu un secol, literatura și scriitorii se aflau la apogeul veneației lor publice, iar criticii în atenția autorilor. Astăzi, totul se restrânge la nișă, iar simțurile noastre sunt năpădite de nostalgii.

2. Mai e valabilă critica estetică așa cum o înțelegeau generația interbelică sau generația șaizecistă? Estetica este considerată o știință imperfectă, fiindcă studiază atitudinea noastră față de frumos, greu de cuantificat după rigorile exactității. Dacă o eliminăm din discuție, anulăm o componentă esențială a operei literare care, cred, se află la originea artei în general și, în plus, nu avem de ce să nu dăm credit conceptului de formă internă al limbajului, stabilit de Wilhelm von Humboldt, care preexistă acesteia. Estetica este armătura subtilă a structurii de rezistență a operei, care susține

variile trăiri și revelări dintre autor și cititorii săi. Ea se adresează zonelor liminare ale conștientului, organizându-se în tipare ale căror răsaduri sunt dincolo de lumină, adică provin dintr-un haos primordial, care se constituie, încet dar sigur, într-un cosmos, cuvânt al cărui etimon aparține orizontului civilizației greco-latine și însemnă ordine. Ori, estetica trebuie să pună un fel de ordine în aceste lucruri subiective și imprevizibile, pe care critica literară nu încetează a le evidenția. Consider că valorile estetice nu au fost întrutotul părăsite, niciodată. Asemenea unor personaje pirandelliene, în elanul minimalist actual ele își caută teoreticianul.

De altfel, succesiunea marilor curente literare a avut la origine revoluții îndreptate împotriva canonului, deopotrivă ideologic și estetic. Epuizarea forțelor artistice intrinseci și contestarea, de obicei violentă, a celor intrate în declin, a fost mereu însoțită de punerea în loc/propunerea unei noi… estetici. Va să vină.

Dacă s-ar abandona valențele/virtualitățile estetice ale operei literare, am fi nevoiți să renunțăm la unul din atu-urile operei artistice, accepțiunea valorică de unicat: eliminarea unui pasaj, sau chiar ștergerea unei virgule dintr-o operă literară, scoate din discuție caracterul de întreg și de unicitate al acestuia. Când, părăsind preocupările literare, Octavian Goga a ales să intre în viața politică, Eugen Lovinescu atrăgea atenția asupra următorului aspect: structura artistică, *pattern*-ul unui creator, este livrat ca unicat, iar la dispariția fizică a respectivului, natura sau divinitatea „sparge" pentru totdeauna acel tipar. În alte domenii, non artistice, în politică de pildă, tiparele sunt rezultatul reduplicărilor succesive.

Am convingerea că în intimitatea sufletească a fiecăruia dintre noi se produc emoții și trăiri de intensități cu mult mai mari decât posibilitățile unora dintre noi de ale reda/ comunica celorlalți. Literatura este un dar dat celor aleși, iar pentru ei estetica rămâne calea secretă a unor astfel de relevări.

3. Care sunt temele și provocările cele mai importante aflate în atenția criticii după 1990? Subiectele prezente în dezbaterile presei culturale, cu amplele lor ecouri în viața noastră literară, sunt, într-o ierarhizare, mai degrabă aleatorie, următoarele: (A) Dictatură versus democrație; (B) Colaboraționismul sau pactul cu puterea comunistă; (C) Abolirea cenzurii și liberalizarea opiniilor; (D) „Condiția scriitorului" și implicarea/non-implicarea acestuia în politică; (E) Literatura de sertar; (F) Reevaluarea operelor în funcție de noul canon; (G) Recuperarea exilului și „Exilul interior" Literatura din Basarabia (Republica Moldova); (H) Restituirea către publicul larg a operei celor aflați la Index (fie din țară, fie din diaspora); (I) Deschiderile către genurile biograficului (jurnale, memorialistica literară carceralș și/sau a fiorului religios) (J) Soarta Uniunii Scriitorilor și evoluția structurilor ei lucrative (edituri, reviste, proprietăți imobiliare); (K) Generațiile literare și formele lor de manifestare (șaizeciștii, optzeciștii, nouăzeciștii, douămiiștii); (L) Critica literară și rolul ei în metabolismul literar în postcomunism. Fiecare dintre aceste „teme" a fost evidențiată în Cronologia vieții literare românești, 12 vol., perioada 1990-2000), București, Editura Muzeul literaturii Române, 2014-2016, realizată de un grup de cercetători ai Institutului de Istorie și Teorie Literară „G. Călinescu" al Academiei, în urma decopertării informației a mii de pagini și cam tot atâtor articole din presa timpului. Totodată, este necesară și precizarea că individualizările tematice operate sunt greu de regăsit în ordinea și sub denumirile propuse aici. Ele nu se află, cum se spune, în stare pură, ci fuzionează, aceste problematici fiind interferente, miscibile în viața literară a primului deceniu post-comunist. Fiecare dintre teme ar merita o detaliere de cel puțin o pagină, însă numărul lor fiind mare, trimit la textul meu din „Dice" (2/ 2016), Literary Debates in the Romania's Nineties sau la varianta românească apărută în volumul În oglinzile democrației: Literatura europeană și etica societară, Chișinău, 2015, Editura de Universității de Stat Moldova). Totodată, devine relativ ușor de observat (dar din perspectiva prezentului) care au fost temele absente (și, totuși, necesare) din viața noastră literară: (A) Chestiunea europeană a literaturii române; (B) Fenomenul globalizării culturale; (C) Protejarea culturii identitare

ca patrimoniu național; (D) Necesitatea instaurării canonului literar național; (E) Revoluția tehnologică și impactul tehnologiilor asupra receptării fenomenului literar; (F) Rolul agentului literar, marketingului și promovarea publicitară în domeniul literaturii; (G) Noua relație (de comunicare) dintre scriitori și cititorii lor. Nici acestea nu se prezintă atât de separat, cum au fost înscrise unele după altele, ci se află, unele față de altele, într-o relație de interdependență care nu poate fi ignorată.

4. Se poate vorbi unitar despre o nouă promoție de critici și dacă da, care sunt trăsăturile care o individualizează în raport cu generațiile anterioare? Indiscutabil, da! Chiar despre câteva promoții, dacă urmăm criteriul generaționist. În oceanul de mediocritate culturală pe care navighează societatea de consum, noua promoție de critici s-a impus cu evidență prin propria ei valoare, fapt ușor de remarcat în rândul specialiștilor, nu și al marelui public. Cu atât mai mult cu cât formele de manifestare din domeniul literaturii, de la cea stradală la aceea de aulă academică, de la performance publicitar la cărțile proaste și „ieftine" sub raport tematic ori valoric, primite cu elogii de neimaginat (mulți dintre cei care ar fi putut să le scrie au preferat să nu facă acest lucru și, deci, să sară peste ele), nu reprezintă mediul ei de cultură.

În acest peisaj, noua generație de critică este majoritar reprezentată de echipa coagulată în jurul inițiativei profesorului Eugen Simion, așezată sub tutela personalității lui G. Călinescu, participantă la Colocviile… care au o continuitate de un deceniu. Trăsăturile individualizante ale generațiilor noi de critici mi se par a fi următoarele: (A) Avantajul de a se fi născut liberi, fără presiunea unor concesii ideologice; (B) Dezavantajul de a se afla, cum se spune, la început de drum în vremuri sociale atât de vitrege, încât numai pasiunea ardentă și devotamentul pentru literatură îi poate reține într-un domeniu atât de puțin lucrativ; (C) Prezența, în toate centrele universitare, a unor mentori valoroși (datorită caracterului ei înalt elitist, critica literară nu poate supraviețui, în acest moment, decât în mediul academic, fapt care nu exclude, totuși, alte prezențe notabile); (D) Accesul liber, de circulație și informare, în mediile academice din întreaga lume; (E). Buna relație cu „lumea nouă" și abilitățile de lucru în formatul electronic, care o deosebește de generațiile vârstnice, a căror orare de tehnologii, se manifestă prin fidelitate față de stilou/pix și suportul fizic, de hârtie (cunosc chiar un caz, al unui critic, care folosește mașina de scris, dezavuând tastatura și ecranul computerului); (F) Noua promoție critică aparține, prin mediul de formare, post-post-modernității și transculturalității. (G) Atitudinea optimistă față de literatură a tinerilor critici, ușor de sesizat, comparativ cu discursul mai degrabă resemnat, descurajant, defetist, fără orizont (mergând până la „moartea culturii") al unora dintre membrii generațiilor vârstnice.

Salut la această promoție de tineri critici faptul că în toți acești ani dătători de speranțe cu privire la normalitate – perioadă despre care astăzi se vorbește în termeni foarte critici din cauza înțelegerii profund greșite a sensurilor unor noțiuni precum democrație și libertate – ei știut pe ce cale vor să meargă în viață urmându-și cu temeritate aspirațiile. Abstrași vuietului vremii, ei s-au familiarizat cu atmosfera studioasă din universități și au înțeles un adevăr ocultat de *entertainment*-ul și hedonismul contemporan: nu că știința – în cazul acesta critica literară – este ușoară trebuie să facem să se creadă, ci, din contră, că e grea, după cum și este ! Înțelegând că știința este grea, după cum și este, ea cere temeritate și necruțare, un drum presărat de greutăți înainte de a se ajunge la fericite împliniri.

Nu cred, în schimb, că sintagma critica tânără o individualizează îndeajuns. Merită nuanțată fiind, la prima vedere, un *oximoron*. Două aspecte îmi atrag atenția. Mă întreb întâi cât de tânără poate fi tânăra critică ? Este bine știut că numai în genurile artistice (unde talentul genialoid este determinant (de pildă, în poezie) putem vorbi despre tinerețe și valoare, cu exemple de genii care şi-au încheiat cariera la nouăsprezece ani. Nu am cunoștință de opera critică a unor adolescenți de nouăsprezece ani, prin intermediul căreia aceștia să fi emis judecăți fundamentale și definitive asupra literaturii. Dimpotrivă, cunosc poziția unui mare critic, emblematic pentru literatura

modernă din prima jumătate a secolului al XX-lea românesc, care a lansat teoria sincronismului și a propovăduit revizuirea, din timp în timp, a judecăților critice. Era un „sceptic mântuit", ceea ce semnifică o bună definire a atitudinii și exercițiului criticii. Critica tânără devine în ochii mei o metaforă și rămâne un oximoron în măsura în care lipește noțiunea (biologică) de tinerețe de sfera semantică a unui cuvânt care, în mod curent, ar respinge-o. Critica presupune înțelepciune, judecata senină, dreapta cumpănire, răbdare, iubire mai presus de ură, simțul eternității. Ca să fie valoroși, tinerii critici trebuie să-și asocieze, într-o forma sau alta, atributele vârstelor înaintate. O constatare utilă ar fi că, în critica literară, spiritul prevalează vârstei biologice, grăbind maturizarea, învechind-o în sensul estetic al cuvântului. Mă refer la o învechire plină de bună-voință, specială, care să nu altereze, ci dimpotrivă, să optimizeze instrumentul și principiile de lucru. Ideea că, pe lângă talent, absolut necesar în orice sferă de activitate performantă, sunt necesare stagii de informare, sedimentare și apoi cristalizare (atât a informației, cât și a experienței acumulate), devine indispensabilă proceselor maturizării criticii. Prin urmare, aici este vorba de o altă perspectivă, în conformitate cu care noua sau tânăra critică, oricât ar fi ea de nouă, trebuie să străbată durata unui proces de informare și acumulare. Semnificația sper să fie percepută nuanțat, adică de la caz la caz, de la situație la situație, tinerețea fiind o virtute care poate fi păstrată mult timp. Între beneficiile acestui paradox, semnalez și faptul că generația actuală cea mai vârstnică, a criticilor șaizeciști încă activi, îi numește fără pic de ironie pe cei cu numai douăzeci de ani mai puțin, pe subsecvenții care au depășit șaizeci de ani, tot sub impuls biologic, tineri critici (chestiune care îmi oferă oportunitatea de a invoca remarca unei (destul de) înalte fețe bisericești care, participând o astfel de „cină intelectuală" – de la care, etimologic vorbind, vine termenul *cenaclu* – a exclamat, cumva reparator: *generația tinerilor critici „de toate vârstele"*. Mă rog, ar fi multe de adăugat aici, dar sper că m-am făcut înțeles.

5. Mai e posibilă dubla formație a criticului literar (de publicist și cercetător, în același timp) sau ea ține de o paradigmă revolută, în discordanță cu actualitatea occidentală? Cred că unele argumente, importante pentru un răspuns sustenabil aici, au fost deja formulate. Legând critica literară de mediul academic, formația de filolog (cercetător) a practicienilor ei devine obligatorie. De altfel, consider că dubla formație a criticului literar sună tautologic. Nu văd cum ar putea fi altfel un critic literar, în absența calităților de cercetător acribic și bun comunicator al ideilor critice. Există, de altfel o dispută, mai mult surdă, ascunsă, între cele două categorii importante de filologi: criticii și istoricii literari, pe de o parte, și lingviștii pe de alta, care își împart zona de investigare științifică a textului literar, fiecare cu scopuri bine precizate. În situația în care nu se face disocierea de sensuri a activității acestora, împunsăturile/ ironiile și alte savuroase forme de răutate intelectuală, chiar acuze, se manifestă cu mefiență. Am citit fraze de genul „critica şi istoria literară se arată a fi pradă leneşă tuturor tribulaţiilor spiritului uman nedomolit". Sau „critica poate sista în orice clipă apelul la ştiinţă, chiar în mijlocul unei argumentaţii fiind tentată a susţine că principiile ştiinţei sânt valabile doar până la acel punct, *dincolo* de care arta rămâne de capul ei". Mai adaug: „spectacolul tragic, însă, este oferit de situaţia (nerară) în care patima construcţiei hermeneutice conduce la emanciparea până şi faţă de opera literară discutată, construcţia onticului abandonând humusul operei şi plutind în aburii propriei imaginaţii". Închei, oarecum apocaliptic: „oricâte gânduri și emoții ar fi pus scriitorul în opera sa, oricât de generos ar fi fost el cu cei care-i deschid opera cu lama, o viață de înger nu i-ar ajunge pentru a învăța despre opera sa de la critici". Nu trebuie să ignorăm cele două tipuri de analiză, una aplicată realităților faptelor de limbă, cu rezultatele concrete pe care le degajă, cealaltă consacrată expresiei ca formă de manifestare a gândirii, dusă dincolo de fruntariile realității, în lumea în care se mișcă ideile. Nu aș fi insistat asupra aspectului polemic pe care îl îmbracă uneori dialogul dintre limbă și literatură, dacă acesta n-ar fi ilustrarea a ceea ce își propun și criticii literari: nu o luptă cu cineva prin

intermediul vorbelor, ci una în care teoriile se confruntă unele cu altele în scopul aflării adevărului (în lingvistică), sau pentru a da strălucire imaginației ideilor (în literatură). Totodată, se înțelege ca literatura folosește limbajul, acesta fiind deopotrivă obiect și instrument, prin intermediul căruia critica devine construcția gnoseologică a modului cum se structurează și funcționează opera literară. Demonul teoriei și modelele elaborate în numele acesteia îi ademenește nu rareori în peisajele ei abstracte pe tinerii critici, dând textelor acestora alura unui discurs prețios.

Decriptarea acestor diferențe și stabilirea justului echilibru între ficțiune și realitate, între artă și semnificațiile ei simbolice, îmi pare a fi, în continuare, o propoziție esențială pentru critica zilelor noastre.

6. Este sincronă noua critică literară cu direcțiile teoretice contemporane sau mai are de ars etape? Mi se pare că ne aflăm în forma cea mai acută a unei crize nu doar în literatură, ci în toate domeniile culturii și vieții sociale. Aș defini criza în termenii lui Georg Simmel: „criza este rezultatul conflictului dintre procesul vieții, care nu știe ce-i răgazul, și formele ei de exprimare culturală, care nu știu ce-i schimbarea".

Câtă experiență, intuiție și comprehensiune, îi trebuie celui dornic să prevadă direcțiile teoretice contemporane? Nu, cumva, unele dintre aceste direcții sunt, în realitate, mode trecătoare? Devine extrem de greu de stabilit, în contextual în care dinamica socială este cu totul alta, fiind unanim acceptat că la fiecare cinci ani primele cele mai importante profesii, de top, nu existau în urmă cu același interval. Nu văd modalitatea în care critica ar mai arde etape, fiindcă trecutul nu mai interesează pe nimeni, și nici tradițiile. În loc de a fi considerate o custodie, tradițiile sunt percepute de către majoritatea contemporanilor drept o sinecură și îi vor dispariția.

7. Accesul liber la informație a aruncat automat în desuetudine contribuțiile critice românești sau ele pot fi revalorificate în discursul contemporan? Nicidecum. Uriașul avantaj al tehnologiilor îl constituie accesul rapid și nemijlocit la surse, tehnologiile fiind proteze ale ființei umane care îi facilitează viteza de acces la informație, în primul rând sub aspect cantitativ, nu și calitativ. Se spune cu diverse prilejuri că tehnologiile nu sunt neutre, ceea ce este adevărat, dar este sigur că rolul lor este unul benefic cu condiția utilizării acestora în bune scopuri. Revalorificarea contribuțiilor critice românești sub aspectul, acum ignorat, al funcției ei de serviciu public, practicat de critica literară în secolul trecut, ar fi bine venit. G. Călinescu, Perpessicius, Șerban Cioculescu, Pompiliu Constantinescu, Mihail Sebastian, mulți alți critici și formatori de gust în literatură din perioada interbelică, înaintea tuturor E. Lovinescu, scriind în presa timpului, nu abdicau de la criteriile axiologiei și esteticii literare. Dar, atunci, mentalitățile erau altele și literatura ocupa un loc distinct în viața de zi cu zi. Este cunoscut bunăoară faptul că Lovinescu îl aprecia laudativ pe un scriitor care nu rata niciun prilej de a-i face hachițe. Întrebat de ce nu ia atitudine spre a-l pune la punct, Lovinescu a răspuns: „Domnule, eu îl caut de talent, nu de caracter". Este o lecție uitată, dacă nu cumva întoarsă ca o mănușă, pe dos.

8. Reprezintă democratizarea mediilor de comunicare o șansă sau, dimpotrivă, un obstacol pentru criticul literar? Din nefericire nu este vorba de o șansă, fiindcă democratizarea mediilor de comunicare se referă la facilitarea dialogului, ca ofertă, pentru masa umană eterogenă, modificând radical raportul dintre elite și aceasta. În pofida faptului că unii specialiști vorbesc despre crearea unei super-elite, noțiunea de elită cade în derizoriu. Chestiunile decurgând de aici sunt reglate de coduri culturale, etice și morale, actualmente prea puțin funcționale. După cum am mai spus, opera literară și în general arta au valoare de unicat, aparțin unui singur autor. Produsele erei informaticii sunt rezultatul preponderant al unor activități colective. Încet dar sigur, sistemul mass-media s-a transformat într-un instrument al comunicării generalizate. Celebrul enunț al lui Marshall McLuhan („mediul este mesajul") s-a dovedit o profeție adevărată. Între modul cum funcționează literatura, cea care a creat prima un spațiu imaginar (virtual) și tehnologiile care au pus la dispoziția tuturor accesul la „lumea nouă", există a perfectă similitudine, până la un punct. Ce le deosebește? În mod explicit, cei care aduc reproșuri noi societăți, se referă la absența spiritului, axiomatic în ceea ce privește esența umanistă a scriitorului. La fel, esența tehnicistă, abstractă, a computerului este axiomatică. Avem prin urmare o relație de excluziune care privește literatura în raport cu tehnologiile, pe care aș explica-o apelând tot la clivajul democrație/ oligarhie. Democratizarea mediilor de comunicare nu presupune niciun fel de inițiere prealabilă culturală, ci acționează mereu ca liber arbitru al dreptului majorității de a impune, la modul general, ce e bine și ce este rău. În democrație contează, mai întâi, numărul și abia după aceea, valoarea. Nu ca să rezum natura acestor mutații apelez la Alvin Toffler (*Consumatorii de cultură*, 1964), ci spre a arăta că încă de pe atunci, unii dintre cercetătorii mass-media intuiau schimbările de paradigmă. Interesat exclusiv de direcția spre care se mișca fenomenul comunicării de masă (suntem în 1964, la „începutul începutului", Toffler cita desfidător pe Dwight Mcdonald, numit de acesta „marele ideolog al ideologiei arte pentru elite", fiindcă se lamenta că „ dacă înainte, vreme Marea Cultură cultura se putea adresa numai *cogniscienților*, acum ea trebuie să țină seamă de *ignoscienți*".

Există, scrisă la diferite mâini, o adevărată cronică a anunțatei morți a culturii, recte literaturii, intenția fiind aceea de a atenționa asupra relației vitrege dintre economie şi cultură. Vârstele culturale au fost măsurate în eoni, unitate de timp inutilizabilă actualmente. Nenumărați scriitori și oameni de cultură au semnalat dezumanizarea în fața progresului debordant, intuind, s-ar zice, ceea ce avea să urmeze. Teoreticieni de prestigiu și-au manifestat pesimismul cu privire la direcția spre care se îndreaptă vechea instituție a culturii și literaturii în societatea contemporană. Ei au constatat că ea se mcdonalidizează (G. Ritzer), ca este invadată de cultura media (Douglas Kellner), cultivă consumerismul (Jean Baudrillard), că arta se manifestă estetic „în stare vie" (Richard Shusterman) din toate acestea rezultând „supraomul de masă" (Umberto Eco). În legătură cu alte efecte, și acestea devastatoare, trebuie amintit că desființarea cenzurii estetice a cauzat scăderea dramatică a valorii operelor literare. Editurile, locul în care vigilența estetică era asigurată de redactori (asimilabili sub toate aspectele criticilor literari) au renunțat, în marea lor majoritate, la această restrânsă categorie profesională. Această decizie semnifică o retragere din frontul pregătitor emulației literare. Printr-un fenomen care ar putea fi numit, la modul onorabil, al supracompensației, abandonarea cenzurii estetice a dat *feau vert* maculaturii și defrișărilor inutile din pădurile patriei. Orice pretins scriitor a descoperit oportunitatea să-și publice contra-cost „operele complete". Între timp, au apărut și edituri dornice să cultive acest tip de orgoliu inclusiv în formatul unor bizare dicționare literare. Evident totul contra cost, cu prețuri fixe, de la text până la fotografie. Viața literară contemporană este plină de autori care s-au promovat singuri, nemijlocit și nelimitat. Această practică a scriitorilor neprofesioniști (între timp unii dintre aceștia deveniți membri ai Uniunii Scriitorilor !) de a-și plăti cărțile și a-și face, pentru orice

eventualitate, un mic basorelief prin dicționare, s-a extins generalizator, în sensul că totul se plătește. Unele dintre lansările de carte ale autorilor-plătitori, semănau izbitor de bine, deși invers proporțional în privința talentului artistic, cu strălucirea veselă a nunților și botezurilor, dovedindu-se că și „autorlâcul" este un prilej la fel de mare de împlinită bucurie. Ar fi posibil așa ceva în condițiile unei bune funcționări a criticii literare și cenzurii ei estetice, aplicată în mediile sociale? În absența unei politici de protejare a patrimoniului cultural, existentă în țările Europei Occidentale, nu presa literară este cea care a dezarmat, ci critica literară. Presa supraviețuiește, apărând atât pe hârtie, cât și în mediul virtual, dar, în numele democrației noastre culturale foarte originale, nu poeții au fost cei alungați din cetate, ci criticii literari.

Din aceste considerente, nu am certitudinea că au fost valorificate critic toate marile cărți din literatura acestor ani. Ele își așteaptă, răbdătoare și neperisabile, cititorul cel mai avizat, pe criticul literar. Forțând o metaforă, în *golfstream*-ul societății de consum, creații literare valoroase au rămas necunoscute, plutind duse de valuri asemeni sticlelor cu mesaje scrise de naufragiați. Multe dintre cărțile bune apărute în sfertul de secol, îl vor mai aștepta pe criticul care să le pună în valoare.

De aceea, în loc de concluzii, tot pe scurt, cred că absența îndelungată a rolului social al criticii literare va împinge în marasm existența scriitorului. Singurul mediu care a rămas favorabil acestui tip de activitate a generației tinerilor critici este cel academic, fiindcă acolo se consolidează informația, cultura generală de specialitate și tot de acolo provin îndrumătorii de la început de carieră și sunt create oportunități de manifestare vizibilă. În mod firesc, mediului universitar îi aparțin afilierile instituționale ale covârșitoarei majorități a tinerilor critici.

Recapitulând cele afirmate în paginile anterioare, aș spune că, lucrurile au progresat consecvent în interiorul breslei, altfel spus i-au consolidat cultura organizațională, în timp ce în societate, în locul evoluției așteptate a intervenit o mutație, care i-a schimbat orientările vectoriale, afectându-i structura și generând alte abordări.

Alexandru Matei

Metaliteratura 2.0.

În primul rând, o chestiune de domeniu: ce e critica/istoria literară, ce e teoria literară, ce e o recenzie pe blog (și pe care blog) și ce e un articol despre literatură dintr-o revistă academică (și în care revistă academică)? Ca să simplificăm, o să numesc toată această varietate metaliteratură, recurgând la un termen – dar nu și la definția sa – al lui Gheorghe Crăciun (*Introducere în teoria literaturii*) care, prin eforturile Alionei Grati de la Chișinău, a devenit și nume de revistă.

Un semn al schimbărilor care s-au petrecut și se petrec în discursul metaliterar din România este dat tocmai de constatarea-argument a acestui volum. Criticii literari *mai* sau *încă* tineri – sau, ca să nu cad în păcatul incorectitudinii, care au debutat în volum în jurul anului 2010 – nu s-au despărțit zgomotos de confrații lor mai experimentați. N-au făcut-o însă nu din obediență, ci mai ales pentru că și-au înțeles rolul, foarte diferit de cel jucat de criticii literari români care încep să publice la începutul anilor 1960. Pe scurt, rolul generației *zeciste* de critici (generația zece este o etichetă lansată de o tînără jurnalistă franceză, Nathalie Quintane într-un volumaș de la editura La Fabrique numit *Les années 10*) n-a mai fost unul primordial politic, ci mai degrabă epistemic, în context global, iar liniile istoriei literare au fost redefinite în consecință. Că redesignul istoriei literaturii române va fi având el însuși un rol politic, e probabil, dar secundar. Lucrarea lui Alex Goldiș despre critica românească dintre 1948-1971, de pildă, este, față de generația lui Nicolae Manolescu și Eugen Simion, cam ceea ce încercase să fie *La Troisième République des Lettres* a lui Antoine Compagnon față de cea a lui Gustave Lanson. Desigur, contextele în care evoluează Goldiș și Compagnon nu permit mai mult decât o analogie punctuală. Cărțile apărute în anii 2010, în primul rînd cele ale Teodorei Dumitru, Andrei Terian, Alex Goldiș, Paul Cernat (în primul rînd pentru că ei recitesc texte majore din metaliteratura românească a secolului XX, dar există alți autori importanți care publică acum mono-

grafii sau sinteze excelente fără să vizeze în mod special critica literară) reactualizează un discurs, prin recontextualizări care poartă amprenta istorică a post-tranziției. Ele nu sunt reglări de conturi. Acestea din urmă, constînd din articole și polemici, mi se par importante doar ca document istoric.

Nu sunt reglări de conturi nu neapărat pentru că acești autori ar fi lipsiți de pathos, ci din două motive evidente, pe care nu le pot ierarhiza.

În primul rând, dimensiunea instituțională. Toți acești autori evoluează în spațiu academic și se supun tot mai mult unei normativități de cercetare pe care nu e momentul să o explicitez acum. Pe scurt, constrîngerile de redactare a acestor texte nu le lasă să devină polemici. Iar economia transnațională a cercetării face ca polemica umorală să fie contraproductivă nu numai în planul formulării și valorificării unor idei, ci și financiar.

În al doilea rînd, miza politică a unor posibile reglări de conturi a scăzut proprțional cu miza publică, socială, a literaturii. Acest din urmă argument a fost deja avansat de atîtea ori în ultima vreme încît simt că nu are rost să insist asupra lui. Prestigiul public al unui critic literar în epoca facebook este, oricît de bună ar fi tehnicile de marketing, unul de nișă, iar literatura de azi știe foarte bine ce înseamnă acest lucru. Ce vreau să spun? Că există jurnaliști culturali și critici universitari ale căror trasee se intersectează, dar se dublează rar. Daniel Cristea-Enache și Dan C. Mihăilescu au adus literatura la televizor și sunt cei mai cunoscuți critici literari români de către marele public (el însuși redus, dar asta-i o altă poveste). Ei sunt însă mediatori și politicieni ai literaturii, iar despre performanța lor nu am eu căderea să vorbesc.

Să dezvoltăm punctul întâi. Un critic universitar, însă, nu mai cîștigă din publicarea unor articole de critică literare altceva decît bani de bere – în cazuri rare, în care criticul este și redactor, bani de mai multe beri – iar din publicarea unei cărți, adunînd premii, poate să-și facă o vacanță în Bulgaria (scuzați-mi vulgaritatea, dar am învățat că o instituție de orice fel este un dispozitiv a cărui dimensiune economică nu poate fi ignorată). În schimb, participarea în proiecte de cercetare, prin comparație, reprezintă o miză mult mai importantă. Asta motivează criticul să publice mai puține recenzii și mai multe studii, să vadă mize în raport cu un câmp global al studiilor literare, nu cu o scenă națională. Recenzia nu e o instituție dispărută, dar beneficiile ei sunt astăzi altele decît în 1970. Ea impune rareori agende, impune o prezență a cărei iradiere rămîne redusă – deși există încă –, se practică în primul rînd din plăcerea exersării unui discurs mai liber, a polemicii, dintr-o nevoie de socializare pe care studiul academic nu o satisface imediat. Recenzia săptămînală impune în același timp un ritm, deși e drept că, astăzi, cantitatea de *deadlines* mi se pare foarte mare și n-ai nevoie neapărat de ritmul recenziei pentru a simți matematica timpului social apăsîndu-ți pe umeri.

Prin intermediul unor proiecte de cercetare uneori internaționale, dar poate mai ales prin tot ce a adus revoluția informatică, accesul la cărți străine este astăzi mai lesnicios ca oricînd. De aceea, problema sincronizării cu Occidentul trebuie pusă acum în alți termeni: revin la domeniile discursive ale metaliteraturii.

Citez din argumentul anchetei: „Este sincronă noua critică literară cu direcțiile teoretice contemporane sau mai are de ars etape?" Există o ambiguitate aici între termenii critică și teorie. într-o anumită măsură, acest echivoc apare și în ultimul volum al lui Horea Poenar (*Teoria peștelui fantomă*). Pe de o parte, există *teoria literară*, așa cum s-a format și a diseminat ea de la începutul secolului XX. Pe de alta, *teoria critică* și *French Theory* au aruncat teoria literaturii într-un soi de criză identitară, o tensiune care în România a fost resimțită abia după 1990, dar mult diminat față de efectele ei la centru, în America mai întîi. Francofonia metaliteraturii române (pe care un articol recent al lui Ștefan Baghiu o atestă cantitativ, vezi articolul său „Translating Novels in Romania: The Age of Socialist Realism. From an Ideological Center to Geographical Margins" din numărul 1/2016 din *Studia Philologia UBB*) a păstrat instituția literară, multă vreme, la adăpost de cutremurele metodologice venite dinspre studiile culturale, de gender și queer studies sau de filozofia critică în genere. Aceeași francofonie a

menținut, mult timp după 1990, iluzia soliditățiisoclului literar și a perenității culturii generale. Abia acum, cînd această iluzie nu mai e nutrită nici măcar la Paris, se evaporă ea și la București, Cluj sau Iași.

Câte ceva despre viitor. A fi observatorul unui proces (al unei dinamici, al unor schimbări) declanșează tentația judecării. Era mai rău înainte și e mai bine acum, sau invers. Nu se poate argumenta în acești termeni. Mi se pare evident că acea cultură clasică pe care o acumulaseră și pe care o vădesc scrierile maeștrilor Matei Călinescu, Toma Pavel, Virgil Nemoianu și ale altora s-a subțiat foarte mult, ceea ce nu-i totuși de mirare, de vreme ce s-a publicat enorm între 1970, să zicem, și 2010, a crescut viteza de circulație a textelor, iar limba engleză a devenit mai accesibilă decît oricare altă limbă străină înainte de apariția internetului. Mă amuz citind, zilele acestea, în volumul din 1968 al lui Toma Pavel (*Fragmente despre cuvinte*), referințe la muzică ușoară și la viața animalelor văzută la cinema/televizor (referința nu e explicită) care stau alături de cele, desigur predominante, la marea literatură europeană clasică și modernă. Era imposibil ca discursul culturii de masă să nu fi impregnat tot mai mult sinapsele criticilor care publică în anii 2010. De aici, un interes crescut pentru imagine, pe care predecesorii nu l-au avut (Ar merita făcută o cercetare a referințelor la imagine artistică sau mediatică din textele importante ale criticii și teoriei literare românești de până în 1989). Crește apoi ritmul apariției în și dispariției din limba română a unor tineri critici/teoreticieni care pleacă la studii în străinătate și aleg să publice în engleză (pe Dan Cîrjan, de pildă, l-am cunoscut la congresele ALGCR, dar el mai publică foarte rar în românește; alții nu o (mai) fac deloc).

În anii 2010, a ști să citești o imagine, un film și o carte apar la fel de importante. Nu degeaba fetișizăm termenul de *comunicare*. Ceea ce se numește, printr-un calc la mîna a doua, *literație* (*literacy* în engleză, *litératie* în franceză) desemnează o competență care nu mai poate fi privită defalcat, și asta nu în ultimul rînd pentru că ideea redempțiunii prin artă și-a pierdut nu importanța pentru un individ sau altul, ci valoarea socială. Democratizarea culturală pe care ceaușismul a frînat-o vreme de douăzeci de ani – sau a aruncat-o în absurd, din păcate, prin acțiuni gen Cîntarea României – ne-a prins din urmă, iar ea este astăzi în același timp un obstacol și o șansă. În măsura în care sevrajul după închiderea paradigmei neomoderniste este greu, fapt atestat uneori chiar de către cei care au denumiit epoca 1960-1980 astfel, democratizarea culturală i-a demotivat pe susținătorii canonului cultural occidental, care au de ales între jeremiadă și vînarea unui public inocent de *wannabes*. Altminteri, descentralizarea canonului mondial prin minorarea euro-occidentalului (vezi o discuție interesantă despre dezoccidentalizarea predării literaturii la Aamir Mufti, „Global Comparativism" în *Critical Inquiry*, 31/2005, aici https://www.academia.edu/21792715/Global_Comparativism) ne-ar putea ajuta, pe noi semi-periferiicii, cu condiția anagajamentului critic în această eră inedită a mondialului. E prea devreme pentru observarea unor rezultate, suntem la început. Dar, ca să preiau ștafeta din pana generației care a impus dezbaterea postmodernistă la noi, prima provocare majoră a postmodernității (deabia acum comună României și Occidentului în materie de orizont al cercetării) nu e una stilistică (de tip modernism/postmodernism) și nici internă literaturii române (de tip Nichita Stănescu versus Mircea Cărtărescu). Probabil că evoluția proiectului istoriei transnaționale a literaturii române, inițiat la Academie, ne va lămuri în anii următori.

Bogdan Crețu

Critica literară actuală – de la foiletonul impresionist la construcție

Imediat după 1990, când politica (nu politicul!) a mesmerizat majoritatea intelectualilor și mai ales a scriitorilor, care s-au găsit în situația de a-și putea exprima în public opinii tranșante, apăsat anticomuniste, după ce decenii la rând, cât durase comunismul, se feriseră de atitudini politice clare, a fost împinsă către marginea intere-

sului public literatura. Şi, lucru încă şi mai grav, li s-a răpit scriitorilor capitalul de respect de care se bucurau înainte. A mai face literatură, a o mai comenta, a mai aduce în discuția necesitatea esteticului reprezenta, în furioșii ani imediat post-revoluționari, *un păcat politic*. Unul care se sancționa în termeni aproape la fel de duri ca în anii 1950. În presa culturală politizată din primul deceniu de după 1989 au avut loc „demascări" vehemente, s-au publicat pamflete sulfuroase, s-au destrămat solidarități până mai ieri hotărâtoare pentru demnitatea scriitorului român. Taberele păreau categoric despărțite: „anticomuniștii" și „apoliticii". Scriitorul român nu a știut să facă față șocului libertății. Sau, ca să nuanțez, al posibilității libertății. Într-un asemenea context, critica literară a părut dintr-o dată un discurs autist, un semn de indiferență față de urgențele țării. Sau, într-o epocă în care era mult mai important cu cine „joacă" sau cu cine votează un scriitor decât ce a publicat, s-a politizat, în destule cazuri, ea însăși, pierzându-și autoritatea.

Nicolae Breban, într-o carte-manifest, *Trădarea criticii*, a pus această prăbușire a instituției criticii literare pe seama faptului că marii critici, cei ai generației șaizeciste, și-au părăsit domeniul într-un moment când era mai acută nevoie de portanța lor, de autoritatea de care se bucurau. Criza nu se explică însă numai printr-un vid de putere, real, fără discuție, până în jurul anului 2005, când începe să se manifeste generația noastră de critici (aș putea îndulci fraza, dar nu îmi place să mimez modestia...) Literatura, în ansamblul ei, a fost nevoită să își negocieze alte strategii, să facă față unei concurențe inexistente până la căderea regimului comunist. Ca parte esențială a sistemului literar, critica și-a redefinit și ea discursul și, mai ales, s-a obișnuit să se retragă în nișa publicațiilor literare, intrate și ele în criză.

În timpul comunismului, criticul literar domina aproape întreaga piață de idei, dacă se poate discuta despre aşa ceva în cazul unei societăți închise, controlate. Cu excepția lui Noica, după ce acesta devine un „model paideic" propus de exercițiul hagiografic care este *Jurnalul de la Păltiniş*, nici un alt filosof, savant, eseist, istoric, politolog (impropriu spus...) nu avea atâta notorietate şi autoritate pe cât o aveau cei câțiva critici literari lansați la jumătatea anilor '60. Ideile, teoriile se articulau şi se consumau în spaţiul literar, cu grija ca ele să vizeze realitatea intra-literară, estetică, să nu lezeze megascenariul politic. Paradoxal, *într-o societate care a funcţionat absurd, literatura a avut, datorită criticii literare, un ritm aparent firesc, şi-a putut apăra specificul*. În tranziția bezmetică ce a urmat căderii comunismului, în furia pripită a anilor '90, critica literară a început brusc să pară o activitate desuetă, ca întreaga literatură, de altfel, în vreme ce politica a sedus (şi apoi a abandonat rapid) scriitori şi potenţiali cititori. La fel s-a întâmplat cu tot ceea ce ține de valorile spiritului, ele nu mai încap în grila scurtă a zilelor noastre. Intelectualul a ajuns o figură secundară, un fel de cavaler al tristei figuri. Și totuși, în pofida condițiilor, catastrofa nu s-a perpetuat. Exact în această perioadă, în care a fi critic literar nu mai asigură o carieră publică, a apărut o întreagă generaţie critică excelentă, cea mai bună, o spun fără nici un *parti-pris*, după aceea a anilor '60.

Nu e nimic mai firesc decât să acceptăm că, la 25 de ani de la căderea comunismului, s-au schimbat codurile de lectură. Mai putem citi noi, formați într-un climat cu totul diferit de al predecesorilor, la fel cum o făceau aceștia, atunci când literatura era nevoită să suplinească și alte sarcini decât cele specifice ei, atunci când ea reprezenta și o formă subversivă de eschivă, de rezistență (rareori de opoziție frontală, directă)? Iar critica literară își asuma în primul rând rolul de a proteja literatura de presiunea ideologicului? Noi, în schimb, nu avem decât să profităm de normalitate, oricând de amestecată și de confuză ni s-ar părea ea. În orice caz, politicul nu mai este resimțit ca un factor opresiv, libertatea de gândire este, dacă nu de fiecare dată asumată, măcar oricând posibilă. Primul lucru care se observă este că cei mai mulți dintre criticii impuși în ultimii zece-cincisprezece ani *nu mai fetişizează esteticul*. Ceea ce nu înseamnă că nu-l prețuiesc, că nu-l consideră cel mai important criteriu de evaluare a unei opere. Dar: înțeleg că el nu este unicul, că literatura nu este o artă izolată de spiritul vremii, că ea răspunde unor presiuni, tensiuni, nevoi de ordin politic, ideologic, sociologic, men-

tal, etic, filosofic. Identitar, în cele din urmă. Or, mi se pare că principalul câștig pe care criticii ultimilor ani îl aduc dezbaterii pe marginea literaturii chiar acesta este: faptul că nu o mai concep ca pe un discurs izolat, de nișă, ci ca pe unul angajat în prezent. *Esteticul nu se mai opune, de fapt, politicului, ideologicului* – aceasta ar fi prima și cea mai importantă diferență de sistem, de „atmosferă". *Esteticul și ideologicul sunt realități complementare, nu se mai dizolvă reciproc.*

Prin urmare, nu e vorba de o „luptă între generații". Eu unul cred că Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Lucian Raicu, Valeriu Cristea, Matei Călinescu, Mircea Martin, Ion Pop, Mircea Muthu, Mircea Anghelescu, Marin Mincu, Adrian Marino sunt și vor continua să fie modelele noii generații de critici. Nu văd o ruptură, ci o continuitate. Una dictată de specificul epocii, la urma urmelor. Nici literatura nu rămâne aceeași; nici măcar clasicii nu rămân aceiași. De ce ar încremeni critica literară într-un proiect opac? Demersurile comparatistice nu sunt o descoperire a generației noastre. Generațiile anterioare nu au fost nicidecum defazate. Dimpotrivă, cărți semnate de cei mai sus pomeniți, dar și de alții au atins excelența și nu pot fi ocolite sub nici o formă. În context global au fost întotdeauna valorificați scriitorii români de critica mare: modelul l-a impus, strălucit, Călinescu. Pentru că, adaug, critica literară se schimbă, se adaptează, dar nu se reinventează cu totul.

Altfel, autoritatea criticului s-a diminuat, autoritatea criticii continuă. De ce să nu recunoaștem că înainte de 1989 autoritate maximă avea criticul foiletonist? El susținea, cu micile compromisuri inerente, interesele breslei împotriva agresiunilor politicului. Apăra literatura, specificul ei, împotriva presiunilor ideologice. Și a făcut-o atât de bine, încât în 1971 a fost imposibilă revenirea la modelul „obsedantului deceniu". Aceasta este uriașa victorie a criticii literare dinainte de 1989. Or, această confruntare nu se putea duce cu mijloace academice; cele gazetărești, cele ale cronicii literare erau mult mai potrivite. După 1990, pur și simplu s-a simțit o din ce în ce mai firavă nevoie de această baricadă. *Critica de întâmpinare nu a pierit, dar se află în plin proces de marginalizare. Cronicarul literar nu mai reprezintă criticul prin excelență, ci un funcționar al literaturii. Unul absolut necesar. Dar puterea, autoritatea nu mai emană de la el*. Oricum, această salahorie a criticii la zi a fost, treptat, dublată și apoi chiar suplinită de studiile riguroase, de sintezele academice. S-a făcut acest îmbucurător salt de la consemnarea spontană a unei impresii de lectură (aceasta ar fi, după mine, definiția minimală a cronicii literare) la construcția critică (presupunând scenariu, „dicțiune a ideilor", imaginație conceptuală, erudiție, comprehensiune). Cred că de foarte multă vreme critica românească nu a cunoscut o perioadă atât de densă: a venit vremea reevaluării autorilor canonici, citiți prin grile diferite, complementare celor de ieri. E suficient să pomenesc studiile lui Antonio Patraș, Doris Mironescu, Paul Cernat, Mihaela Ursa, Andrei Terian, Mihai Iovănel, Bianca Burța-Cernat, George Neagoe, Angelo Mitchievici, Adrian Tudurachi, Ligia Tudurachi, Luminița Corneanu, Alexandra Ciocârlie, Șerban Axinte, Alex Goldiș, Oana Soare, Emanuela Ilie, Teodora Dumitru, Cosmin Borza, pentru a argumenta ideea că niciodată în critica noastră literară clasicii nu au avut parte de o atenție atât de aplicată și de riguroasă.

Critica literară contemporană traversează un moment favorabil, nu am nici o îndoială. Deși reprezentanții săi sunt încă tineri, ea a umplut deja câteva rafturi de cărți foarte bune. La judecata de apoi a literaturii române, acestea ne vor salva sau ne vor condamna.

Andreea Mironescu

Sensul și tragedia criticii literare

Nu știu dacă determinantul din titlul anchetei și al volumului a fost ales anume pentru valoarea lui instigatoare: să se fi încheiat etapa „revoluționară" – o revoluție, totuși, „de tranșee", după cum demonstrează Alex Goldiș în cartea sa dedicată fenomenului – a criticii din deceniile 1965-1989 odată cu răsturnarea regimului politic, iar

(tânăra) critică din postcomunism să traverseze o fază de platou? Departe de a fi retorică, întrebarea – dacă a fost formulată în acești termeni – nu este deloc una lipsită de subtilitate. Critica postbelică a avut o importantă dimensiune angajantă, nu atât față de social și politic, referent pe cât posibil ocolit după relaxarea comandamentelor realismului socialist în a doua jumătate a anilor '60, cât față de estetic, ca valoare tare, ce nu exclude o anumită dimensiune etică intrinsecă, vizibilă în forjarea ulterioară a unei sintagme precum *rezistența prin cultură.* Consecințele pe termen lung ale acestei angajări sunt încă insuficient lămurite: într-un interviu de la începutul anilor '90, Monica Lovinescu avansează ideea că solidaritatea socială și societatea civilă se nasc din spiritul unei anume literaturi, manifest dizidente și politice – cu alte cvinte, *etice* –, în vreme ce falsa solidaritate, bazată pe o complicitate sancționabilă între scriitor, critic și cititorul care practică o lectură disidentă, decodând „șopârlele" strecurate de autor în text, se naște din spiritul literaturii estetice[1]. O posibilă explicație a eșecului societății civile în primul deceniu postcomunist, dacă urmăm sugestia Monicăi Lovinescu, rezidă așadar în formele de coagulare și funcționare a textelor literare și a comunităților de lectură în deceniile 1965-1989. Dincolo de maniheismul ei poate simplificator, această idee ar trebui, cred, dezbătută și verificată/invalidată în contextul central-est-european. Oricum ar sta lucrurile, imediat după momentul 1990, cel mai important pol de dezbatere intelectuală și civică din România este fără îndoială presa culturală, fapt care oferă continuitate acelei „angajări" a criticii literare de care vorbeam mai sus, numai că acum aceasta vizează sfera socială și politică. Odată cu reorganizarea revistelor de cultură în prima jumătate a anului 1990 și cu înființarea unor publicații noi, politicul își găsește natural locul în editorialele programatice din paginile acestora. Sigur, depolitizarea revistelor literare, după jumătate de secol de socialism, rămâne o prioritate de gradul zero, semnalată prin insistența pe „literar", asociat implicit cu apolitismul și cu o judecată de tip estetic a fenomenelor culturale. Totuși, mostre ale angajării civice a scriitorilor și criticilor pot fi culese aproape de oriunde. Așa cum se poate citi în *Cuvântul-înainte* la primul număr al revistei „Contemporanul", semnat de Nicolae Breban, „când totul în jur respiră politicul, în sfârșit *politicul*, pentru prima oară după o jumătate de secol de fals politic"[2], o revistă *doar* culturală este aproape un non-sens. Înainte de 1989, atât esteticul, cât și politicul – în înțelesul pe care i-l atribuie autorul *Animalelor bolnave* în articolul invocat – au reprezentat categorii vulnerabile, prin urmare recuperarea lor apare ca firească. Însă relația de complementaritate între cele două, invocată de Breban: literatura însăși, ca și științele umaniste, nu se vor putea lipsi de politic – va fi percepută încă de la început în termeni antitetici. Dincolo de echivalența sa aproximativă cu socialul, care îi asigură un uz neutru, *politicul* va intra într-o relație de opoziție din ce în ce mai vizibilă cu *esteticul*, criteriu regulator în judecarea fenomenului literar. În acest context, al deschiderii presei literare către dimensiunea civică și politică, scriitorii și intelectualii critici din țară – în special Eugen Simion, Nicolae Breban, Nicolae Manolescu, Ana Blandiana, pentru a da numai câteva exemple – sau cei din exil – Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Dumitru Țepeneag – devin principalii actori ai dialogului social privind raportarea la trecutul recent. Astfel, dezbaterile din spațiul public în primul lustru al anilor nouăzeci vizează nu doar dimensiunea politică a fostului regim, ci și cultura produsă în totalitarism, literatura, receptarea ei și rolul scriitorului în societate ocupând un loc privilegiat. Așa stând lucrurile, statutul criticului literar în societate, cum acesta singur și-l definește, va fi greu, dacă nu imposibil de păstrat după primii ani '90.

1 Magda Cârneci, „Scriitorul trebuie să vegheze la mersul lucrurilor în cetate. Un interviu cu Monica Lovinescu și Virgil Ierunca", apud. E. Simion (coord.), *Cronologia vieții literare românești: perioada postbelică*, vol. III, București, Editura Muzeul Literaturii Române, 2014, p. 388.

2 Apud. *Cronologia vieții literare românești: perioada postbelică,* vol. I, p. 190.

Prin urmare, cred că dezbaterea despre mutațiile criticii postrevoluționare poate fi purtată în jurul a doi centri de greutate: criticul sau cronicarul literar ca instanță care mediază (sau nu) actul cultural și revistele literare ca medii de circulație a unor conținuturi acceptate ca ținând de sfera culturii colectiv împărtășite, în speță naționale. Unul dintre proiectele de anvergură ale ultimilor ani, *Cronologia vieții literare românești: perioada postcomunistă*, apărută sub îngrijirea lui Eugen Simion și a Biancăi Burța-Cernat, furnizează deja, fără a-și propune explicit acest lucru, o viziune comprehensivă și în același timp nuanțată asupra metamorfozelor suferite de mediile culturale autohtone în primul deceniu postcomunist. Lăsând să vorbească singure vocile celor mai importanți și activi critici din anii '90, *Cronologia* funcționează ca un soi de catalog al unei memorii-arhivă, care ne poate spune multe despre geneza unor discursuri și ideologii care redevin actuale, dar și despre legăturile inefabile între metamorfozele discursului critic și cele ale mediilor care îl găzduiesc. De altfel, s-a discutat încă puțin despre productivitatea literară a presei, nu doar ca tezaur de situații foarte literare, multe dintre ele luate ca pretext și intertext în romanele unor autori contemporani, dar și ca discurs cu o adresabilitate foarte largă, care pune în mișcare masele. Mă gândesc aici la *Venea din timpul diez* al lui Bogdan Suceavă, *Raiul găinilor* de Dan Lungu, *Cruciada copii-*

lor de Florina Ilis, *Trimisul nostru special* al lui Florin Lăzărescu și lista poate continua. Cu siguranță, democratizarea mediilor culturale și mutarea parțială în on-line nu este una lipsită de consecințe, așa cum o demonstrează și numeroasele anchete pe această temă realizate în special după 2010, când se abordează nu o dată și subiectul morții cronicii literare.

Metamorfozele sau mutațiile bruște prin care au trecut instanța criticului literar și rolul social al acestuia, pe de o parte, și mediile revuistice, pe de altă parte, au influențat într-o mare măsură atât discursul de autolegitimare al scriitorului/criticului după 1990, cât și temele dezbătute. E drept, în al doilea deceniu de postcomunism, odată cu reașezarea pieței de carte autohtone și relativa prosperitate a revistelor culturale, chestiunile de fond ale disciplinei, precum apariția unei noi generații „de creație" sau resuscitarea dezbaterii „de ce nu avem roman", revin în prim-planul discuțiilor, cu aplicații pe materialul literar douămiist. Tot acum se produce, cred, un reviriment al cronicii literare, odată cu promovarea în spațiul public a „generației 2000" și cu proliferarea revistelor și a suplimentelor literare, atât în varianta clasică, cât și în cea online. Se creează astfel un cadru competițional pentru vocile critice individuale sau afiliate unor grupări, de regulă asociate tot revistelor, ba chiar și o piață informală a ideilor despre evoluția postcomunistă a genurilor canonice – romanul și poezia – ale literaturii române. Totuși, în ciuda afirmării lor publice sincrone, tinerii critici nu s-au format odată cu prozatorii și poeții despre care au scris, așa cum s-a întâmplat în repetate rânduri în istoria literară a ultimei jumătăți de veac. Reprezentanții tinerei critici a anilor 2000 s-au format mai degrabă în mediul universitar, decât ca foiletoniști, de aici și impresia de abdicare de la critica literară la zi, odată cu orientarea lor spre un discurs mai atașat genului academic. Nu aș recurge aici la folosirea antonimului încetățenit al *cronicii*, anume *sinteza* – care este astăzi o categorie revolută a criticii – tocmai fiindcă generația actuală problematizează vechea paradigmă național-organicistă a istoriografiei literare de pe poziții bibliografice contemporane. În consecință, revizuirile pe care le operează, prin cărțile lor din ultimii ani, Paul Cernat, Andrei Terian, Bianca Burța-Cernat, Antonio Patraș, Alex Goldiș, Mihai Iovănel, Cosmin Borza, nu au multe lucruri în comun cu acelea din primul deceniu de după 1990, clamate – și arareori puse în act – de criticii cu greutate din perioada prerevoluționară. Nici despre un sincronism în bloc al criticii academice cu direcțiile teoretice contemporane nu poate fi vorba, tocmai pentru că aceste direcții sunt, ele însele, extrem de diverse. Dacă discursul critic al actualei generații este unul exportabil într-o măsură mai mare decât până acum, acest fapt se datorează, cred, nu doar judecării fenomenului literar românesc de pe poziții teoretice contemporane, ci și democratizării spațiului academic mondial, în special în ultimele două decenii.

În sfârșit, în decada care debutează cu anul 2010, se insinuează deja în discursul critic teme ca dispariția presei culturale scrise, moartea cronicii literare sau ontologia noilor generații de cititori, adepți ai unor experiențe mai democratice și mai senzoriale de lectură, mediate de recomandările altor cititori „obișnuiți", activi în blogosferă, și nu de critica de direcție din paginile revistelor de tradiție. Gestul de frondă al unor scriitori, ca de exemplu Radu Pavel Gheo, care culege pe coperta a patra a volumului său aprecieri critice (nu în totalitate inventate!) de pe site-uri ca *softpedia*, în mare vogă la începutul anilor 2000, poate fi citit și ca o anticipativă sancționare ironică a turnurii digitale în receptarea literaturii contemporane. Astfel stând lucrurile, ne putem întreba dacă „tragedia culturii", diagnosticată în cunoscutul eseu al lui Georg Simmel *Sensul și tragedia culturii* în relație cu reproducerea mecanică pe scară largă a obiectelor artistice, avântul presei și democratizarea valorilor, nu pândește, la o scară mai mică, și critica – sau, mai degrabă, cronica – literară, confruntată, la rândul ei, cu o schimbare majoră în raportarea la propriul obiect de studiu, la mediile de comunicare și, mai larg, la paradigma actuală, post-națională și chiar post-europeană, de raportare la propria cultură. În ciuda deosebirilor majore dintre cele două epoci istorice, persistă în ambele cazuri sentimentul colectiv al unei inflații de obiecte ale culturii care provin din sfere diferite și circulă prin medii diferi-

te, percepute ca fiind în concurență unele cu altele. Posibilitățile de arhivare, stocare și redare a noilor tehnologii digitale și, mai ales, posibilitatea restituirii unui număr din ce în ce mai mare de produse culturale din patrimoniul mondial depășesc astăzi în mod evident posibilitățile individului uman de a le internaliza. În acest context, dilema omului modern și postmodern privind selectarea și naturalizarea obiectelor culturale diverse care îl înconjoară devine și o dilemă a culturilor, confruntate la rândul lor cu democratizarea valorilor, dar și cu posibilitatea stocării și restituirii unui număr din ce în ce mare de „obiecte" din propriul patrimoniu. Dacă privim lucrurile din această perspectivă, sensul criticii literare în societatea contemporană își găsește o nouă relevanță tocmai în examinarea proceselor de ierarhizare și canonizare a produselor culturale.

Caius Dobrescu

Critica literară, ca discurs al înțelepciunii

O cale consacrată de înțelegere a evoluțiilor culturale este aceea de a urmări coagulările sau dispersiile de sens ale unor noțiuni și concepte. Hermeneutica istorică a școlii lui Kosseleck (2009), metodă testată la noi de Victor Neumann (Neumann & Heinen 2010), a demonstrat că acest tip de analiză expune cu remarcabilă eficiență mutațiile mentalităților, valorilor, instituțiilor.

În acest sistem de referință, vom observa imediat că termenul „critică literară" are o polisemie care, prin ea însăși, ne indică funcția culturală complexă a disciplinei și diversitatea originilor sale. Mai întîi, „critica" trimite la un întreg program luminist de emancipare, la uzul disciplinat și sistematic al rațiunii, deopotrivă colectiv și personal, public și privat. Un uz considerat a avea certe valențe emancipatoare, capabil să urmărească deopotrivă interesele practice și nevoia umană, dezinteresată, de claritate a minții.

Totuși, în timp, „critica" a dezvoltat o ambiguitate semantică semnificativă. Înțelesul cu răspîndirea cea mai mare în spațiul public a devenit cel de evidențiere a inadecvării la realitate, a incompletitudinii, a autocontradicțiilor, la limită, a relei-credințe ce se manifestă într-o teorie sau o opinie. „Critica" este presupusă a avea un sens constant negativ, de contradicție plenară. Accepțiunea este evidentă cu precădere în modul în care este înțeleasă atitudinea pe care „intelectualii", ori „societatea civilă", ar trebui să o aibă față de „Putere". A-te-afla-în-opoziție-cu devine esențial pentru a putea vorbi despre atitudinea critică.

Există aici o evoluție paradoxală a termenului, ce pare să-și fi activat, în acest fel, un depozit semantic latent acumulat în perioada clasică a stalinismului. Este vorba de modul în care ideologia comunistă atribuia „criticii" funcțiunea exclusivă a unei arme ideologice. În mod necesar, „critica" era „combativă", luînd ca țintă nenumăratele întrupări ale dușmanului de clasă.

Această viziune unilaterală, radicală și impregnată de violență simbolică este întreținută astăzi, în mod paradoxal, de o cultură a antagonismului care se dorește asociată cu valori democratice în nici un fel compatibile cu marxism-leninismul. Este foarte probabil să fie vorba aici despre eliberarea presiunilor și frustrărilor acumulate în timp în relația cu intransigența ideologiei. Sub aspect psihologic, retorsiunea este de înțeles. Pe de o parte, datorită impulsului de a plăti cu aceeași monedă unor instanțe (cel mai ades devenite, în timp, abstracte, fantasmatice) care s-au folosit de instrumentul retoric al criticii pentru a teroriza societatea. Pe de altă parte, datorită mecanismului întoarcerii pe dos a metaforei bolii sociale, larg folosită în anii 1950: „critica" devine o terapie socială orientată tocmai împotriva agregatului comunist de propagandă și represiune care a generat inițial metafora bolii-și-terapiei.

Pe măsură, însă, ce ne îndepărtăm de experiența istorică a totalitarismului, imaginarul social al noilor generații înlocuiește, în poziția Răului Suprem, comunismul cu corporatismul, prezervînd însă scenografia antagonismului „critic". Antagonismului, dar și agonismului, critica fiind asimilată, pe același model de adîncime al propagandei radicale, nu doar Terapiei, ci și Luptei.

Numai că aici nu discutăm despre crimele împotriva umanității comise de comunism, nici despre cum capitalismul global exploatează munca minorilor ori distruge natura. Problema noastră este măsura în care sensul originar, lucid, nuanțat, prudent, erudit, subtil, într-un cuvînt, critic, al „criticii" a supraviețuit și s-a transmis pînă la noi. Or, se cuvine observat că domeniul literar este unul dintre puținele în care s-a conservat bogăția și complexitatea acestei noțiuni deduse din filozofia Luminilor. Din perspectivă originilor sale prestigioase, critica presupune, în mod esențial, nu opoziție fermă, nu respingere radicală, ci discernămînt, capacitate analitică, spiritul geometric și spiritul de finețe acționînd ca un sistem de *checks and ballances*.

De fapt, critica înseamnă responsabilitate, gradualitate, capacitate de a înțelege și recunoaște calitățile „adversarului", ca și scăderile „aliatului". Critica, în sensul Luminilor, înseamnă, așadar, un antrenament continuu al inteligenței, al intuiției, împreună cu spiritul analitic. Menținerea unei deschideri către toate azimuturile pe care, sintetic, o putem numi „curiozitate intelectuală".

Există teoreticieni care consideră că democrația supraviețuiește numai în condițiile unei culturi „agonale" în care părțile implicate argumentează cu o pasiune apropiată pînă la indistincție de conflictul deschis. Pe linia deschisă, cu măsură, de filozofii de la *Federalist papers*, și, mai tîrziu, cu impetus nietzschean, de Georges Sorel, caracterul necesarmente agonal al democrației este argumentat, dinspre centrul spectrului politic, de William Connolly (2005), și dinspre stînga radicală, de Chantal Mouffe (2013). Dar moștenirea europeană a Luminilor ține nu atît de o ordine mecanică și exterioară ce păstrează în echilibru pasiunile și interesele (sau: pasiunile, cu interesele), ci mai degrabă de modelul ideal al unei societăți în care controlul asupra tendințelor divergente este exercitat cu prioritate la nivel individual. Democratizarea sperată de Lumini este una a reflexivității, a deliberării interioare, a unei solidarități și loialități implicte între forul public și forul interior.

Or, critica literară s-a plasat, în mod tradițional, atît în plan general-european, cît și la noi, exact pe această interfață. De aceea, personalitatea istorică a disciplinei este asociată indisolubil cu supraviețuirea spiritului Luminilor. Există o tradiție a manifestării criticii literare în apărarea instituțiilor discernămîntului, tradiție care, născută înăuntrul culturii liberale a Vechiului Regim, a traversat, în partea noastră de lume, atît vicisitudinile dictaturii de dreapta și ale unui regim promovînd o ideologie rasistă și xenofobă, cît și pe acelea ale stalinismului și ale comunismului agersiv-naționalist, fiind capabilă să prezinte în zilele noastre credențialele unei practici aproape-constante a moderației, toleranței, conversaționalismului și rezonabilității argumentative.

Tocmai fiindcă aduce cu sine o amplă moștenire intelectuală și morală disciplina criticii literare trebuie apărată cu tenacitate de consecințele mutațiilor socio-culturale dramatice care s-au produs în perioada post-comunistă.

Aceste provocări au venit din mai multe direcții, lovind însă în mod concentrat în complexitatea constitutivă a disciplinei. O complexitate care, înainte de 1989, îi aducea acesteia prestigiu și pregnanță, însă care a devenit o sursă de vulnerabilitate în condițiile anilor 1990 și 2000.

O caracteristică absolut distinctivă a criticii literare românești era aceea că domeniul ei intersecta, într-un mod resimțit ca firesc, atît spațiul dezbaterii generale, publice, cît și sfera cunoașterii academice. Desigur că existau forme de specializare, desigur că nu toți criticii erau deopotrivă jurnaliști culturali, scriitori și universitari. Dar mentalitatea generală făcea ca, în epocă, să nu existe clivaj între aceste roluri și funcții. Prin „critică literară" se subînțelegea mai degrabă un unghi particular din care viața minții și existența socială erau îmbrățișate în integralitatea lor, decît un cîmp cognitiv definit prin circumscrierea riguroasă a obiectului.

Această complexitate era protejată de prestigiului simbolic al criticii literare, acumulat în procesul de construcție a națiunii moderne. Edificarea unui canon literar a fost văzută, cu precădere în Europa de est, atît ca un element esențial de mobilizare identitară internă, cît și ca argument strate-

gic pentru acreditarea unei națiuni ca parte integrantă a „lumii civilizate". Despre acest statut și acest proces s-a scris mult, atît în lumea largă, cît și la noi (Spiering 1999, Papadima, Damrosch & D'haen 2011). Dar există și o altă rațiune a preeminenței culturale acordate literaturii – preeminență repudiată astăzi, dinspre un anumit orizont de opinie, prin termenul de „literarocentrism". Sarcasmul acestuia vizînd, în primul rînd, nu literatura ca atare, cît tipul de discurs și mentalitate care o definește și justifică, așadar, tocmai critica literară.

Pentru a înțelege mai clar statutul special al disciplinei, cel mai simplu este să procedăm printr-o analogie. Să ne raportăm, adică, la modul în care Aristotel privește retorica, în tratatul pe care i-l dedică. În viziunea Stagiritului, arta persuasiunii trebuie distinsă net de filozofie: ea nu se referă la conținuturi etice ori cognitive propriuzise, ci doar la modalitățile de vehiculare a unor conținuturi. Însă oratorul care acționează în spațiul public nu se legitimează doar prin aceea că are cunoștiințe de retorică – o asemenea formă goală nu ar avea cum să-i aducă reputație ori influență. Cunoașterea artei de a convinge este necesară, dar nici pe departe suficientă, ea aflîndu-se într-o relație necesară, simbiotică, indisolubilă, cu înțelegerea lumii și societății, adică a pasiunilor sufletului, a scării morale a valorilor, dar și a tensiunilor, a oportunităților și riscurilor din viața socială și politică.

Un asemenea aristotelianism, care, desigur, nu presupunea cunoașterea propriuzisă a *Retoricii*, subîntindea și cultura noastră literară de dinainte de 1989. Era de domeniul cunoașterii comune și al evidenței că „literatura" nu reprezenta doar o formă de îndemînare artizanală, ci exprima o apetență generală pentru cunoașterea „omului", ca ființă individuală și colectivă. Iar acest statut se resfrîngea imediat și asupra criticii literare: nici aceasta nu era înțeleasă ca modalitate de a cîntări literatura exclusiv sub un foarte specializat unghi estetic, formal, ci exprima un ideal de cunoaștere largă, de erudiție și experiență, care perimitea evaluarea unei opere tocmai sub aspectul cuprinderii și profunzimii cu care aceasta vorbea despre „lumea vieții". Simbioza dintre literatură și critica literară definea, altfel spus, un spațiu al *înțelepciunii* care transgresa frontirea dintre spațiul public al dialogului, așa cum era acesta articulat prin revistele literare (cele mai libere imaginabil, în sistemul comunist), și spațiul mult mai codificat al cunoașterii științifice.

Percepția acestei realități este făcută dificilă de una dintre temele dominante ale discursului critic de dinainte de 1989: aceea a preeminenței „esteticului". Desigur că acest termen-umbrelă acoperea și interesul tot mai marcat, începînd cu anii 1960, pentru explorarea riguroasă a literaturii dinspre științele limbajului, cu extensiile sale către psihologie, antropologie, sociologie. Desigur că utilizarea noțiunii „esteticului" și a „criticii estetice" comporta și o doză de opoziție, sau cel puțin de adîncă antipatie, față de utilitarismul clamat de ideologia artistică a marxism-leninismului, atîta timp cît esența esteticului era înțeleasă ca detașare de domeniul utilității, ca pură contemplativitate. Dar, înainte de orice, „esteticul" reprezenta, în epocă, un cuvînt de ordine codificat pentru a denumi autonomia intelectuală a cîmpului literar. Deci, nu autonomia literaturii față de realitate, ci pe aceea a cîmpului literar față de acela al deciziei politice. Distincție importantă, fiindcă ne arată că argumentul adeseori invocat al „specificului estetic" nu traducea indiferența față de lumea socială, ci tentativa de a deschide un unghi de vedere asupra existenței, asupra „lumii vieții", distinct și autonom față de perspectiva impusă de ideologia hegemonică.

Tot acest eșafodaj complex al culturii literare, ce includea, evident, la loc de cinste critica, a fost complet dezarticulat de evoluțiile „post-revoluționare". Prin violența și bruschețea lor, acestea au putut creat celor afectați, scriitori și critici deopotrivă, senzația că erau generate de interese ori ambiții rău-intenționate. În special clivajul survenit în opțiunile politice ale agenților cîmpului literar, în condițiile unei generale polarizări a societății românești în anii 1990, a întreținut această iluzie. Și astăzi este răspîndită ideea că războaiele intestine ale literaților au dus la risipirea capitalului de respect și încredere de care cultura literară se bucura „înainte". În fapt, însă, trebuie să

ținem cont de profunzimea și „instantaneitatea" mutațiilor care au survenit în cultură, înțeleasă ca subsistem social. Rapiditatea cu care a descrescut statutul literaturii ține de climatul efectiv-revoluționar al epocii, care făcea inevitabile schimbările, cel puțin la suprafața lucrurilor, pe palierul a ceea ce Fernand Braudel numește „istoria de scurt termen" (1989). Era inevitabil ca, într-un asemenea climat, în condițiile, istoricește rare, în care aproape toți membrii societății se activează politic, resimțind o relație directă între deciziile ce se iau în acest plan și propria lor existență, literatura, ca formă reflexivă, figurativă, „secundară" de modelare a experienței să cedeze pasul militantismului. Și la fel de inevitabil era ca diferitele orientări să își găsească în mod predilect purtătorii de sarcină printre intelectualii de formație literară, unii dintre puținii care dețineau competențe ce puteau fi ușor reorientate spre discursul public, deci spre argumentul politic expresiv și, dacă era posibil, coerent.

Pentru a înțelege mai bine feomenul, putem să ne folosim de formula clasică lansată de Carl Mannheim în 1929: *freischwebende Intelligentz*, intelectualitatea „în oscilație liberă" (Mannheim 1929/1995). Mannheim contrazicea doctrina marxistă a interesului de clasă în cazul intelectualilor, pe care îi vedea definiți ca grup social nu printr-o unitate de interese, ci prin capacitatea lor de a oferi instrumentele expresiei de sine diferitelor blocuri de interese care se manifestă într-o societate modernă. Tocmai această condiție a „liberei oscilații" a făcut ca toate curentele politice influente manifestate în anii 1990 să găsească în sfera literaturii și criticii literare cel mai bogat bazin de recrutare pentru formatorii de opinie publică.

Două alte tipuri de presiune au condus de asemenea, dincolo de intențiile, scopurile ori voința actorilor implicați, la transformarea radicală a statului culturii noastre literare (pentru a utiliza un termen care exprimă sintetic simbioza dintre literatură și propria ei critică). Pe lîngă preeminența, evocată deja, a dezbaterii civice, a mizelor reale, prospective (privind viitorul societății) sau retrospective (privind recuperarea memoriei traumatice), s-a produs și o schimbare de accent, deopotrivă în raporturile dintre mediile de expresie artistică, și în relațiile dintre acestea și public. Cinematografia și televiziunea, pînă atunci ținute sub un drastic control ideologic, au explodat în anii 1990. Serialul de televiziune sau casetele video s-au dovedit capabile să asigure cu asupra de măsură necesarul de ficțiune nu doar al publicului „larg", ci și al unei bune părți a publicului educat, pe care, în epoca penuriei „materiale și spirituale", literatura putea conta cu toată încrederea.

Trebuie spus încă o dată că aceste schimbări au fost nu doar profunde, ci și rapide, aproape instantanee. Politicile culturale comuniste mergeau de prea mult timp, și mult prea brutal, împotriva nevoii de divertisment și delectare. Frustrările acumulate, ca și oferta „capitalistă" ținută la distanță (cu inevitabile scăpări în zona pieței negre) de regimul „eticii și echității socialiste", erau prea masive pentru a nu genera o schimbare explozivă a ceea ce sociologii numesc „comportamentul de consum" în domeniul culturii (Keuschnigg 2012). O asemenea curbă a gustului era inevitabilă, și deci perfect previzibilă pentru oricine ar fi avut, în epocă, luciditatea și calmul de a asambla datele problemei. Impactul probabil mai puțin previzibil – în orice caz, nu în amploarea sa fără precedent, la scară globală – a fost cel al revoluției telecomunicațiilor asupra culturii. Chiar dacă McLuhan fusese tradus relativ devreme la noi (McLuhan 1975), cu un real ecou în rîndurile intelectualității umaniste, nu în ultimul rînd al criticilor și teoreticienilor literari, nimeni nu se gîndea, probabil, la începuturile erei post-comuniste, că provocarea cu care se va confrunta cultura literară va veni nu în primul rînd dinspre formele politice ori economice de cenzură, ci dinspre principiul exprimat cu celebră economie de gînditorul canadian: mediul *este* mesajul.

Difuziunea, diversitatea și accesibilitatea experiențelor inter- și multi-mediale au exercitat și exercită o influență mult mai serioasă asupra culturii decît își putea imagina cineva cu, să spunem, nu mai mult de un deceniu în urmă. Influența lor este cu atît mai greu de echilibrat, cu cît se exercită la un nivel subliminal. Conținuturile culturale nu sînt atacate în mod explicit, ci sînt erodate printr-o schimbare tot mai evidentă

a cadrelor și structurii perceptuale. Pluralitatea/simultaneitatea stimulilor creează nu doar moduri de interpretare noi, ci și ritmuri și structuri ale așteptărilor tot mai puțin compatibile cu relativa linearitate a experienței clasice a lecturii. Iată de ce, ca aparători ai canonului literar, ne regăsim adeseori, oricît de bizar și de neplăcut ar părea, oarecum în situația în care literatura de calitatea îi punea pe cenzorii de dinainte de 1989. Și aceștia simțeau bătînd în pînzele poemelor și romanelor pe care încercau să le disciplineze ceea ce Sting numea, într-o piesă celebră, „vîntul schimbării", însă nu reușeau să fixeze fenomenul. Literatura vie eluda continuu barajele și filtrele ideologice, de parcă, prin jocurile ei semantice, s-ar fi manifestat într-o altă dimensiune, inaccesibilă instrumentelor de detecție ale cenzurii.

Astăzi, criticul care își definește o misiune culturală se simte adeseori într-o situație, cum spuneam, deranjant de asemănătoare. Fiindcă nu are de luptat cu o reală opoziție, cu o „armată" de contestatari, deloc inofensivă, desigur, dar care s-ar plasa totuși în teatrul de operațiuni al culturii ori ideologiei, așa cum le știm. Marea provocare vine acum din partea unui public „mutant", care ignoră moștenirea literară nu din reavoință, ci fiindcă aproape nu mai poate percepe literatura ca obiect.

Pe de altă parte, revoluția tehnologiilor de comunicare a avut, aproape peste tot în lume, implicații nebănuite asupra structurilor sociale, asupra constituirii și distribuției subculturilor, asupra comportamentelor asociative. Dacă schimbările la nivel perceptual afectează în primul rînd relația primară cu literatura, schimbările la nivel asociativ afectează capitalul simbolic istoricește acumulat de instituția criticii literare. Proliferantele comunități virtuale de „barzi englezi și revenzenți scoțieni" tind să fie tot mai autonome, nu doar unele în raport cu celelalte, ci și față de siturile și de modurile în care se producea, în mod tradițional, trierea producției literare (reviste, universități, asociații profesionale, premii naționale). Desigur, subculturile (în sensul sociologic, de subsisteme, uneori chiar microsisteme, culturale) au întotdeauna o tendință de enclavizare – fără aceasta, nici nu ar fi definibile ca subculturi. Dar comunicarea virtuală alimentează și potențează această tendință în moduri care creează impresia unei alterări ireversibile a ceea ce am fi putut numi, în ramele unei societăți civile clasice, cultura comună.

Putem vorbi cu deplină adecvare despre *mutații* ale statutului criticii literare, fiindcă asistăm la o împerechere de trăsături distinctive care definește îndeobște „mutația": schimbări *profunde*, *masive* și *bruște*. În mod cert, nu este vorba aici despre rău-orientate voințe individuale, despre lipsa solidarității de breaslă, despre incapacitatea de a împărtăși sau de a transmite mai departe criterii deontologice. Asemenea afecțiuni pot fi , desigur, diagnosticate, însă nu sînt sursa principală a turbulențelor ce afectează condiția culturii noastre literare.

Caracterul impersonal, „structural", cum ar fi numit de științele sociale, al acestor transformări este evident în tendința de disoluție a relației tradiționale dintre cele două fețe ipostaze intim-comunicante ale criticului literar : a) aceea de intelectual public, de formator de opinie estetică, dar și, în strînsă afinitate cu aceasta (fie și în privința rafinării continue a puterii de judecată), de opinie politică, socială; b) aceea de om de știință, de membru de drept al comunității „producătorilor de cunoaștere". Înainte de 1989, criticii formau o comunitate care transgresa, fără să o anuleze, desigur, distincția academic vs. revuistic. Sensul în care s-a reformat și se reformează Universitatea, însă, tinde să destrame acest consens. Rezultatul nefiind atît o fractură a comunității, cît mai degrabă (de)balansarea acesteia, în ansamblu, spre birocrația universitară. Altfel spus, opțiunea forțată pentru un tip de carieră exclusiv-academică, urmărită și consumată în rețele și comunități specializate, în funcție de standarde de omologare care îndepărtează în mod inevitabil demersul critic de publicul educat, adică de societatea civilă.

Știm cu toții că aceasta se întîmplă deoarece presa literară nu poate oferi o condiție de existență previzibilă și sustenabilă. Pentru a putea supraviețui, criticii trebuie să mizeze totul pe Universitate. Ceea ce nu este rău în sine, doar că, în actuala stare a acestei venerabile instituții, comunitatea criticilor și istoricilor literari nu se poate auto-

determina, nu poate emite criterii specifice de evaluare a activității, de recunoaștere, recompensă și promovare profesională. Comunitatea universitară filologică a pierdut aproape orice control asupra acestor criterii, care, în acest moment, emană din sferele impersonale ale birocraților și „scientometrilor". În acest fel moare sub ochii noștri o tradiție admirabilă, născută odată cu modernizarea spațiului românesc și ținută în viață chiar în cele mai vitrege momente ale epocii poststaliniste: aceea a criticului literar ca unul dintre principalii intermediari dintre ceea ce englezul numește *gown and town*, dintre „roba" academică și spațiul public, deschis dezbaterii vibrante, libere, al „orașului". Este absolut uluitor cum, într-o Europă care vorbește constant despre responsabilitatea socială a științelor în general și a științelor umaniste în special, este dizolvată, prin măsuri birocratice obtuze exact simbioza, pe cît de prestigioasă, pe atît de fructuoasă istoric, dintre criticul-savant și criticul-cetățean.

Dacă pînă aici am vorbit despre mutații, despre schimbări structurale, a fost pentru a convinge o comunitate intelectuală care încă supraviețuiește în formele consacrate (iată, nu în ultimul rînd, și datorită efortului de a continua proiectul întîlnirii anuale a tinerilor, și mai puțin tinerilor, critici) de faptul că declinul imaginii sale publice nu este de căutat în disensiunile ei interne. În orice caz, nu în cele de principiu, teoretice ori filozofice. Dimpotrivă, tocmai ciocnirile, cît explicite, cît implicite, dintre diferitele noastre opțiuni, dintre cei ce cred în primul rînd în menținerea standardelor și cei ce cred în prioritatea lărgirii participării, dintre cei ce doresc democratizarea accesului la cultură și cei ce doresc democratizarea culturii înseși, dintre conservatori, liberali și radicali, reprezintă, de fapt, sursa vitalității acestui spațiu disciplinar.

Am vorbit despre caracterul structural și „fatal" al mutațiilor care au afectat cultura noastră literară, încercînd să conving că nu reaua-credință a unei persoane sau alta, a unui grup sau altul, a afectat carisma, moștenită de la epocile anterioareale modernității, a profesiei critice. Dar nu am avut intenția – și este aici locul să fac apăsat precizarea – să incit la fatalism. În raport cu asemenea mutații, înțelese ca necesități istorice, mi se pare că atitudinea bună, curajoasă și justă este aceea a lui Eduard Bernstein, revizionistul marxist și părintele social-democrației moderne (Bernstein 1901/1977, Schorske 1983). Cîntărind pretenția socialismului revoluționar de a acționa în virtutea unui curs inevitabil al proceselor istorice, în special legat de „ascuțirea luptei de clasă" și declanșarea conflictului pe viață și pe moarte între exploatați și exploatatori, Bernstein își permitea să întîrzie puțin în etica de tip kantian și să se întrebe dacă presupusa inevitabilitate a unor procese le face automat acceptabile din punct de vedere moral.

Din acest moment de distanțare reflexivă s-a născut un etos politic critic nu doar față de bolșevism, ca formă apocaliptică de socialism, ci și față de ideea în sine a inflexibilității proceselor istorice. În orice caz, față de insistența cu care „mersul istoriei" este invocat ca argument suprem în încleștările ideologice.

În spirit bernsteinian, așadar, aș spune că nu este cazul să paralizăm în fața evoluțiilor „structurale" și „obiective" care par să priveze critica literară de condițiile propice menținerii și dezvoltării esențialei ei complexități. Cultura noastră literară circumscrie un spațiu mental a cărui coeziune o resimțim atît sub forma unui țesut de implicații interdisciplinare, cît și prin ceea ce am putea numi „aspectul" său „continuu", prin sentimentul tradiției și apartenenței. Această experiență, devenită conștientă și proactivă, poate genera o rezistență eficientă împotriva presiunilor ce tind să deformeze și să destructureze personalitatea disciplinei.

În primul rînd, este de recuperat convingerea că, prin forța ei de comprehensiune, care aduce la un loc intuiția și analiza, deci empatia și examenul rațional, proiecția imaginară și cercetarea empirică, gîndirea sistematică și fulguрația speculativă, critica literară, în ansamblul speciilor ei, reprezintă, cum spuneam la început, o formă particulară, ireductibilă, de *înțelepciune*. Ea îmbrățișează lumea vieții și comunică sentimentul unei ordini inerente a acesteia, fără însă a o aduce sub ascultarea unor scheme mentale „disciplinare". Or, această capacitate reprezintă un remarcabil atu, într-o lume în care găsirea unui sens al existenței devine, pentru tot mai mulți, o nevoie presantă, urgentă. Critica literară, așa cum o moștenim, este un exercițiu al discernămîntului ce poate aduce calmul interior, fără a uza de licențe salvaționiste ideologice, teologice ori spiritualiste.

Critica este, în felul ei, o formă de cult, dar unul care este perfect compatibil cu robustețea sceptică și liberală a modernității. Critica propune o coeziune în jurul unor texte admirate nu fiindcă dau răspunsuri ultime, nu fiindcă oferă rețete de salvare, ci fiindcă reușesc să conțină, cu finețe și forță, întregul spectru al incertitudinilor noastre, și fiindcă ne învață cum îți poți păstra demnitatea în fața incertitudinii. Critica literară poate avea o funcție importantă în destinul viitor al civilizației democratice, așa cum l-a avut și în istoria acesteia, în primul rînd fiindcă este în măsură să demonstreze remarcabila capacitate coezivă a incertitudinii, ca autointerogație vibrantă.

Să nu cedăm entuziasmului ori panicii

decurgînd din delirul Noului: schimbări culturale ce par epocale se pot dovedi, în perspectivă, aproape sinonime cu ceea ce, de fapt, știam și înțelegeam dinainte. Dincolo de toată frenezia medială și intermedială a momentului, dincolo de un entuziasm digital de neclintit în așteptările sale mesianice, rămîne, totuși, evidența faptului că, pe tăblița de lut sau pe tableta electronică, pe hîrtie ori pe ecran, folosind semne scrijelite, impirmate sau compuse din pixeli, lectura își are, totuși, inamovibilitățile ei. Timpul reflecției, al reveriei, al proiecției fantasmatice, al experimentului mental își are desfășurarea și măsura lui, care s-ar putea să rămînă constante dincolo de evoluțiile spectaculoase ale mediilor de transmitere/comunicare.

De asemenea, conștiința tradiției complexe și tocmai de aceea unice a criticii literare ne poate motiva să militäm pentru recuperarea autonomiei (deci demnității) sale academice. Avem puterea să regîndim și să revendicăm, prin și dinspre universități, relația cu sfera publică, în primul rînd cu presa literară. Este vorba aici despre o nevoie reciprocă. Teoria și cercetarea pot ajunge în acest fel la publicul educat, nu pentru a-i transmite o sinteză a corectitudinii etice și politice, o doctrină ori o ideologie, ci pentru a inerva și iriga, prin capacitate argumentativă, prin curiozitate intelectuală, prin spiritul problematizant și autointerogativ, opinia publică. În mod reciproc, periodicele culturale își pot regăsi autenticele surse de alimentare, pot profita de miezul fierbinte al gîndirii critice, nu doar de interstițiile unei activități de cercetare oricum rigidizate prin birocratizare. Această simbioză între activitățile academice de predare-cercetare și manifestarea liberă în spațiul public poate asigura garanția autenticei autonomii a criticii literare ca domeniu de cunoaștere. Poate face ca acest domeniu să dețină nu doar accepțiuni și definiții proprii, adecvate, ale performanței, ci și ceea ce Michael Polanyi (1946) considera că este esențial pentru orice comunitate cognitivă: libertatea de a-și stabili propriile priorități intelectuale, de a-și decide propria agendă de cercetare, de problematizare, de interogare a trecutului și viitorului.

Referințe:

Aristotel. 2004. *Retorica*. Traducere de Maria-Cristina Andrieş. Bucureşti: IRI.

Bernstein, Eduard. 1977. *Texte zum Revisionismus*. Bonn-Bad Godesberg : Verlag Neue Gesellschaft.

Braudel, Fernand. 1989. *Timpul* lumii. Trad. de Adrian Riza. București: Meridiane.

Connolly, William. 2005. Pluralism. Durham, North Carolina: Duke University Press.

Keuschnigg, Marc. 2012. *Das Bestseller-Phänomen: die Entstehung von Nachfragekonzentration im Buchmarkt*. Wiesbaden: Springer Fachmedien, 2012.

Koselleck, Reinhart. 2009. *Conceptele și istoriile lor: semantica și pragmatica limbajului social-politic* - cu doua contribuții ale lui Ulrike Spree și Willibald Steinmetz. Trad. de Gabriel H. Decuble si Mari Oruz. București: Art.

Mannheim, Karl. 1995. *Ideologie und Utopie* . Frankfurt/Main: Klostermann.

McLuhan, Marshall. 1975. *Galaxia Gutenberg*. Trad. de L. și P. Năvodaru. București: Editura Politică.

Mouffe, Chantal. 2013. *Agonistics: Thinking The World Politically*. London-New York: Verso.

Neumann, Victor, Armin Heinen (coord.). 2010. *Istoria României prin concepte: perspective alternative asupra limbajelor social-politice*. Iași: Polirom.

Papadima Liviu, David Damrosch, Theo D'haen (coord). 2011. *The Canonical Debate Today: Crossing Disciplinary and Cultural Boundaries*. Amsterdam-New York: Rodopi.

Polanyi, Michael. 1946. "The Foundations of Freedom in Science." Bulletin of the Atomic Scientists 2 (December):6–7.

Schorske, Carl E. 1983. *German Social Democracy, 1905-1917 : The Development of the Great Schism*. Cambridge, Mass. : Harvard University Press.

Spiering, Menno (coord). 1999. *Nation Building and Writing Literary History*. Amsterdam-Atlanta: Rodopi.

Laurențiu Malomfălean

De la cronică la acută literară

Una dintre mutațiile criticii literare priveşte destinul speciei sale cel mai des amenințată cu dispariția. Cum să mai scrii croni-

că de întâmpinare astăzi, de ce s-o mai faci, pentru ce public-ţintă şi alte întrebări din aceeaşi categorie. Putem răspunde la toate simplist: acesta e sistemul literaturii, că trebuie să meargă mai departe, indiferent dacă rămâne de nişă, pentru puţini, avizaţi, de rând etc. Nu cred că lucrurile stau aşa. Cronica trebuie să fie în pas cu vremurile chiar mai mult decât literatura însăşi. Dacă ultima are şi un rol de şoc, de mitraliere a orizonturilor de aşteptare, prima e mai conformistă. Ea rămâne, în fond, un răspuns la ceva preexistent. Pentru că, *faute de mieux*, nu poate exista singură (un fapt evident pe care îl uităm prea adesea).

Nu aş vorbi despre mutaţii postrevoluţionare, ci de mutaţii post-2000. Adevărata ruptură acolo s-a produs şi la noi. În orice caz, voi răspunde la întrebările bilanţului propus cu ocazia celebrării celor 10 ani de la prima ediţie a Colocviului „G. Călinescu" (unde s-a discutat în primul rând despre destinul precar al ideii de cronică literară) cu alte nedumeriri.

În ce măsură s-a modificat misiunea criticului în societate?! Şi care să fi fost ea cu adevărat în vremurile aşa-zis bune? A ştiut vreodată criticul efectiv de ce face tocmai ceea ce face? Va fi fost el mulţumit până la urmă de răspunsul pe care şi l-a dat mereu singur acestei întrebări de neocolit? Cuvinte ca „misiune", sintagme gen „criticul în societate" mi se par atât de îndepărtate (dacă nu cumva deplasate), încât orice discuţie pe seama lor pică în derizoriu instant. Mi-e limpede acum că literatura e tot mai mult o afacere de gaşcă, de prietenii şi o reţea de complicităţi, la noi şi aiurea.

Numaidecâtul imediat: va mai fi fiind valabilă critica estetică aşa cum o înţelegeau generaţia interbelică sau generaţia şaizecistă?! Desigur, ea dă şi prinde cel mai bine, acum şi dintotdeauna. Asta nu se schimbă oricâte pretenţii de obiectivitate nejucată (citeşte netrucată) ar avea te miri cine. Receptarea literaturii rămâne o chestiune de gust, o formă de plăcere acut personală. Nici măcar de intersubiectivitate nu se poate vorbi, decât amatoristic, în orice caz cu alonjă pseudointelectuală. Întrebarea optimă e alta: cât de sincer îşi redă cronicarul apetenţa sau nonapetenţa pentru autorul despre care i-a venit să scrie. Atunci când un critic depistează un mecanism în scriitura unui prozator, să zicem, o ştiinţă de potrivire a cuvintelor în poezie, cutare constrângere sau structură, meritul nu e nicidecum al său, ci doar al scriitorului. După cum nu e al criticii literare ca disciplină. Formele acesteia aduc la numitorul comun, adică aproximează, diverse moduri de a concepe textul.

Care sunt temele şi provocările cele mai importante aflate în atenţia criticii după 1990? Recuperarea si impunerea genului autobiografic, refacerea canonului obstrucţionat de ingerinţa politicului, ca teme. Racordarea la zi, la scriitorii noi, tineri, antisistem (dar şi a celor convertiţi, cum ar fi Angela Marinescu de pildă) – ca provocări, de pildă.

(Oare) Se poate vorbi unitar despre o nouă promoţie de critici şi dacă da, care sunt trăsăturile care o individualizează în raport cu generaţiile anterioare? Se putea vorbi în jurul anilor 2000. Dar de atunci s-au schimbat multe (reprofilări, dezamăgiri, deteritorializări şi deteriorări – ca să folosesc un termen prea blând) şi cronicarii activi se numără astăzi pe degetele unor mâini tot mai puţine. Trăsăturile criticilor tineri sunt oportunismul de carieră (uneori cu trădarea convingerilor de ieri pentru avantajele universitare de astăzi), cultura impresionabilă ca referinţe la textul comentat, până la a înăbuşi specificul autorului în discuţie (s-o recunoaştem, el, auctorul, nu are obligaţia să-i fi cunoscut pe toţi scriitorii cu care îl compară cronicarul, şi de cele mai multe ori nici nu-i cunoaşte), o ciudată aplecare spre a fi mondeni cu orice preţ (fără ca toate astea să reprezinte vreun defect lipsit de efect, se înţelege).

Dacă mai e posibilă dubla formaţie a criticului literar (de publicist şi cercetător, în acelaşi timp) sau ea ţine de o paradigmă revolută, în discordanţă cu actualitatea occidentală?! Oricât am vrea să ne racordăm la Occident, trăim, citim şi, eventual, scriem despre cărţi în România. Or, pe acest picior de plai nu devii critic din pasiune, ci din pură întâmplare. Nu ajunge să ai competenţele necesare, vocaţia sau mai ştiu eu ce, îţi trebuie toate dramurile de noroc posibile şi

oamenii care să te ajute nedezinteresat. Dacă refuzi compromisurile, nu poți deveni unul de-al lor.

Într-adevăr, este sincronă noua critică literară cu direcțiile teoretice contemporane sau mai are de ars etape? Numai că, pe de altă parte, aceeași, „direcțiile critice contemporane" sunt la fel de aruncate în aer de dominația internetului ca și la noi. Din acest punct de vedere, al vitezei în rețea, suntem perfect sincronizați cu Occidentul.

Apoi, accesul liber la informație să fi aruncat automat în desuetudine contribuțiile critice românești sau ele pot fi revalorificate în discursul contemporan? Contribuții critice românești?! Despre ce vorbim mai exact? Există vreun autor de la vreo universitate din țară impus cu adevărat în afară? Contribuțiile critice românești sunt, de cele mai multe ori, captive în cercuri încă la fel de concentric închise, și despre contribuțiile literare românești. Accesul liber la informație le va acorda poate străinilor ocazia să scrie despre literatura noastră. Încercările alor noștri mai trebuie să aștepte. Un Marcel Corniș-Pop, un Christian Moraru au fost adoptați de discursul american (și merită toată stima, ba chiar lauda pentru asta). Oricum, dacă ar fi să menționez totuși un nume intern, acesta ar fi al lui Claudiu Turcuș, (poate) singurul critic tânăr ce și-a văzut publicat un studiu critic (*Estetica lui Norman Manea*, scriitor exportabil la greu) într-o reușită traducere în străinătate.

Pe urmă, să reprezinte democratizarea mediilor de comunicare o șansă sau, dimpotrivă, un obstacol pentru criticul literar? Ca întotdeauna când vine vorba despre mediile de comunicare, întrebarea deține din start un dublu tăiș. Nu mai poți fi scorțos fără să fii ignorat, trebuie să fii activ pe Facebook, să-ți promovezi textul pe toate canalele. Se înțelege de la sine că nu mai poți veni cu pretenții, verdicte și judecăți în cel mai înalt grad personale. Că nu există o știință a literaturii nici nu mai pare nevoie să fie demonstrat, necum pomenit. Există lucruri mult mai importante: faptul că lui X îi place cartea lui Y pentru că sunt colegi în cadrul Z și nu se cade să spună chiar tot ce cred. La modul ironic sau serios totodată.

Viitorul cronicii literare, de exemplu, poate sta în schimbarea de accent și chiar de… nume. Suntem în secolul 21, al piciorului pus pe accelerație, de ce să păstrăm o denumire învechită și cu rezonanțe arhaice suplimentare, când am putea folosi termenul de acută literară? Mai scurtă, mai concentrată, mai lizibilă, mai autonomă. Vie. Nu chiar cât un text de prezentare pentru coperta IV, dar nici cât o recenzie. O practică foarte bine Mihaela Ursa ori Mihai Iovănel pe platformele online PressOne, respectiv Scena9.

M-am gândit să-mi pornesc textul aducând mai aproape o farsă lansată de Robert Colonna d'Istria în recentul său volum apărut la Le Rocher, *Le Testament du bonheur* (Testamentul fericirii), ce apare în contextul numeroaselor întrebări puse – și – în Franța cu privire la moartea literaturii, *y compris* a criticii. Autorul inventează cincizeci și două de cronici de carte fictive (care nu există, dar, evident, ar fi putut exista) făcând critica literară să se învârtă în gol. Exercițiu de stil scump, arătându-i cu degetul pe toți acești funcționari – de la un punct parcă desprinși din Kafka – ai câmpului literar, ce scriu câte o cronică de carte săptămânal, cu anii, ca nu cumva să crape sistemul. Nu e o critică, eventual o constatare amară.

În sfârșit, lăsând gluma acolo, d'Istria pune cap la cap un volum de genul acesta ca pentru a demonstra, dacă mai era nevoie – și câtă era, de fapt – cumva reducând la absurd, sau mai degrabă printr-o formă de extremism al ideii, că, da, sărmana cronică nu-i altceva decât o ficțiune, literatură, subiectivism, în ultimă instanță gust propriu – al cronicarului ce *scrie* fără s-o știe, sau fără să vrea în ruptul capului s-o recunoască. Parazit prin excelență, cel mai hiper-/inter-textual gen literar dintre genurile posibile, cronica de întâmpinare, și, prin extensie, critica literară în totalitatea sa, nu face decât să rescrie în fond cartea despre care scrie (faptul evident care se uită mult prea adesea).

Despre ea putem spune că mai mult se întreabă despre condiția sa proprie decât a cărților nou apărute. Aceleași de când lumea și pământul. Însă teamă mi-e că și fără cronicari acestea două s-ar învârti la fel de bine.

Doris Mironescu

Istoricism, receptare, metacritică

Dacă există o diferență importantă între generația criticilor încă tineri de astăzi și generațiile mai vechi, aș vedea-o în rolul pe care tinerii îl acordă criticii. În interbelic, literatura modernistă proiecta chipul României viitoare, progresiste, occidentalizate, spre deosebire de chipul retrograd și kitsch desenat de literatura pășunistă; a-l apăra pe Arghezi, și nu pe G. Rotică, era un act de civilizație, chiar unul patriotic. Pentru G. Călinescu, în marea sa *Istorie* din 1941, literatura desenează harta țării, iar scriitorii îi apără fruntariile, în contextul istoric cunoscut. Pe urmă, în anii socialismului nerușinat, cultura însemna rezistență la ofensă, iar literatura trebuia apărată, o dată cu valorile pe care ea părea să le încapsuleze. Generațiile de critici de atunci, fără a uita că rolul lor este să disocieze între valori estetice, au avut tendința de a acorda esteticului o funcție salvatoare de la mizeria cotidiană, dând astfel o nouă valență acelei religii a artei născute o dată cu romantismul și ai cărei preoți sunt, de regulă, scriitorii.

Mi se pare că noua generație de critici privește lucrurile altfel în deceniile postcomuniste, mai ales după vălmășagul a ceea ce s-a numit „tranziție" – de fapt, o perioadă de neașezare violentă, încărcată de maximalism ideologic, conținând în cea mai mare parte noxele încă nedisipate ale conflictelor ideologice înăbușite din anii comunismului. E o generație liberă de misiune, care încearcă să valorifice potențialul său printr-o viziune *meta-*, cercetând, încă o dată, fundamentele estetice, sociologice, politice ale existenței literaturii. Critica estetică așa cum o înțelegeau interbelicii și postbelicii nu mai e posibilă, deoarece ea permitea alunecări grave și confuzii, pe atunci considerate ca inevitabile și, uneori, necesare. Dar nici o critică „ideologică" sau „reideologizată" nu mi se pare că ar avea vreun rost și, în orice caz, nu este practicată de către criticii mai noi. Aș spune că punctul de greutate al lecturilor critice din cărțile acestor autori este istoricismul, sau mai bine zis recompunerea orizontului de respirație al operelor, retrasarea istoriei receptării lor, scrierea biografiilor intelectuale ale scriitorilor, redeschiderea dosarelor închise ale unor epoci literare clasate. De aici vine poziționarea metacritică a unor autori precum Antonio Patraș și Alex Goldiș, cercetând istoria criticii românești dintr-o perspectivă necomplezentă, sincronă și comparatistă. La fel aș situa lecturile recontextualizante practicate de către Bogdan Crețu și Cosmin Borza, dar și inspirația lui Mihai Iovănel și Paul Cernat de a recurge la recontextualizarea ideologică a fenomenelor despre care scriu. La fel stau lucrurile, mi se pare, cu studierea literaturii române într-un context mondial, practicată de Andrei Terian.

Aici se realizează și joncțiunea criticii „tinere" cu producția internațională. Nu pentru că generațiile mai vechi ar fi fost opace la cărțile de teorie ale vremii lor – dimpotrivă, ele au produs scrieri critice perfect sincrone și teoretizări, paralele cu modelele lor occidentale, de foarte bună calitate. Deși românistica n-a reușit să iasă nici în mileniul al treilea din cercul ei destul de strâmt, deși publicațiile în străinătate ale colegilor nu sunt chiar abundente, am impresia totuși că critica nouă respiră, într-adevăr, un aer ceva mai internațional. Asta nu vine însă din mulțimea referințelor străine, nici din adoptarea unor limbaje sau metode verificate internațional și aplicate la realități românești, ci din apropierea necomplexată de literatura română, studiată ca un fenomen cultural între altele ale lumii, cu o dimensiune comparatistică implicită pe care critica mai veche nu o avea în vedere. Mi se pare că majoritatea colegilor mei de generație împărtășesc presupoziția că orice fenomen estetic românesc trebuie să reziste unei analize necomplezente și unei priviri dispuse să-i cerceteze exhaustiv contextul primei sale apariții, ca și al istoriei lecturii. Cele mai interesante cărți ale generației mele își asumă sarcina de a chestiona presupozițiile literare ale fenomenelor și autorilor studiați până la rădăcină. Nu este vorba doar de recontextualizare

ideologică, doar de analiza receptării, doar de metacritică. Toate aceste direcții se adună laolaltă într-un efort de a discuta fundamentele estetice, sociologice, antropologice ale literaturii, structurarea istorică a modurilor de a o înțelege.

Criticii de astăzi refuză echivalența critică-literatură, recunoscându-le operelor un statut istoric, chiar și atunci când ele au fost scrise doar cu un deceniu în urmă. Asta implică și un efort de reevaluare a sensului atribuit literaturii în epoca și în lumea în care opera a fost scrisă. De aici vin cele mai importante teme și provocări ale criticii de azi: obligativitatea integrării ideologiei autorului și a epocii, discutarea mecanismelor sociale care asistă la realizarea operei de artă, a formelor de comunicare pe care literatura le face posibile, dar și memoria literaturii, reverberațiile canonice și opera ca mărturie.

Criza cronicii

În ceea ce privește critica literară de revistă, lucrurile sunt mai delicate. Mulți dintre autorii care semnau cronici în revistele literare până acum vreo trei-patru ani s-au retras în studii și în cărți cu circulație restrânsă, în domeniul de specialitate. Au apărut, e adevărat, alții, și acest lucru arată că nu avem de-a face cu o criză veritabilă a instituției care e critica literară. Mai interesant este însă de văzut ce roluri îndeplinește critica curentă astăzi. Dacă răspândirea explozivă a mijloacelor de comunicare în masă a părut îngrijorătoare o vreme, ca provocând o pierdere a autorității în publicistică, lucrurile nu mai stau așa și proliferarea necontrolată de „tribune" publice nu poate

produce veritabile modificări câmpului literar. Criticul-librar, care oferă sugestii de lectură și cumpărătură și pentru care orice carte este o carte bună, nu este o prezență atât de răspândită, iar lipsa competenței dovedite îl exclude din câmpul disciplinei. De fapt, e vorba nu de critici, ci de cititori entuziaști, care datorită noilor media au posibilitatea să-și răspândească impresiile de lectură. Nici criticul-intelectual angajat, care își transferă prejudecățile ideologice în sfera judecăților literare, nu mi se pare a avea încă o prezență îngrijorătoare la noi. Criticul-selector de gust, unul dintre rolurile tradiționale, se menține astăzi grație câtorva autori care fac parte din circuitul editorial și publicistic, mai rar și din cel universitar. Este un rol clasic, ce contribuie la rotunjirea universului vieții literare, la coerența universului social din care iese mare parte din producția artistică a unei epoci.

Acest rol este în suferință, pentru că majoritatea universitarilor încă tineri nu mai pot să se ocupe cu aceeași frecvență de critica de gazetă, și ei reprezentau grosul contingentului douămiist. Ei au întors spatele cronicăriei din lipsă de timp, dar mai ales datorită obligațiilor universitare, foarte stricte cu textele critice neindexabile drept contribuții academice. Din această cauză, sociabilitatea literaturii actuale pierde, realizându-se o insularizare a criticii literare față de literatura curentă și a scriitorimii față de instanțele critice.

Dar criticii înșiși profită copios de începuturile lor cronicărești, așa încât începuturile din gazete rămân o parte importantă și plină de consecințe a scrisului lor. Nu mă refer doar la fluența stilistică și la comunicabilitatea pe care au putut s-o dobândească textele lor prin activitatea publicistică. Mai importantă este capacitatea de a se întoarce la epoci literare mai vechi cu reflexele trezite de studiul unei epoci noi, imprevizibile, aflată în mișcare. Exercițiul cronicii nu este unul odihnitor, deoarece presupune muncă permanentă de detectare a liniilor de forță dintr-un tablou mișcător. Iar epocile vechi trebuie privite cu același ochi proaspăt, care să nu accepte ca de la sine înțelese interpretările tradiției.

Șerban Axinte

La fel ca în viață, în bibliotecă avem de-a face tot cu noi înșine

1. Nu știu în ce măsură criticul literar a avut vreodată (în mod direct) o misiune în societate. În general, literatura este cea care are un impact mai mare sau mai mic asupra societății, în vreme ce critica supraveghează, însoțește, provoacă – uneori discret, alteori vocal – literatura. Întotdeauna mi-am imaginat criticul ca pe o *meilleure conscience* a scriitorului, ca pe un martor tăcut, dar vigilent al celui care-și asumă această staționare pe scenă. Aceasta e, oricum, varianta optimistă în care admitem că scriitorul ar avea vreo misiune în societate. Eu nu mă număr printre cei care consideră că în vremurile pe care le trăim scrisul nu mai interesează. Dimpotrivă. Cunosc suficienți indivizi pasionați de literatură, oameni care nu citesc doar pentru a învăța să scrie. Mai mult, am încredere că noile media vor stimula interesul pentru lectură, chiar dacă obiectul „carte" ar dispărea la un moment dat. Cu toate acestea, nu văd cum un critic literar ar putea avea o misiune în societate. Criticul literar nu mai este o instituție, nu mai reprezintă un factor de putere, ci doar un analist fin al fenomenului literar. Cine crede că mișcă munții din loc scriind o cronică sau un studiu trăiește într-o amară iluzie. Criticul s-a retras de la tribună și s-a închis în bibliotecă. Din când în când iese să ia câte o gură de aer și atunci lumea îl vede și își amintește că există. Dar nu-i plâng de milă. La fel ca în viață, în bibliotecă este mereu ceva de făcut.

2. Critica estetică rămâne valabilă, dar nu își mai este suficientă sieși. În comentarea operelor literare, dimensiunea estetică mi se pare o condiție *sine qua non*. Lucrurile trebuie împinse ceva mai departe. Se poate observa că, deși eticul a fost dat afară pe ușa din spate, el a găsit de cuviință să revină în literatură pe ușa din față. Eticul de astăzi nu mai seamănă cu cel de pe vremea lui Nicolae Iorga. Lucrurile s-au schimbat atât de mult încât par a fi diametral opuse, cu toate că se revendică de la același concept.

După părerea mea, generației șaizeciste îi datorăm cea mai coerentă perspectivă asupra *autonomiei esteticului*, cu toate că bazele acestui mod de a înțelege literatura (arta în general) au fost puse în perioada interbelică. Diferența dintre cele două etape din evoluția criticii literare românești ar fi aceea că în interbelic au existat deopotrivă coloși și liliputani, în vreme ce în anii `60 a luat naștere o generație mult mai legată care a acționat cumva sinergic în favoarea literaturii române. Criticii respectivi erau/ sunt de o valoare comparabilă. Aproape toți au dat cărți peste care nu se poate trece. Deși se raportau la modele precum G. Călinescu sau E. Lovinescu, șaizeciștii Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Lucian Raicu, Valeriu Cristea ș.a. nu au avut un comportament epigonic, ci au creat o nouă grilă (în sens valoric, nu restrictiv) de înțelegere a literaturii. Șaizeciștii au condus spre profunzime *creația critică*. Limitele literaturii depind într-o oarecare măsură și de limitele unor concepte. Cred că în zilele noastre înțelegerea artei necesită și o regândire a dimensiunii etice.

3. După 1990 a existat o etapă în care interesul criticii s-a centrat pe nonficțiune. Nu mai e cazul să explic de ce pentru că s-a scris foarte mult pe această temă. Din anii 2000 însă ficțiunea și-a reintrat în drepturi, deși pasiunea pentru *document* nu s-a epuizat, dar a adoptat o manieră științifică. Așadar, ca să citez un titlu recent, *In Fiction We Trust*!

4. Cred că generația din care fac parte poate fi supranumită cea a pdf-urilor, a amoazoanelor și a goodreads-urilor. Exagerez, firește, dar prin asta reamintesc un lucru știut. Accesul aproape nelimitat la informație (bibliografie). Trăind în sincronicitate cu lumea, e normal ca și universul ideilor să fie mult mai larg acum decât oricând, mai ales în condițiile în care și cartea tipărită își are locul ei. Computerul criticului de azi pare a fi o bibliotecă fără sfârșit. Există pretutindeni și multă zgură, dar spiritul critic operează selecții. De altfel, ne individualizăm unii în raport cu alții prin naturile noastre diverse și prin selecțiile pe care le facem.

Cum avem încă foarte multe lucruri de spus, mă feresc să dau un răspuns definitiv și generalizator în legătură cu trăsăturile criticii douămiiste. Până acum e de notat interesul pentru lucrările de sinteză în defavoarea culegerilor de foiletoane critice, specifice în linii mari generațiilor interbelice și postbelice.

5. Ideal ar fi ca cercetătorul să coexiste cu autorul de foiletoane critice. Cel puțin în cazul meu așa îmi doresc să fie. Paul Cernat, Alex Goldiș, Bianca Cernat, Bogdan Crețu, Antonio Patraș sunt doar câteva exemple de reușită în acest sens. Alți critici, după ce au avut o activitate notabilă de cronicari literari, au ales zona cercetării: Andrei Terian, Doris Mironescu, Teodora Dumitru, Oana Soare și Mihai Iovănel îmi par de departe cei mai competenți în acest perimetru. Dubla formație a criticului – de publicist și cercetător, în același timp – nu ține de o paradigmă revolută, doar că în Occident apele s-au cam separat, asta neînsemnând că și la noi trebuie să se întâmple același lucru.

6. Nu mă îndoiesc de faptul că noua critică literară cunoaște principalele direcții teoretice contemporane, dar nu sunt prea sigur că acestea au fost și asimilate corespunzător în discursul teoretic de azi. Se dovedesc importante și utile în acest caz și recenziile la cărțile de teorie literară occidentale, apărute în presa românească de specialitate. Ele reflectă un prim nivel de cunoaștere și de raportare la acestea.

7.-8. Constat că la ultimele două întrebări am răspuns implicit până acum. În finalul intervenției mele, aș mai adăuga faptul că eu cred într-o *critică integrativă*, capabilă să acumuleze în sine metode și căi de atac dintre cele mai diverse. Cred într-o critică maleabilă, deschisă, ale cărei libertăți nu sunt controlate decât de însuși spiritul critic, care nu-i permite acesteia să se îndepărteze de obiectul ei. Cred în rigoarea conceptuală, dar și în bunul simț (încă enigmatic). Suntem în permanență în negociere cu noi înșine indiferent dacă optăm pentru *identificare* sau *distanțare*. Eu însumi mă situez la mijlocul drumului dintre impresionismul critic (ușor temperat, sper) și cercetarea academică. Asta pentru că, dincolo de paradigme, metode și taxonomii, cred în dragostea pentru literatură.

Dana LIZAC

Eminescu, Heliade şi Creangă, actori în *Călin (file din poveste)* (III)

Abstract

Porcul Făt-Frumos din Povestea Porcului *a lui Creangă este o noua mască a Poetului, în timp ce Ileana este văzută ca o personificare a Receptorului. După o încercare eşuată de a-l constrânge pe poet să se coboare cu totul la nivelul lumii comune, Ileana pleacă în căutarea sălaşului său spiritual (Mânăstirea de Tămâie) şi parcurge calea ascendentă pe care Cătălina din* Luceafărul *refuză să păşească.* Povestea Porcului *poartă amprenta lui Eminescu şi se termină, ca şi poemul* Călin*, cu nunta Poetului cu Opera şi integrarea Înaintaşului în lanţul Tradiţiei poetice: prin opera succesorului, poetul devine Poet cu Operă, iar Înaintaşul devine Maestru şi îşi dobândeşte locul în Tradiţie, validat de posteritatea sa literară.*

Cuvinte-cheie: *Eminescu,* Călin (file din poveste), Luceafărul*; Ion Creangă,* Povestea Porcului*; o interpretare în cheie hermetică; lanţul Tradiţiei Poetice Hermetice* .

The Boar/ Prince Charming in Creangă's fairy tale is a new mask of the Poet, while Ileana, the Emperor's Daughter is seen as an embodiement of his Reader. After a failed attempt to force the Poet to reveal himself completely to the common world, Ileana sets out on a quest for his out-of-this-world abode (the Incense Monastery). She takes the way up that Cătălina, the princess in Luceafărul *will reject. Creangă's* Fairy Tale of the Boar-Prince *bears Eminescu's imprint and ends, like the latter's poem* Călin*, in the Poet's wedding with his poetic Oeuvre and his master's full integration into the chain of Poetic Tradition as a predecessor validated by his literary posterity.*

Keywords: *Mihai Eminescu* - Călin, file din poveste (Călin, Pages from a Fairy Tale), Luceafărul (Lucifer, also translated as The Morning and the Evening Star*); Ion Creangă* - Povestea Porcului (The Fairy Tale of the Boar-Prince)*; The Chain of the Hermetic Poetic Tradition*.

Povestea Porcului a lui Creangă

Opera succesorului, care dovedeşte receptarea lui Eminescu şi aruncă o lumină asupra *Luceafărului*, capodopera sa (în mod paradoxal încă nedefinitivată) este *Povestea Porcului* a lui Creangă. Culeasă şi publicată şi de Ispirescu sub numele de *Porcul cel minunat*, povestea este e o variantă a unui basm străvechi, de largă circulaţie, consemnat pentru prima data în secolul II de Apuleius în romanul său iniţiatic *Măgarul de aur*: povestea lui Cupidon şi Psyche. Psyche (în greacă *suflet* sau *suflare de viaţă*) îşi atrage mânia lui Venus pentru frumuseţea ei şi zeiţa îşi trimite fiul, pe Cupidon, să o săgeteze ca să o facă să se îndrăgostească de o făptură hidoasă. Cupidon se zgârie din greşeală cu una dintre săgeţile lui şi se îndrăgosteşte de ea el însuşi.

Tatăl fetei, îngrijorat că Psyche nu se mărită, consultă oracolul lui Apollo şi află că fata nu e sortită unui om, ci unei fiinţe de felul unui balaur, care e temută până şi de zei (ne întâlnim aici din nou cu o ipostază a

Dana LIZAC, e-mail: danalizac@hotmail.com.

Zburătorului). Psyche e îmbrăcată în straie de înmormântare și depusă pe vârful unui munte, de unde Zephyr o duce în palatul mirelui ei, care începe să o viziteze noaptea și de care ea se îndrăgostește, fără a-i fi văzut fața.

Surorile lui Psyche o conving că balaurul ar putea să o devoreze, împreună cu copilul pe care îl așteaptă și o îndeamnă să-i afle identitatea, așa că într-o noapte tânăra nevastă se înarmează cu un opaiț și un cuțit. La lumina opaițului balaurul se dovedește a fi un tânăr frumos (ipostază în care se prezintă, la fel, Zburătorul și Luceafărul). O picătură căzută din ceara opaițului îl trezește însă pe zeu, care fuge în zbor. După mai multe munci în serviciul zeiței Venus, munci care o duc până pe tărâmul umbrelor, Psyche e salvată de Cupidon și povestea se încheie cu nunta lor, ospăț la care participă toți zeii.

Ca și pentru Heliade și Eminescu, povestea lui Creangă despre un porc/balaur/ Făt-Frumos/ Hermes se petrece pe tărâmul poeziei. Porcul acesta este un creator, un pontifex, el construiește un pod și un castel: podul e figura procesului creator, care leagă tărâmul spiritual de cel material, (una cu brațul „rotund" al Ilenei), palatul e o imagine a Operei, respingătorul animal este o mască a Poetului. Părerea noastră este că așa cum în Călin-fiul Eminescu l-a distribuit pe Creangă, în rolul Porcului Creangă l-a distribuit pe Eminescu, VER, cel înalt, cel proeminent, cel ales. Poetul în trup de porc este poetul obligat printr-o vrajă („vraja" vieții materiale) să trăiască în „tina" lumii comune, în cercul ei strâmt, „de fier", între oamenii de rând - unde nu este nici înțeles, „cunoscut", nici recunoscut drept ceea ce este de fapt, ci dimpotrivă, are un statut inferior, de handicapat, ca albatrosul lui Baudelaire pe puntea corăbiei. Porcul functionează însă în regim dublu: ziua e exilat între oamenii de rând, dar noaptea urcă în lumea lui, lumea visului, a imaginarului, a creației poetice - și redevine el însuși, poetul, Făt-Frumos și zeul Hermes, mediatorul între cer și pământ.

Porcul-poet face podul cerut de împărat ca preț pentru mâna fiicei lui. În procesul de creație se vădește a fi asemenea unui balaur: „suflând o dată din nări, s-au făcut ca două suluri de foc, de la bordeiul moșneagului, care acum nu mai era bordei, și până la palatul împăratului. Și podul, cu toate cele poruncite, era acum gata." Podul este construit noaptea, după ce adoarme toată lumea. E un pod între lumi, „un pod de aur pardosit cu pietre scumpe și fel de fel de copaci, pe de-o parte și de alta, și în copaci ... tot felul de păsări, care nu se mai află pe lumea asta". Aurul și pietrele scumpe arată o lucrare spirituală, păsările cântătoare duc cu gandul la glasurile cu care poetul cântă încifrat, în limba păsărilor. Cât despre ceilalți eroi ai acestei povești, deși fizic trăiesc în același spațiu, structural aparțin unor sfere de existență diferite. Împăratul e un om al straturilor superioare, un om spiritual prin demnitatea lui, în timp ce soția lui aparține straturilor de jos, „cercului strâmt" al lumii comune - al cărei reprezentant extrem e bătrâna vrăjitoare, Talpa-Iadului, situată pe treapta cea mai de jos a lumii materiale, mai jos decât care nu există nimic. Dar în lumea de jos locuiesc și oameni „cu frica lui Dumnezeu", care trăiesc după legile firii: asa sunt „crescătorii" porcului, cei doi bătrâni care l-au înfiat, oameni săraci material dar bogați spiritual - căci au dragoste și milă, înțelepciune și humor. Fata împăratului nu e numită în basm, cum nu e numită nici în *Călin*. Ea este Sufletul, Psyche, Materia Prima, Maria, Isis, dar și (în lumea de sus) Ileana, Elena, Selena, Luna, Diana, Afrodita și (în lumea de jos de după cădere) Eva sau Dalila. Situată între cei doi părinți ai ei, ca suflet pur asezat între sufletul spiritual și sufletul instinctual, e la început o ființă neevoluată, trasă în jos de glasul celui din urmă, care îi vorbește prin vocea mamei. La fel ca Psyche, se grăbește să afle identitatea soțului ei și într-o noapte îi arde pielea de porc.

Povestea Porcului pune în esență aceleași probleme ca *Luceafărul*. Gestul Ilenei este echivalent cu cererea Cătălinei: „Tu te coboară pe pământ, fii muritor ca mine": omul de rând vrea sa reducă artistul la condiția lui. În raport cu Porcul-poet, Ileana joaca aici rolul receptorului, rol pe care și Cătălina îl joacă pe lângă Luceafăr. În loc să

stea cu credință lângă soțul ei, să facă efortul să se ridice, să evolueze, să ajungă să-l înțeleagă, soția Porcului îl obligă, printr-un gest brutal, să se coboare și să se devoaleze. Cele două femei reprezintă receptarea rea, pasivă, forța absorbantă a materiei și a spiritului individual, a omului inferior. Exasperat de lipsa de iubire/înțelegere, Luceafărul va avea un moment de slăbiciune și va fi gata să o mulțumească pe Cătălina. Porcul-Făt Frumos, e mai categoric, se face nevăzut, nu înainte de a-i încinge Ilenei mijlocul cu un cerc de fier. Acest cerc de fier este cercul strâmt al lumii materiale, lumea pe ea și-o alege prin gestul ei necugetat. Cercul nu va plesni și copilul ei nu se va naște până când ea nu va evolua, nu va face singură drumul pe care altfel l-ar fi făcut urmându-și soțul și nu-l va regăsi pe Făt-Frumos la Mânăstirea-de-Tămâie, unde se retrage el.

Ce fel de loc este Mânăstirea-de-Tămâie și ce semnificație are acest nume? Cuvântul mânăstire vine de la cuvântul grec *monos*, "singur". Originea cuvântului *tămâie* se găseste probabil în cuvântul latin *thymanea*. Dictionarele dau ca probabile variante intermediare în limba latină *thymiama, thym(i)anea* și semnaleaza înrudiri cu limbile franceză (*timoine),* sardă (*timangia)* și greacă (Θυμιάμα). Putem să speculăm că acest nume încifrează și sigla eminesciană TI M (TI EM) sau TI MI (TI EM-I), după cum cuvântul *monos* încifrează și sigla MN (EM-N), sigla poetului de a cărui unicitate Creangă era probabil convins. Tămâia arsă se folosește în ritualurile religioase; fumul are, pe de altă parte, și conotații de irealitate, de virtualitate. Retragerea în Mânăstirea-de-Tămâie e poate un fel de a spune că poetul s-a retras într-o dimensiune interioară, în sine și în Opera sa, care există și nu există încă. Cu o operă constituită dar neînțeles, nereceptat, poetul se găsește suspendat într-un spațiu-nespațiu situat undeva în cer, în lumea virtuală a principiilor, între existență și nonexistență, în lume și totuși în afara ei.

Drumul fetei de împărat se desparte însă de al Cătălinei. Spre diferență de ea, femeia Porcului pornește într-un urcuș anevoios (ca și Călin), în căutarea soțului. Drumul ei e un drum de cunoaștere, în sens invers șuvoiului creației. În textul hermetic *Poimandres,* discipolul Trismegistos află cum, după moarte, sufletul care se întoarce la sursă parcurge (condus de Hermes) în sens ascendent cele șapte sfere (simbolizate de cele șapte planete clasice) și lasă în fiecare balastul primit când coborâse (condus de același zeu) și se încarnase. Ileana merge pe același drum și după câte un an de pribegie prin locuri sălbatice (pe cărări nebătute, sau puțin bătute, adică) ajunge pe rând în sfera lui Mercur (la Sfânta Miercuri), a Venerei (la Sfânta Vineri) și a Soarelui (la Sfânta Duminică). Fiecare sfântă îi face un dar, care reprezintă întelegerea unui adevăr inițiatic. Sfânta Miercuri îi dă o furcă ce toarce singură „fire de aur, de mii de ori mai subțiri decât părul din cap" (sensul Ființei și al devenirii). Sfânta Vineri îi dă o vârtelniță care deapănă singură (figură a circularității, a roții hermetice care deapănă ciclurile de creație/ distrugere), iar Sfânta Duminică - o tipsie pe care stau o cloșcă cu pui de aur (ceea ce, credem, se referă la raportul între Unu și Tot, între Unu și multiplu, în plan poetic între Operă și opere). Pe lângă aceste daruri, fiecare sfântă îi mai dă un corn de prescură și un păhăruț de vin cu care să se hrănească până la următorul popas: semn ca această călătorie e o călătorie spirituală.

Gospodăria Sfintei Duminici este marginea cea mai de sus a lumii făcute de Dumnezeu, dar pribeaga nu-si găsește soțul în această lume. Niciuna dintre jivinele convocate de Sfânta nu știe unde ar putea fi Mânăstirea-de-Tămâie, curtea lui Făt-Frumos. Și totuși, în ultima clipă se ivește călăuza: zeul poet, Hermes psihopomp, cel care conduce sufletele morților pe tărâmul de dincolo, în deghizamentul ciocârlanului cu piciorul rupt (citim „îndoit") care o va conduce pe drumurile ultimei cunoașteri.

Călătoria nefericitei soții în căutarea lui Făt-Frumos este aceeași cu călătoria Luceafărului, înapoi pe firul creației și dincolo de ea, înainte de manifestare, pe tărâmurile proto-creației. A treia muncă a lui Psyche în povestea lui Apuleius fusese să aducă apă neagră din izvorul râurilor Styx și Cocytus, care despart lumea de aici de cea de dincolo. Speriată de peisajul sumbru și de balaurii care se târau printre stân-

ci, Psyche e cuprinsă de disperare, dar e salvată de Jupiter. Pe aceleași meleaguri ajunge și soția porcului, în „a chaosului văi" despre care vorbește Eminescu în *Luceafărul*. Acolo, spun vechile mituri, forțele primordiale nediferențiate, în luptă oarbă pentru supremație (caldul și recele, uscatul și umedul care o chinuiau pe Florica, Materia Prima din *Zburătorul*), se arată în chip de monștri. Tot acolo Materia Prima începe să se miște și se formează vortexul originar despre care vorbea Poimandres, arhetipul tuturor șerpilor și balaurilor mitici. Ileana și ciocârlanul ajung în „pustietăți așa de îngrozitoare, în care fojgăiau balauri, aspide veninoase, vasiliscul cel cu ochi fermecători ... și altă mulțime nenumărată de gângănii și jigănii înspăimântătoare, care stăteau cu gurile căscate, numai și numai să-i înghită; despre a cărora lăcomie, viclenie și răutate nu-i cu putință să povestească limba omenească". A merge îndărăt în contra direcției creației până la origini e tot una cu a merge pe direcția resorbției ciclului, iar lăcomia făpturilor haosului e aceeași cu „setea care-l soarbe" pe Luceafăr către adâncul „uitării celei oarbe", care e esența ultimă a Zeului.

Punctul ultim al acestei resorbții este o peșteră - pântecul Marii Mume, din centrul lumii, în care toate se întorc - și din care, ca printr-un tunel, printr-o nouă naștere, se iese la lumină „pe o altă lume, unde era un raiu, și nu altăceva! - Iaca Mănăstirea-de-Tămâie! zise ciocârlanul. Aici se află Făt-Frumos, pe care îl cauți tu de-atât amar de vreme. Nu cumva ți-i cunoscut ceva pe aici?"

În acest moment drumul receptorului se încheie: a trecut probele inițiatice, a câștigat întelegerea - înțelege, cunoaște, recunoaște Opera poetului - iar cunoașterea se transformă în impuls creator: „Atunci ea, deși îi fugeau ochii de atâtea străluciri, se uită mai cu băgare de seamă și îndată cunoaște podul cel minunat din ceea lume și palatul în care trăise ea cu Făt-Frumos așa de puțin, și îndată i se umplură ochii de lacrimi de bucurie." Plânsul este pentru Eminescu o marcă a creației și credem că și aici metafora funcționează la fel.

Dacă ar fi pășit pe acest drum, Cătălina și-ar fi căpătat cununile de stele, cunoașterea lucrurilor de sus și forța creatoare, stăpânirea peste „lumea din ocean" (peștii, germenii din marea primordială, cuvintele din Limba Română, pentru poeți). Ar fi avut adică despre ce să vorbească în poezie și ar fi căpătat o voce - ar fi devenit o succesoare a Luceafărului/ Făt-Frumos, o poetă cu consistență, care să-i poată călca pe urme.

Decorul acestor locuri e sumar: în Mânăstirea-de-Tămâie se află podul, palatul lui Făt-Frumos și o fântână. În acest spațiu rarefiat locuiesc patru personaje. În primul rând Făt-Frumos, întruchipare a principiului activ, al dublei mișcări hermetice, de creație și distrugere/reflectare: ziua vânează, deci are niște treburi creatoare (vânătoarea stă sub semnul siglei VEN). Seara înainte de culcare bea o cupă cu lapte, ceea ce presupune ocupații legate de cunoaștere (care stau sub semnul siglei VER). "Făt-Frumos" spune Vasile Lovinescu, "e stăpânul Contemplației și al Acțiunii … înainte de a bea cupa cu lapte seara, gest eucharistic, deci sacerdotal, merge ziua la vânătoare, gest cavaleresc"[1]. La vânătoare îl însoțește un credincios (în care Creangă probabil s-a distribuit pe sine - sigla CR ar fi un indiciu). În palat mai locuiește o jupânească bătrână „viespea care înălbise pe dracul, îngrijitoarea de la palatul lui Făt-Frumos, o vrăjitoare strașnică", întruchipare a principiului material, pasiv, întunecat, absorbant. Aceasta are și ea o slujnică. Nefericita nevastă încearcă mereu să ajungă la soțul ei și să-i vorbească, mituind-o pe jupânească cu darurile primite de la sfinte. Dar aceasta îi ia darurile cu vicleșug și o duce noaptea în camera în care neștiutorul soț doarme dus, sedat de ea. La a treia încercare vrăjitoarea dă greș însă, pentru că intervine credinciosul lui Făt-Frumos. Stăpânul se preface doar că doarme, nefericita lui soție se apropie de el, el pune mâna pe cercul de fier care plesnește și copilul acestei femei se naște. In plan poetic, succesorul poetului își naște opera. Odată ce opera succesorului există, ea este dovada concretă ca poetul este receptat. Opera suc-

1 Vasile Lovinescu, *Creangă și Creanga de aur*, Cartea Românească, București 1989, pag. 265.

cesorului funcționează ca o oglindă în care poetul se privește, se recunoaște și se autocunoaște: poetul devine Poet cu Operă, Creator autentic.

Poate așa își închipuia Creangă viitorul prieteniei lui cu Eminescu în anul de grație 1876, sau așa și-ar fi dorit să fie: el însuși mereu alături de Eminescu, Veronica făcând efortul să se ridice la înălțimea lui și reușind în final și ea să-i stea cu adevărat alături. „Iară pe credincios cu mari daruri l-au dăruit împăratul și împărăteasa, și pe lângă dânșii l-au ținut până la sfârșitul vieții lui". Dincolo de poveste, viața i-a despărțit și numai moartea i-a adunat din nou pe toti trei, în același an, 1889.

„Nu este totuși exagerat să-l socotim pe fiul Smarandei un mare erudit în stiințele hermeneutice, un inițiat? - se întreabă Eugen Simion, cu referire la susținerile lui Vasile Lovinescu din studiul său *Creangă și Creanga de aur*. „Este, desigur", răspunde exegetul, "dar autorul se referă nu la persoana lui Creangă ci la textele lui, pe care el le preia din tradiția orală. Acestea, având o întinsă circulație în timp și spațiu, poartă în ele un număr de simboluri vechi care, puse cap la cap, reproduc scenariile inițiatice... Creangă face, cum s-ar zice, proză ezoterică fără să știe"[2]. În ce privește *Povestea Porcului,* credem că Eminescu, care lucra și la *Călin* și la *Luceafărul* în anul 1876 și-a pus amprenta asupra structurii acestei stranii narațiuni, construită în buclă, prin discuțiile pe care le-a purtat cu prietenul său și prin sugestiile pe care i le-a oferit. Creangă, care trage din aceleași izvoare ale înțelepciunii populare ca Eminescu, face, cum s-ar zice, în egală măsură, poetică eminesciană fără să știe.

În grădina hermetică

Revenind la Călin, în momentul în care și-a terminat opera, poetul este ca și mort: forța creatoare, care-l definește, suflul poetic, s-a stins. După acest moment de nadir începe drumul de întoarcere, traseul ascendent, (paralel cu traseul ascendent al receptorului și cu raza reflectată de oglinda care este opera lui), care este traseul de autocunoaștere al poetului, la capătul căruia se va regăsi pe sine ca Poet cu Operă. Drumul trece prin cele trei păduri din basme - de aramă, de argint și de aur, care reprezintă cele trei lumi. Spiritul Poetului se înalță la cer de mână cu sufletul miresei lui, Limba Română - cea care în lumea de jos este operă, iar în lumea de sus este Operă.

„De treci codrii de aramă" ai lumii de jos, așadar, te găsești în Pădurea de argint, în centrul lumii, în sânul Naturii, în Dumbrava Venerei, dar și în grădina hermetică, pentru că natura cu haina ei verde este tărâmul lui Hermes și argintul este metalul său (argintul-viu îi poarta numele, Mercur). Aici se zăresc deja semnele etapei *albedo* a operei alchimice, semnele luminii de la capătul drumului: „...de departe vezi albind/ Ș-auzi mândra glăsuire a pădurii de argint". Pădure vrăjită ca Brocélianda sau Codrul Ardenilor, *„Pădurea de Argint"* este și numele unei zone silvestre din vecinătatea Mânăstirii Văratec, unde Eminescu a scris în cea mai mare parte poemul *Călin:* încă o dovadă că poetul scrie despre sine și despre arta sa.

Ca în orice spațiu intermediar, aici întunericul este amestecat cu lumina: în pădure domnește un „mândru întuneric", „lângă isvoară, iarba pare de omăt". Drumul urcă spre cer, unde albastrul domină, pădurea e plină de flori albastre și de „mii de fluturi mici albaștri". Dacă apa primordială care umplea acest spațiu înaintea genezei era plină de germeni, natura e plină de roiuri, de albine, de fluturi, de boabe de polen, de flori, de stropi de apă, de prundișuri... Văzduhul este „tămâiet", aerul e plin de miresme, dar și de sunete, ca insula lui Prospero[3]: pădurea are o „mândră glăsuire" (care este o rostire, dar nu o vorbire), de pretutindeni se aud suspine, ropote, murmure...

Natura e însuflețită, pentru că este însăși Sufletul Lumii - însuflețite sunt până și

2 Ion Creangă *Opere,* Univers Enciclopedic, București 2000, introducere de Eugen Simion, pag. XV.

3 După spusele lui Caliban în Furtuna lui Shakespeare (în actul III, scena 3): „Be not afeard; the isle is full of noises,/ Sounds and sweet airs, that give delight and hurt not". (Nu-ti fie teamă; ostrovu-i plin de zgomote/ de sunete și de miresme ce doar vin să te-ncânte și nu-ți fac vreun rău – trad. n.)

trunchiurile copacilor, care sunt liniile de corespondență între lumea de sus și lumea de jos, urzeala lumii: „Pare-că și trunchii vecinici poartă suflete sub coajă,/ Ce suspină printre ramuri cu a glasului lor vrajă". Tărâmul încântat este în egală măsură tărâmul Limbii Romane, care „vrăjește", transformă, ideile și noțiunile în imagini, în simboluri, în cuvinte - încifrează și simbolizează. Acest peisaj hermetic pare o transpunere în categoriile sensibilitatii românești a peisajului simbolic din poemul lui Baudelaire *Correspondances,* din volumul *Les Fleurs du Mal*: „La Nature est un temple où de vivants piliers/ Laissent parfois sortir de confuses paroles;/ L'homme y passe à travers des forêts de symboles/ Qui l'observent avec des regards familiers.// Comme de longs échos qui de loin se confondent/ Dans une ténébreuse et profonde unité,/ Vaste comme la nuit et comme la clarté,/ Les parfums, les couleurs et les sons se répondent."[4] Eminescu și Baudelaire privesc la același spatiu al geografiei hermetice și fiecare îl percepe din ipostaza miraculoasă a limbii lui.

Nunta Poetului cu Opera presupune însă sfârșitul procesului creator și sugestiile de sfârșit de ciclu nu lipsesc. Izvoarele se adună în sursa lor: „Ele sar în bulgări fluizi peste prundul din răstoace,/ În cuibar rotind de ape, peste care luna zace". Acest cuibar „rotind" de ape este haosul de la începutul și de la sfârșitul lumii, pântecul marii Mume, vortexul apelor primordiale care ține în el oul cosmic, din care luna nu răsare, ca în primele faze ale genezei, ci dimpotrivă, în care se scufundă la sfârsit de ciclu (*zace* înseamnă pe românește și *trage să moară*). Tot așa, la masa de nuntă, se strâng „din patru părți a lumii" nuntașii, iar muzica, în loc să fie veselă, de petrecere, e o muzică lentă și discretă: „Lin vioarele răsună, iară cobza ține hangul" (spre deosebire de altă nuntă poetică, *Nunta Zamfirei* a lui Cosbuc, de exemplu, unde „A fost atâta chiu și cânt/ Cum nu s-a pomenit cuvânt!/ Și soarele mirat sta-n loc...")

Pădurea, codrul, este în egală măsură lumea tradiției poetice naționale, culte și folclorice: trunchii puternici sunt în această ipostază poeții nenumărați, cunoscuți și anonimi. O prezență marcantă este Craiul, tatăl fetei, înaintașul Heliade - numit aproape imperceptibil „El". Succesiunea lui s-a descurcat (e cu barba pieptănată). Are nu numai o fiică, Opera, dar și un fiu spiritual, un succesor asemenea lui, un Poet cu Operă - ceea ce-l face Maestru, Magister, Mag (poate din acest motiv, deși e tatăl miresei, Craiul e numit „socru mare"). Poartă însemnele regalității și ale sacerdoțiului - care sunt, în același timp, simbolurile celor două funcțiuni hermetice, cea de a fi creator și conducător de suflete: mitra (ca și coroana, un simbol al creației, al Operei) și sceptrul (simbol al autorității, la fel cu cârja păstorului, exprimând în mod tradițional calitatea monarhului de a fi conducătorul spiritual al supușilor săi). Craiul și-a dobândit locul în Tradiție: înconjurat de paji/credincioși/ poeți/aspiranți, stă „țeapăn, drept" (trecut în veșnicie, de neclintit) și „rezemat în jilț cu spată", adică sprijinit pe o succesiune solidă (într-o ipostază asemănatoare cu cea a preotului dac din *Strigoii*.)

Călin este aproape absent în relatarea acestei nunți. „Acum iată că din codru și Călin mirele iese,/ Care ține-n a lui mână, mâna gingașei mirese"- atât spune poemul și este ultima dată cand auzim despre el. Deși se nuntește cu Opera lui, poetul nu se validează pe sine până la capăt prin această unire, ci își validează înaintașul: secvența nunții îi este dedicată de fapt Craiului Heliade, care își incheie ciclul creator și Ilenei/ Limba Română, care beneficiază, din nou, de un lung portret, la fel de impunător ca portretul pe care i-l face Lucius zeiței Isis în *Măgarul de aur* al lui Apuleius. Și de ce n-ar fi, la urma urmelor, câtă vreme este vorba despre aceeași zeiță, Isis Mirionyma, cea cu

4 Natura e un templu ai cărui stâlpi trăiesc/ Şi scot adesea tulburi cuvinte, ca-ntr-o ceaţă;/ Prin codri de simboluri petrece omu-n viaţă/ Şi toate-l cercetează c-un ochi prietenesc.// Ca nişte lungi ecouri unite-n depărtare/ Într-un acord în care mari taine se ascund,/ Ca noaptea sau lumina, adânc, fără hotare,/ Parfum, culoare, sunet, se-ngână şi-şi răspund. (*Corespunderi*, în traducerea lui Alexandru Philippide în *Florile răului*, ediție alcătuită de Geo Dumitrescu, EPLU, 1967, pag. 23)

mii de nume, Zeița Materie, Zeița suflet, Zeița-Limbă?

Iesirea din codru se face pe sus, pe Poarta Cerului, pe gura de rai. Atributul "gingaș" al miresei indică ipostaza ei diafană: ea este acum din nou Primăvara, Aurora, Afrodita Anadyomene, aceeași fată de crai cu care se nuntește ciobanul mioritic pe gura de rai - Opera, care întruchipează forma esențializată a circuitului hermetic. Ca și prima dată, când am văzut-o adormită „în crivat", portretul ei urmează traseul ascendent-descendent al direcțiilor *Solve - Coagula:* de la frunzele uscate (maldărele de file din lumea fizică, corpusul, opera poetului) pe care foșnește poala rochiei ei, în sus până la fața rotundă, fructul spiritual copt, pârguit de Soare al Operei: „Fața-i roșie ca mărul, de noroc i-s umezi ochii", ne spune poetul. Norocul este împlinirea unui ciclu creator și deschiderea către ciclul succesorului. De aici firul descrierii se întoarce și urmează sensul descendent: „La pământ mai că ajunge al ei păr de aur moale,/ Care-i cade peste brațe, peste umerele goale." Părul ei de aur moale (care cade în buclă, adică, asemenea brațului moale al Ilenei, al „împăratului poet" din *Venere si Madonă*, asemenea brațului și părului Venerei Botticeliene, asemenea părului „de aur moale" al Luceafărului în prima sa ipostază) este figura firelor de corespondență, pe care procesul creator coboară până la Poarta Pământului. Umerii și brațele (care întruchipează principiile hermetice *Solve* și *Coagula*) sunt dezgolite, căci ce este Opera dacă nu opera dezvăluită, revelată, în asa fel încât să i se vadă structura?

Ileana este Limba Română, Zeița mai mare decat toți poeții cu operele lor, care până la urmă nu sunt decat bucle și flori în părul ei: „Flori albastre are-n păru-i și o stea în frunte poartă", spune poetul. Vedem în aceste flori albastre Opere, iar în steaua din frunte arhetipul Operei Hermetice, care este și arhetipul *Luceafărului*, cea mai de seamă podoabă a Limbii Române.

Opera hermetică îl ridică pe poet în zările universalului: cei doi miri urcă în înalt, unde se vor așeza pe cer ca Soarele (Poetul) și Luna (Opera). Odata cu ei, urcă spre cer masa de nuntă și nuntașii: „Și s-așază toți la masă, cum li-s anii, cum li-i rangul". Vîrstele, rangurile sunt treptele lumii, iar nuntașii sunt „Feți-Frumoși cu păr de aur, zmei cu solzii de oțele", (ipostaze ale Zburătorului și Luceafărului, ale Poetului), „Cititorii cei de zodii" (ipostaze ale maestrului, magului, înaintașului, așa cum sunt magul din *Egipetul* sau preotul dac din *Strigoii*) și „șăgalnicul Pepele" (o mască, poate, a primului succesor, Creangă). „Socrul roagă-n capul mesei să poftească să se pună/ Nunul mare, mândrul soare, și pe nună, mândra lună": luminătorii cerești sunt, la fel ca la nunta mioritică, în egală măsură întruchipările marilor principii hermetice *Solve* si Coagula, sub tutela cărora se desfășoară ciclul creator.

Mireasa viorică și floarea albastră

„Dar ce zgomot se aude? Bâzâit ca de albine?/ Toți se uită cu mirare și nu știu de unde vine,/ Până văd păinjenișul între tufe ca un pod,/ Peste care trece-n zgomot o mulțime de norod". Din înălțimile universalului, unde Poetul se nuntește cu Opera, coborîm din nou, pe direcția resorbției ciclului, în lumea de mijloc, în pântecul marii Mume, al Naturii, al Limbii și al Tradiției literare românești, în care toti poeții și toate operele se întorc și se asimilează până la urmă. Iată și posteritatea imaginată a poetului, roiurile de poeți care vor veni, aidoma cu roiurile de poeți care au fost, imagine a continuității tradiției poetice naționale.

Toți acești urmași vor parcurge trasele circulare (firele care formează pânza de păianjen) și vor face podul pe care l-a facut Porcul pontifex al lui Creangă. Sunt poeti harnici, furnici care coc aluaturi (coptul aluatului este o metaforă des folosită pentru operațiunile alchimice). Sunt albine, tot harnice, poeți știuți și neștiuți care culeg polenul cuvintelor și-l transformă în mierea limbii literare: aduc „colb mărunt de aur/ Ca cercei din el să facă cariul, care-i meșter faur". Cerceii, din cauza formei lor „în buclă", sunt bijuterii „hermetice", iar cariul acesta e un vierme (și un poet) „hermetic" și el - pentru că pe de o parte roade cărți, (cum

Viorea (Scylla bifolia)

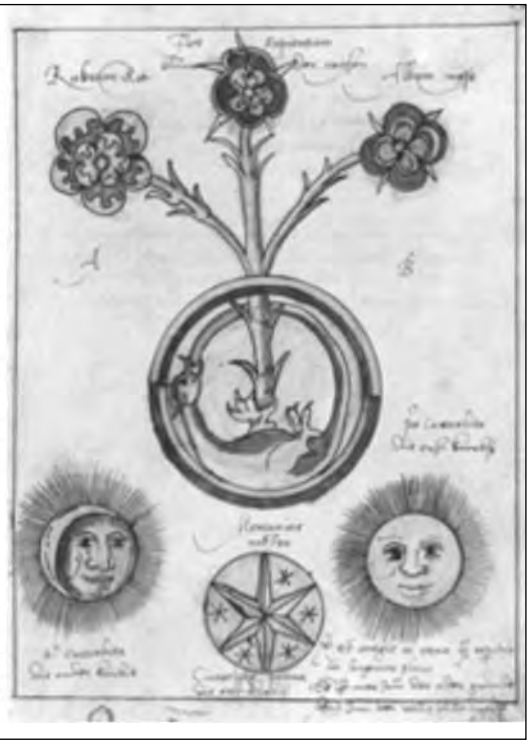

Flos sapientum: Hieronymus Reussner
Pandora (1582)

îl aude deseori Eminescu în camera lui de lucru), rumegă colbul de aur al cuvintelor - pe de alta confecționează din el bijuterii/opere. „Iată vine nunta-ntreagă" - nunta posterității poetului. „Vornicel e-un grierel/ Îi sar purici înainte cu potcoave de oțel". Vornicul (mesager, ca Hermes însuși) este primul dintre succesori, Creangă cu poveștile lui, greierele care suna sub o grindă la începutul poemului, în gazel - însoțit de puricii din poveste, alte măști ale Zeului, stăpâni deopotrivă pe forțele zborului și ale gravitației, ale înălțării și căderii. Nu lipsesc nici în această nuntă sugestiile de sfârșit, căci Tradiția este, pînă la urmă, un alai al poeților morți: „În veșmânt de catifele, un bondar rotund în pântec/ Somnoros pe nas ca popii glăsuiește-ncet un cântec": un cântec care nu are nimic din bucuria unei nunți și seamănă mai degrabă cu cântul preoților din *Strigoii* la căpătâiul Mariei moarte („Încet, adânc răsună cântările de clerici").

Dar nunta hermetică merge înainte, întotdeauna la fel și lanțul Tradiției continuă. Mirele este un fluture (pentru că parcurge traseul circular al metamorfozei) „cu mustața răsucită" (semn de cochetărie hermetică). „Fluturi mulți, de multe neamuri, vin în urma lui un lanț,/ Toți cu inime ușoare, toți șăgalnici și berbanți": poeții care zboară din floare în floare, de la o operă la alta, poeții integrați în lanțul Tradiției Hermetice și în ceea ce este Tradiția poetică în sens larg, tradiția care îi cuprinde pe toți poeții, fiecare cu cântecul lui, la fel cu miile de păsărele prezente la nunta din *Miorița*: „țânțarii lăutarii, gândăceii, cărăbușii", chiar și muștele „murmuitoare" și sâcâitoare. Dar fluturii se nuntesc cu toții cu aceeași mireasă: „Iar mireasa viorică i-aștepta-ndărătul ușii".

Cine este enigmatica mireasă, care îi asteaptă pe toți poeții care pot sa ajungă până la ea, îndărătul ușii de sus, care este Poarta Cerului, gura de rai? Culoarea albastră ne spune că e o floare celestă, spirituală. Echivalentul ei în lumea noastră, viorica, *Scylla bifolia* (pentru că pe tulpina ei

5 Helmut Gebelein, Zur *Alchemie im Werke Novalis* în *Esotérisme, gnoses & imaginaire symbolique: mélanges offerts à Antoine Faivre*, Peeters, Leuven 2001, pag. 296

6 Opera are și chipul Lunii și al stelei, dupa cum Venus și Luceafărul sunt una pe cerul noptii

cresc două frunze) este o floare albastră de primavară în forma de stea, cu șase petale. I se mai spune *viorea* sau *zambilă-de-câmp*. În limba germană se numește *Blaustern* sau *Sternhyazinte*, stea albastră sau zambilă-stea.

S-a spus că Eminescu a preluat metafora florii albastre de la Novalis. Studiile și experimentele alchimice, pe care Novalis le-a început de foarte tânăr, din studenție, i-au marcat operele *Discipolii la Sais* și *Heinrich von Ofterdingen.* Poetul nu a numit niciodată floarea aspirațiilor lui poetice, iar exegeții au propus de-a lungul timpului diverse candidaturi, botanice sau literare. Una dintre ele consideră că sursa acestui simbol, care a ajuns să întruchipeze esența aspirațiilor romantismului, este o gravură dintr-un tratat alchimic din secolul XVI: *Pandora,* de Hieronymus Reussner (1582). În această ilustrație, din oul hermetic al originilor (care conține șarpele Ouroboros), răsar trei flori: una roșie (aurul, Soarele, *Coagula,* directia creației) una albă (argintul, Luna, *Solve,* direcția reflectării) și, între ele, floarea albastră, *Flos Sapientum*, Floarea celor care posedă cunoașterea/Opera (aici alchimică), în care cele două direcții se contopesc.[5]

Este o floare cu patru sau cinci petale, dar dacă privim mai bine și luăm în considerație țepii și tulpina vedem că e așezată pe o simetrie hexagonală. Imaginea se repetă în partea de jos a gravurii în chipul stelei cu șase raze. Hexagrama a funcționat din vremuri străvechi în multe culturi ca schemă cosmologică, figură a macrocosmosului și microcosmosului, a întregii manifestări, a absolutului. Floare în formă de hexagon stelat, viorica/vioreaua este și o figură a Operei hermetice, care este arhetipul operei tuturor poeților hermetici și - pentru ei - arhetipul creației divine.[6]

În schema acestei flori regăsim schema genezei, sintetizată din izvoare hermetice în *Bibilicele* lui Heliade, înaintașul în fața căruia Eminescu se înclină în *Epigonii.*

Dar din cer, drumul de închidere a ciclului coboară în centrul lumii, în pădurea încântată a Limbii Române și a Tradiției poetice naționale: ultimul cuvânt în această nuntă îl are Creangă, întruchiparea geniului românesc: „Și pe masa-mpărătească sare-un greier, crainic sprinten" (vornicelul-greierel

de mai devreme): sigla lui Creangă e prezentă de două ori (GR, CR). Ipostaza de crainic este, cum am spus, o ipostază de artist hermetic (pentru că Hermes însuși este un crainic, e vestitorul/mesagerul zeilor). Greierele se mișcă în sus și în jos, se ridică și se apleacă în direcțiile *Solve* și *Coagula*: „Ridicat în două labe, s-a-nchinat bătând din pinten;/ El tușește, își încheie haina plină de șireturi". Își încheie și el opera (haina): șireturile sunt șireteniile lui, cel care, sub masca țărăniei, ascunde un cunoscător fin al tainelor firii și ale limbii. „Să iertați, boieri, ca nunta s-o pornim și noi alături", spune vornicul, cu glasul ambiguu cu care Creangă se adresa domnilor de la *Junimea*, cărora, contrar aparențelor, nu le era cu nimic inferior.